Face au mur

Filip de Pillecyn

bron
Filip de Pillecyn, *Face au Mur*. De Clauwaert, Leuven 1979

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/pill001face01_01/colofon.php

Verantwoording

Ongeveer dertig jaar na de feiten verschijnt thans het gevangenisdagboek van Filip de Pillecyn. De titel 'Face au mur' is van hem. Want hij had deze memoires voor uitgave bestemd. Getuige daarvan ook zijn opdracht: 'Dit boek weze opgedragen aan allen die boeien hebben gedragen. ' Waarom het zo lang heeft geduurd voor ze eindelijk het licht zien, hebben wij hier niet te onderzoeken. We kunnen er ons alleen over verheugen dat het gebeurt, terwijl er nog mensen in leven zijn die het allemaal hebben meegemaakt en die dit boek zullen ervaren als een evokatie van hun eigen verleden. Want 'er zijn dingen die men alleen begrijpen kan als men ze zelf heeft beleefd'. 'Face au mur' is geen bellettrie. Wel bevat het elementen die verhelderend zijn voor het na-oorlogse werk van de auteur. En de passages die herinneringen aan het verleden oproepen, hebben de weemoedige schoonheid van zijn verhalend proza. Maar alles bij mekaar zal het aan zijn literaire faam niets toevoegen. Hij heeft het trouwens alleen als getuigenis bedoeld. 'Bij de bittere ervaring die uit deze bladzijden spreekt, werd dan toch getracht verbittering het zwijgen op te leggen. Ik heb mijn best gedaan om te getuigen zonder haat en zonder vrees.' Met die bekommernis voor ogen heeft hij in zijn manuskript heel wat alinea's met te joernalistiek of te pamfletachtig karakter geschrapt. Die schrappingen werden bij de publikatie geëerbiedigd.

De toon van deze gedenkschriften zou ongetwijfeld anders en milder zijn geweest, waren ze thans, dertig jaar later, te boek gesteld. Maar het zou onnatuurlijk en on-menselijk zijn, was dit getuigenis-heet-van-de-naald zonder sporen van wrok en bitterheid gebleven. Zij die het meegemaakt hebben, kunnen de autenticiteit van dergelijke gevoelens en reakties garanderen. En het is juist deze autenticiteit die het boek als menselijk en als tijdsdokument waardevol maakt. Het zijn trouwens de edelste naturen die door on-

recht het dodelijkst worden verwond. En De Pillecyn was een nobel en in-goed, maar ook een diep gekwetst mens. Dat de geschiedschrijving van de onzalige na-oorlogse periode zo moeizaam op gang komt, is mede te wijten aan het ontbreken of het ontoegankelijk houden van autentieke dokumenten. Ongetwijfeld kan het aangrijpend historisch getuigenis van Filip de Pillecyn tot verheldering bijdragen. Moge het echter in de eerste plaats hen bereiken voor wie het geschreven werd: de lotgenoten van de donkere jaren, met wie hij in deze bladzijden zijn menselijke solidariteit voor het leven heeft betuigd: '... ik weet dat hier niemand in de barak is die ik niet met vreugde zal weerzien. Hier heb ik de grootheid van de nederigen ontdekt en heel mijn leven zal er van blijven getuigen. Trouwe harten, met de onbedorven oprechtheid van het volk waarin wij eens hebben geloofd. En als wij later nog geloven zullen, dan is het omdat wij hen hebben gekend. Het is de grootste genade van deze jaren van honger en eenzaamheid dat ik door hen niet helemaal het geloof in de mens heb verloren. Hun genegenheid heeft het vuur wakker gehouden onder de as van mijn dromen. Neen, alles is niet verloren.'

Bert Ranke

‘Face au mur’ is mij vooral bijgebleven van die keer. — Toen ik zelf de gevangenis van Sint-Gillis mocht verlaten, na enkele weken internering, in het begin van december 1944, werd ik uitgeleide gedaan via de griffie. Onder enkele pas binnen gebrachte gedetineerden, die daar op de administratieve formaliteiten stonden te wachten, herkende ik een respektabele oud-minister van ekonomische zaken van tussen de beide oorlogen, die mij schuchter-vriendelijk toeknikte. Een hulp-cipier, met een witte armband waarop F.I. te lezen stond, snauwde hem toe: ‘Face au mur, N.d.D....’. Toen heb ik bij mij zelf gedacht; ‘Wat zal er met de anderen gebeuren, als onbesproken burgers op die wijze worden bejegend?’

Face au mur is een gevleugeld woord dat het internationale gevangenisregime symbolizeert. Later ben ik er vaak teruggekeerd om gedetineerden te bezoeken voor wier lot ik belangstelling had en van wie ik de strafvermindering trachtte te bevorderen in het raam van de onafwendbare afbouw van een onzinnige repressie. Ook Filip de Pillecyn heb ik herhaaldelijk bezocht tijdens het laatste jaar van zijn detinering. Ik kende hem vanaf mijn prille jeugd, als leider van de Frontbeweging, als joernalist en hoofdredakteur van Pallieter, als strijder voor amnestie na de eerste oorlog, als spreker op de IJzerbedevaarten, en als auteur van een aantal boeken die tot mijn lievelingslektuur behoorden. Maar ik heb hem persoonlijk leren kennen en wij zijn bevriend geworden in de spreekcellen van Sint-Gillis, op het ogenblik waarop hij zijn gevangenis-mémoires grotendeels had geschreven en zijn vrijlating in het verschiet lag. In deze mémoires heeft hij met geen woord gesproken over het zeer grote aandeel dat hij zelf heeft gehad in de uitbouw van een aantal sociale en kulturele voorzieningen die het leven van de gevangenen draaglijker moesten maken. In de gevangenis van Sint-Gillis had hij het gebracht tot het officieuze ambt van ‘écrivain’ en redakteur van het huisorgaan ‘Opbouw’. Hij was 58 jaar oud en hij had precies 58 maanden gevan-

genis achter de rug, toen het kleine deurtje in de grote gevangenispoort hem opnieuw toegang gaf naar de vrijheid, die hij met zoveel moeite verder zou beleven. In Malmedy had hij zijn Schelde- en Durme-romans geschreven, Blauwbaard en De Soldaat Johan; in Mechelen herdacht hij Hans van Malmedy en Monsieur Hawarden en in Sint-Gillis heeft hij zich opnieuw verdiept in het land achter de dijken, het land van zijn geslacht en zijn jeugd: Jan Tervaert, Mensen achter de Dijk, de Veerman en de Jonkvrouw, en schreef hij de andere romans die zijn na-oorlogs werk uitmaken.

Na zijn vrijstelling heeft Filip de Pillecyn zijn gevangenis-memoires geruime tijd in een lade opgeborgen en het is duidelijk dat hij ze pas een tiental jaren later (in 1958 of 1959) persklaar heeft gemaakt.

Wanneer men het oorspronkelijke handschrift, dat, naar duidelijk te zien is, in één geut werd geschreven tussen de jaren 1947 en 1949, vergelijkt met de tekst zoals die door hem werd persklaar gemaakt en zoals die thans voorligt, dan stellen wij vast dat de auteur omzeggens alles heeft weggelaten wat hem als nodeloos scherp en bitter voorkwam. Dat hij deze tekst op dat ogenblik niet voor publikatie heeft vrijgegeven, mede op advies van vrienden, is waarschijnlijk te wijten aan zijn niet ongerechtvaardigde bekommernis om geen reakties uit te lokken waardoor anderen zouden kunnen worden benadeeld.

Na zijn overlijden en dat van zijn vrouw is het manuskript onberoerd blijven liggen, samen met de andere elementen van zijn nalatenschap, en het is mede te danken aan een van zijn trouwe vereerders, Bert Ranke, dat de aandacht van zijn uitgever opnieuw werd gevestigd op dit postume dokument, dat nu inderdaad de lezers wordt aangeboden als een onmisbare bijdrage tot de geschiedenis van het na-oorlogse België.

Filip de Pillecyn heeft geen apologie willen schrijven noch van zichzelf, noch van zijn medegevangenen. Wel is zijn boek een scherp protest tegen een aantal brutale uitwassen van de 'justice de rois nègres', zoals die tijdens de

repressie bij ons (en ook in de ons omringende landen) werd gevoerd, tegen de heerschappij van de straat, tegen de totale miskenning van de oorzaken van en de aanleiding tot de 'kollaboratie' en de bedoelingen van velen, die op een of andere wijze met de vijand hebben samengewerkt. Hij heeft ook een vlammend rekwisitoor willen schrijven tegen het gevangenisregime, dat in de praktijk erop gericht was om de gedetineerden fysisch en geestelijk tot een amorfe massa te doen verworden.

Maar het is ook een belijdenis: een belijdenis van onmetelijke liefde voor het land dat het zijne is en van diepe ontgoocheling over het volk dat dit land bewoont en waarmede hij zich toch met al de vezels van zijn warm en kwetsbaar gemoed verbonden voelt.

Hij schrijft geen onvertogen woord over de voorzitter van de Krijgsraad die hem veroordeelde en op wiens graf Gerard Romsee later regelmatig een gebed ging zeggen. 'De Pillecyn, gij die zulke mooie boeken hebt geschreven, hoe hebt gij onder de bezetting die houding kunnen aannemen...', hoor ik deze gestrenge man nog zeggen, nadat hij zijn vonnis had uitgesproken. — Maar hij is ongenadig voor de jonge krijgsauditeurs, die menen dat met hen de geschiedenis begint.

Terwijl ik dit boek heb gelezen en herlezen en daarin verweven heb gevonden de ontelbare dingen die zo velen van dichtbij hebben meebeleefd, heb ik vaak gedacht aan de etsen die Romain Malfliet in het kamp van Lokeren op de plaat heeft gebracht en die zo pas gereproduceerd werden in het boek van Willem Persoon, 'Romain Malfliet. — Het Land van Waas' (uitgave Danthe, Sint-Niklaas). Bij het bekijken van deze beelden krijgt men de indruk dat de etser naast Filip de Pillecyn stond op het ogenblik waarop hij zijn tekeningen op de koperen plaat graveerde. Gedacht ook aan een aantal verspreide tekeningen die Paul Jamin (Jam, Kler, Alidor) met een behoorlijke dosis galgenhumor tussen de muren van Sint-Gillis heeft gekonterfeit, in dezelfde periode toen hij het portret heeft gemaakt van Filip de Pillecyn, dat mede in deze uitgave

wordt opgenomen. Ik heb ook gedacht aan de mémoires van Robert Poulet: ‘Ce n'est pas une vie’ (Denoël, Parijs, 1976) waarvan de stofwikkel de suggestieve ondertitel draagt: ‘Serai-je fusillé demain?’ Deze hautaine joernalist die eens de exponent was van het Belgische nationalisme, schrijft met de grootste waardering over de habitus en de moed van zijn Vlaamse medegevangenen, die door een wonderlijke speling van het lot eens zijn hardnekkige tegenstanders waren.

Dit boek zullen velen met gemengde gevoelens lezen, met gevoelens van schaamte en van weerzin en van afschuw. Indien het alleen voor gevolg heeft dat ten onzent een groot aantal mensen deze zwarte bladzijde in onze geschiedenis willen omdraaien met de vaste wil om nooit meer Belzebub langs de achterdeur binnen te laten wanneer wij hem via de voordeur hebben uitgedreven, dan zal ook onze gehele gemeenschap baat hebben gevonden bij de publikatie van dit boek.

Willem Melis.

Vooraf

Deze herinneringen werden geschreven in de cel. Misschien zouden zij er anders uit zien moest ik ze, op afstand van tijd, hebben op 't papier gesteld. Dat ligt in de aard van de dingen. Bij het overlezen er van heb ik weinig geschrapt en niets gewijzigd. Ook voor mij is het een dokument dat het karakter draagt van de tijd waarop het geschreven werd, in de gemoedstoestand van de cel, en eerlijkheidshalve moest dan ook de zin van het geheel ongewijzigd blijven. Ik heb er zorgvuldig alle fantazie uit geweerd. Mensen die er in voorkomen heb ik gekend en de feiten heb ik beleefd. Van al de vreselijkheden die mij ter kennis zijn gekomen door hen die ze hebben ondergaan of onder wier ogen zij werden gepleegd, heb ik weinig aangehaald. Ik heb willen vermijden een gruwelboek te schrijven. Daar is trouwens zo'n ontzettende ellende bij gekomen, waaraan geen einde te voorzien is, dat het verleden zijn betekenis verliest tegenover het heden.

Bij de bittere ervaring die uit deze bladzijden spreekt, werd dan toch getracht verbittering het zwijgen op te leggen. Ik heb mijn best gedaan om te getuigen zonder haat en zonder vrees.

Toen ik deze bladzijden klaar maakte voor de drukker, overviel mij, na zoveel jaren, met vernieuwde kracht het gevoel van verbondenheid in het leed met hen die nog in de cel zitten en wachten, zeventien, achttien jaar wachten, en geen uitkomst zien. Met al degenen die gehandeld hebben met een eerlijk hart en ook, och God waarom niet, met de anderen vanwaar zij ook mogen gekomen zijn. Er zijn dingen die men alleen begrijpen kan als men ze zelf heeft beleefd.

Ik heb sedertien vele mensen terug gezien die met mij hebben gezeten. Voor de meesten onder hen was de herwonnen vrijheid een nieuwe aaneenschakeling van zorgen. Zij zijn teruggekomen in een wereld zonder begrijpen en zonder barmhartigheid; zij zijn opgesloten in hun eigen

kring, de kring van de rechtlozen, en vermijden het gezelschap van anderen. En in vele van de kinderen is de verbittering groter dan in de ouders zelf. Het langdurig verblijf van vele duizenden mannen die dan toch niet om misdrijven van gemeen recht in de cel waren terecht gekomen, en door hun houding de achting hebben verworven van hen die ze moesten opgesloten houden, is er aanleiding toe geweest om het gevangenisregime menselijker te maken. Indien zij die over de gevangenissen regeren zonder te weten wat een gevangenis is, er in de toekomst nog meer het menselijke tot zijn recht laten komen, zal dat ten minste één, misschien het enige, gunstig gevolg van deze repressie zijn geweest.

Filip de Pillecyn

1. Gevangenis Dendermonde

> En ik keerde mij tot iets anders en zag onder de zon, dat de loopprijs niet is voor de snellen noch de overwinning voor de dapperen, noch voor de geleerden het brood, noch rijkdom voor de verstandigen, noch gunst voor de kunstenaars, maar dat alles van tijd en toeval afhangt.
> Prediker IX-V,-II/12.

De cel

Als ge zo een tijdje heen en weer loopt, acht pasjes, acht pasjes, acht pasjes, wordt ge suf. Een cel is er trouwens op berekend om u suf te maken. En het moet zijn dat zij aan de verwachtingen beantwoordt, want in elke gevangenis vindt ge dezelfde cel terug. Wat vuiler, wat gevlekter, met wat meer verwensingen of kreten van erotische verwachting op deur of wand. Maar overal vindt ge dit model van grafkelder, naakt, grijs.

Wie zoiets heeft uitgevonden, moest veel slechter zijn dan de meeste moordenaars die hier in de loop van vele jaren in gezelschap hebben geleefd van de nachtpotten en het troebele licht van het venster. De muren moeten naakt zijn, -en dat zijn zij. Het enige waarop het oog rusten kan is ‘De Ziekten des Dronkaards’, een waarschuwing tegen de gevolgen der dronkenschap voor mannen die misschien van hun levensdagen nooit meer tegenover een borrelfles zullen zitten. Ook een kruisbeeld hangt boven de lamp die naakt en flauw in de winteravond de stilte groter maakt. Een houten kruisje met een koperen Christusbeeld. Misschien is dat bedoeld als de laatste band tussen hen die

veroordelen en hen die veroordeeld zijn. Het beeldje is zeer gehavend; het staat dichter bij ons dan bij hen die het hier ophingen.

Alles is grijs in een cel; de ene muur loopt in de andere over in ongebroken grauwheid. Het vermoeit de ogen en de geest. En als ge de blik afwendt naar het venster, staan tussen u en het licht schijven gegolfd glas tussen ijzeren staven, vóór ijzeren staven. Bij gewoon glas zoudt ge wolken zien, de kleur van de lucht, een vogel soms. Dit gegolfd glas misvormt ieder wolkje en geeft aan alles wat er door schijnt de uiteenvloeiende indruk die een bijziende opdoet als hij, op ongunstige afstand, een boek onder de ogen krijgt. Het doel van de cel is de mens te vernietigen.

En ge weet ook, ge voelt het meer dan gij het ziet, dat er een kijkgaatje is in de deur, een glazen oog van de grootte van een vijffrankstuk van vóór 1914. Aanhoudend wordt het klepje opgelicht: ge voelt u als een dier dat tot in zijn kooi wordt bespied. En onder dat spioneer-oog is het vierkante gat dat met een klep wordt gesloten. Daar krijgt ge uw eten door -als een dier. Het klapt dicht en gij zijt weer alleen met de grauwe wanden, het gegolfd vensterglas, de nachtpotten, de ‘Ziekten des Dronkaards’ en het verhakkelde Christusbeeld.

Face au mur

Wij zijn verplicht om de beurt de acht pasjes, de acht pasjes te lopen, want wij zijn met vijf en er zijn drie stoelen. De strozakken moeten overdag buiten. Twee lopen er in de regelmaat van de acht pasjes; zij die er op zien worden zenuwachtig, zij die ze lopen, worden suf. De dag is lang, de zorg weegt op ieder van ons, de dag gaat voorbij. De eerbiedwaardigste onder ons heeft het gebruik van een paar lakens; zij zijn het stadium voorbij waarop iets vuil wordt genoemd. Zoals zij nu zijn zullen zij onveranderbaar blijven; zij zijn jaren zó geweest.

En als wij allen liggen op een dunne strozak waardoor de harde kilheid van de cementvloer komt, is er iets als opgeruimdheid in het gesprek. De dag is voorbij, wij liggen warm, straks gaat het licht uit. Het duister is een barmhartige gave die niet van de mensen komt; dan kunnen de gedachten hun vlucht nemen.

En in den beginne keren zij dikwijls terug naar de eerste uren van het gevangenisleven. Dat slijt naderhand af, zoals alles afslijt wat vreugde of verdriet heet, maar het laat zijn slib na op de bodem van de ziel. Het klinkt u vreemd en vernederend toe dat ge met uw gezicht naar de muur toe moet staan, en wachten. Ge staat daar met een heel rijtje; gij vermoedt dat de gendarmen achter u staan te geeuwen zoals alleen een gendarm dat kan, met een gulzig welbehagen en een vanzelfsprekendheid die bij hem past. En als ge buiten de griffie komt, gaat ge elders met uw gezicht naar de muur toe staan. Uren lang. Dan hoort ge een nijdig geroep: 'Face au Mur'; en juist omdat ge dat geroep hoort, kijkt ge om, van de muur weg, en ge ziet een lange vent met een geel gezicht waarboven een hoge kepi die aan het smalle hoofd een bovennatuurlijke proportie geeft. 'De directeur', fluistert iemand naast u. 'O zo, denkt gij, is dat een directeur',- en ge staat weer met uw gezicht naar de muur gekeerd. De directeur roept: 'Face au Mur'; zijn ondergeschikten noemen dat: smoel, muil of bakkes. Zijn bijnaam is: 'de stijve tube'.

Aan dat alles denkt gij dikwijls in de eerste tijd als de duisternis u eenzaamheid brengt. En dat is zeer bitter geweest; ge weet dat deze 'Face au Mur' de eerste hardheid is van een leven dat rijk is aan harde dingen.

'Hygiéniques et inodores'

In de hoek aan de deur, onder het plankje waarop de waskom staat, zijn er drie emmers. Volgens de officiële beschrijving zijn zij 'hygiéniques, hermétiquement fermés

et inodores'[1]. Het is mogelijk dat zij eens zó geweest zijn, hoewel het moeilijk te geloven is. Nu zijn zij stinkend en vuil; zij geven, met de creoline waarmee zij ontsmet worden, de specifieke reuk van de cel. Zij dienen voor alles, voor het groot en voor het klein, waarmee dan de etensresten worden gemengd waar men geen blijf mee weet. Ook dat wordt men gewoon.

Er is geen scherm in de cel waarachter gij u aan het oog der anderen kunt onttrekken; ook *met* een scherm krijgt het oor steeds zijn deel. Telkens als het gebeurt, gaan de anderen aan het venster staan dat voor de gelegenheid op een kier is gezet, trachten met opgeheven neus de frisse lucht in te ademen en kijken naar de wolken tot alles stil wordt.

En als wij naar de 'préau' gaan op het ogenblik dat de emmers worden geledigd in een soort wasbak waarboven het woord 'Evier' staat, is heel de vleugel vervuld van een onnoemelijke stank. De ziel van de gevangenis heeft haar geur 'sui generis'. Zij brengt ons terug naar de aard van alles. 'Alles Scheisse', zeggen de Duitsers.

Vitaminen

Als ge op een boerendorp in de wachtkamer op een trein zit te wachten, en die trein blijft een uur of drie achterwege; -en daarbuiten regent het en ge kijkt over de velden waarvan het groen neergezonken ligt in de nattigheid, dan hebt gij er nog geen idee van hoe lang een dag kan duren. Hoe lang een dag duren kan, dat leert men in de cel. Wij hebben geen boeken. Wij mogen elke dag gedurende twintig minuten in de buitenlucht; wij roken dan zo gulzig dat wij er duizelig van zijn. Te half negen zijn wij terug binnen voor vier en twintig uren. En tussen de soep en de aardappelen duurt de tijd ongelooflijk lang. Acht pasjes, acht pasjes, of

1 'Hygiënisch, hermetisch gesloten en reukloos.'

in halve sluimer op een stoel hangen met een deken om de schouders. De maaltijden brengen geen andere vreugde dan dat wij ongeveer weten hoe laat het ongeveer is. Maar op het eten zelf, kijken wij neer met gelaten walg. Water waar stukken rode-koolblaren in halfgare toestand zwemmen; dat is voor 's middags; 's avonds rode-koolblaren gemengd met aardappelen in de schil en daaraan vastzittende aarde gekookt. De schil is er tussen de koolblaren afgeweekt en kan afzonderlijk genoten worden. Het riekt als een koeketel. Zeven weken lang, elke middag, elke avond. En die schil moet er aan blijven vanwege de vitaminen. Zo bezorgd is de directie dat wij toch deze vitaminen niet zouden missen.

Het reglement

Het wordt een probleem de broek op te houden om de ingevallen lenden. Want bretels en sokkenhouders worden afgenomen. Wij zouden daarmee een einde aan ons kostbaar leven kunnen maken. Wij mogen echter een handdoek gebruiken waarmee dat veel beter zou gaan. Gillette-mesjes zijn uit deze overweging eveneens verboden; maar wij beschikken desnoods over het glas uit het kleine hoekkastje. Er zijn geen kapstokken, eveneens uit bezorgdheid voor ons leven, maar de ijzeren pin van het venster is vol bekoring voor wie zinnens mocht zijn aan een strop te hangen.

Dat reglement bestaat niet voor ons alleen; het is zeer oud, zo oud als het geraffineerd sadisme van dit gevangeniswezen. Ge loopt met een broek die ge ophoudt met de knopen van uw vest, uw sokken zakken af, ge voelt u stilaan minder en minder mens: zo is het goed. En als ge dan uw hemden moet afgeven en uw ander linnen, en uw schoenen en uw zakdoeken en de kleren waarmee ge als mens onder andere mensen hebt verkeerd en die u nog verbinden met de thuis omdat zij herinneren aan huiselijke

bezorgdheid en handen die het voor u gereed hebben gelegd, als ze u dat alles hebben afgenomen en u gestoken in een grauw hemd met linten, een grauw bovenpak zonder zakken met dito muts, en een paar klompen aan uw onwennige voeten, dan is het helemaal goed. Dan zijt ge de man die bij zakkenplakken of adressen schrijven zo verstompt wordt dat ge alleen nog goed zijt om cipier te worden. Dan kunnen ze u wederopvoeden, u reclasseren opdat ge later een nuttig element in de maatschappij zoudt worden.

Een reglement is voor een redelijk mens een leidraad, voor een minderwaardige vervangt het redelijkheid en verstand. Een vleesgeworden reglement is mee van het gedrochtelijkste in de schepping. Het doet u twijfelen aan de harmonie die moet geregeld worden door het Alziende Oog. En het lot van duizenden mensen wordt geregeerd door het vleesgeworden reglement.

Stichtende lektuur

Wij zijn met vijf in een éénpersoons-cel. In andere gevangenissen zitten zij met zeven, acht, negen man. Ik ken er die gedurende anderhalve maand met zeven zaten: er was een syphilitieker en een teringlijder onder. Zij hadden één lepel voor hun zeven en het eten werd in de waskom geschud. Toen zij na vele dagen voor de eerste maal in de buitenlucht kwamen, sloegen zij om.

Maar wij zijn maar met vijf. De aalmoezenier heeft een boek gebracht en de onderwijzer ook een: het tweede deel van Snieders' ‘Zonder God’, en ‘Het Leven van de H. Theresia voor kinderen verteld’. Ge kunt dat tweede deel gemakkelijk lezen zonder het gemis van het eerste te voelen. God zelf leidt de schoolstrijd, en wat kunt ge daar tegen doen? En bij het boekje waar de H. Theresia ten gebruike van de kinderlijke geest wordt voorgesteld, tracht ik mij in te denken wat een kinderziel is. En hoe die met

zoiets kan gevoed worden. Ik beschouw het dan toch als een blijk van waardering dat het mij ter lezing werd gegeven: ‘Indien gij niet wordt zoals deze kleinen, zult gij het rijk der hemelen niet binnentreden’. Ik denk aan andere Bijbelse woorden ten behoeve van de aalmoezenier en van zijn overheid. Maar de Bijbel is het uitverkoren gevechtsterrein van de sophist. En ik zeg alleen maar dat dit soort van heiligheid, zoals het hier te lezen staat, niet interessant is.

De aalmoezenier is een ambtenaar; hij voelt zich als dusdanig in de bijzondere toestand van hem die de mannen voor zich heeft waarover zijn baas zeer ontevreden is. Hij heeft dan ook als belangstellend toeschouwer de verlustiging bijgewoond in de kazerne waar hij ook zijn ambt van zielsverzorger en uitdeler van de geestelijke vertroosting uitoefent. Daar hebben ze een aantal gevangenen, die voor de gelegenheid gestapo's werden genoemd, op hun knieën naar de put doen kruipen waar vroeger de paarden kwamen drinken. Eens daar, werden zij in het gore water gebuiteld. De humor van de situatie ontging de aalmoezenier niet. Zijn lach was bescheiden als die van de fijnproever.

Hij is ook een sukkelaar van de Vlaamse Wacht komen opbeuren met het verkwikkende nieuws dat de eerste Vlaamse Wachter te Gent voor de Krijgsraad verschenen was en er twintig jaar had gekregen. En toen hij zijn vertroostend woord naar de vrouwenafdeling wilde brengen, ondervond hij dat de man heel wat makker is in het ongeluk dan de vrouw.

Onze vrouwen

Wij hebben ze deze morgen horen zingen, onze vrouwen. Het was zo verrassend, het klonk zo opgewekt en zo vol zuiver leven dat wij zwegen en ontroerd waren. ‘Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen’ zongen zij.

Wij dragen allemaal ons lot zonder kleinmoedigheid. In de

loop van de jaren ben ik verwonderd geweest hoe goed onze mensen dat harde leven hebben gedragen, zelfs zij die levenslang hadden of in de bedreiging leefden van de executiepaal. Dat is, buiten elke idee om, menselijke kwaliteit. Maar toen in die eerste weken er verwarring was in de harten, hadden de vrouwen reeds hun houvast gevonden. Zij stapten door de gangen zonder de ootmoedigheid die des beschaamden zondaars is. Onder hen was een grote, blonde, vrouw; haar gelaat was rustig en schoon en haar ogen gingen vrijmoedig en ietwat uit de hoogte over de cipiers die ze afloerden. En ook een zeer jong kind stond soms in de gang te wachten voor het bezoek. Een D.M.S.[1] meisje van zestien jaar. Zij was de jongste van de gevangenis; de oudste was een man van negenenzeventig jaar die half blind was. Met begrip voor de situatie had men hem op de tweede verdieping gestoken. Hij tastte sukkelend over de leuning van de ijzeren wenteltrappen en keek met zijn duistere ogen voor zich uit. En als hij voorbij een cipier komt, groet hij met moede hand.

Cipiers

De cipiers moeten gegroet worden. Zij zijn er erg op gesteld. Zij kijken dan van u weg of geeuwen u in het gezicht. Nooit heb ik zoveel en zo dierlijk zien geeuwen als door het personeel der gevangenissen. Zij zijn hier bijna allemaal nieuw in het vak, en als specimens van het menselijk ras zijn zij niet schitterend. Er ligt een grijns over hun gezicht als zij naar de rijen kijken die langs hen voorbijgaan. Zij werden aangenomen voor de diensten die zij aan het land hebben bewezen. Velen gingen vrijwillig naar Duitsland werken tot in '41 waarna zij zich vlijtig op smokkelen toelegden en de vijand door middel van de zwarte markt be-

1 ‘Dietsche meisjes scharen,’ een meisjesorganisatie van het Vlaamsch Nationaal Verbond.

streden. Eén van hen doet het celonderzoek. Hij draagt een armband van de P.A.[1] Hij gooit heel de cel overhoop, overtast elke naad van onze kleren en vindt een schoenveter: verboden voorwerp. Hij is koel en zwijgzaam; hij haat ons. Maar in die haat ligt ten minste iets mannelijks want hij ontstaat uit passie voor een idee en hij heeft er iets voor geriskeerd. Voor de anderen kunnen wij alleen verachting voelen. Zij haten ons omdat zij door een controleur werden betrapt of een muilpeer hebben gekregen van een feldgendarm.

De beroepscipiers die hun leven slijten in hun onvruchtbaar en eentonig ambt, nemen het kalmer en gemoedelijker op, een paar kerels uitgezonderd. Eén ervan staat in het center op een sjiek te kouwen die een vochtige klank brengt in zijn gebrul. Hij heeft een bleek, brutaal gezicht en de ogen van een verloederd mens. Zoals bij velen van zijn soort is er woede in hem omdat hij ons niet kan vernederen: ‘n'insulte pas qui veut’.

Dat wij niet beschaamd zijn omdat wij hier zitten, gaat hun begrip te boven. Ik schrijf achteraan op de omslag van mijn eerste brief: ‘gevangenis’ bij de opgave van het adres. De cipier is daar verwonderd over; daar hij een zachtzinnig mens is, gewoon geraakt aan de afwijkingen in de geest der misdadigers, zegt hij dat ik dat niet hoef te schrijven ‘uit respect voor de familie’, dat ik daar niet beschaamd over ben en mijn thuis evenmin, schudt hij het hoofd. Deze onbeschaamdheid van onzentwege is ook oorzaak van ergernis bij de directie; dat is het ergste van al, meent de directeur.

Er is in de cel naast mij een oud ventje binnen gebracht; hij ziet er erg onappetijtelijk uit. Schuw en gluiperig staat hij met zijn gezicht naar de muur gekeerd en kijkt met ogen zonder blik naar de kale, grijze wand. Hij heeft vuile dingen gedaan met kinderen. Hij is terecht gekomen in een cel waar drie ‘zwarten’ zitten. Een ervan heeft gevraagd van het vieselijke ventje bevrijd te worden. Het oordeel van de

1 Partisans Armés, een linkse verzetsorganisatie.

directeur is dat de zaak, waarvoor de oude kinderverprosser zit, niet vuiler is dan die van een ‘zwarte’. Wij zullen onze morele codex moeten herzien.

Als wij in de ‘préau’ zijn, loopt vóór en achter een cipier. Eén van beiden verheugt zich in het bezit van een paar krakend-glimmende laarzen, buit van een September-expeditie. Zijn blik gaat van de in hun hok ronddraaiende mannen naar de hoge muren waar de celvensters in de regelmaat van eenzame ellende getrokken zijn. Een meisjeshoofd verschijnt, bovenaan, tussen de ijzeren staven. Dat mag niet. Een gevangene mag niet door het venster kijken; hij mag het niet eens aanraken. Het licht des hemels is alleen voor de deugdzamen.

Pas heeft de vent met de Septemberlaarzen het meisjeshoofd gezien of hij geeft een brullend commentaar op de reglementaire voorschriften. Het besluit is: ‘Zij hebben het vier jaar lang goed gehad’.

Inderdaad, wij hebben het vier jaar lang goed gehad. Niets dan feesten, zwelgpartijen en beroving van de schamele arme, terwijl de mannen met de Septemberlaarzen hun harde plicht deden in de sobere ernst van het smokkelbedrijf of in de mannelijke daad van een roofoverval. Het is dan ook in het besef van het eindelijk herstelde zedelijk evenwicht dat zij nu ‘hun goesting mogen doen’.

Dames van het rode Kruis

Voor de vrouwen is er een ploeg vrouwelijke cipiers aangekomen. ‘Dames van het rode Kruis’, zegt men. Wij weten nu hoe een dame er uit ziet. Zij schijnen zeer op hun gemak in het mannelijke en ongegeneerde gezelschap van de cipiers uit de onderwereld. Hun lach klinkt als gehinnik door de gangen. Wat hun Rode-Kruis bedrijvigheid is geweest is voor ons een van de raadsels van de in eer en kracht herstelde orde. Maar dat zij zich thuis voelen in de gevangenis is een uitgemaakte zaak. Ook zij hebben hun

‘goesting’ eens mogen doen.

Lang vóór de morgenbel klinkt voor het opstaan, worden wij gewekt door hun gegiechel. Zij hebben vier jaar moeten lijden en zwijgen. Zij halen hun schade in. Hun Rode-Kruis arbeid zal in ieder geval licht zijn want er is geen ziekenzaal in deze gevangenis. Wie ziek is, blijft in zijn cel liggen; hij mag haast zeker zijn dat hij er niet zal sterven. Er sterven weinig mensen in de gevangenis; dat zou tegen het fatsoen, misschien wel tegen het reglement zijn. Als ge op sterven ligt, schuiven ze u in een ziekenwagen en ge sterft in het hospitaal, helemaal zoals een fatsoenlijk mens. Ge zoudt haast kunnen zeggen: als een vrij man.

B.O.V.L.

Op de deur van onze cel hangt een plaatje waarop vermeldt staat hoeveel B.O.V.L. er daar binnen zitten. Er zijn voor het ogenblik rond de vijfhonderd B.O.V.L. hier waaronder een goede helft vrouwen. Wat een B.O.V.L. is weten wij niet. Het is de eerste van de vele benamingen die ons officieel werden toegekend. Onze gebruiksnaam is: de zwarten; later, als men tot een nationaal gewetensonderzoek is overgegaan, zullen wij ‘incivieken’ heten. Politieke gevangenen zijn wij niet.

Wij zullen er later leren kennen: een vent die om zwartslachting werd aangehouden en aan zijn straf ontsnapte door zich voor arbeid in Duitsland aan te melden, er wegens diefstal in een concentratiekamp terecht kwam, dat is een politieke gevangene. Wij zijn dus geen politieke gevangenen. Alles wel ingezien is het onderscheid ons dierbaar. Wij zijn voorlopig B.O.V.L.

En wij zitten in de vroeg invallende kou; wij zullen heel de winter in de kou zitten want de grote buis die ergens aan een ketel voor centrale verwarming verbonden ligt, blijft hardnekkig koud. Onze voeten zijn in een bestendige toestand van verdoving op de cementstenen en de honger

werkt mee om ons blijvend verkleumd te houden. Want zelfs de grootste honger is niet opgewassen tegen wat uit deze keuken komt, zelfs als men zijn neusgaten toestopt.

De Jef

Eens is de celdeur plotseling opengegaan en daar stonden drie mensen naar ons te kijken: de directeur, een veel gedecoreerd officier die door de veldslagen niet te zeer gehavend scheen en een dame met een zuur en maagdelijk uiterlijk. Zij keken ons een poos aan, zagen naar de dekens op ons schouders, onze verwonderde maar niet smekende ogen, en gingen verder.

Er is maar één onder ons die zegt wat hij daarover denkt; hij bezit een rijke keuze van adjectieven waarmede hij vooral de vrouwelijke verschijning bedenkt. Hij is nieuwgekomen in de cel en is eigenlijk geen zwarte, want hij heeft met de witten een roofoverval op een hoeve gedaan. Van beroep is hij bandiet en het Aalsterse is zijn vaderland. Hij vertelt graag wat hij heeft uitgericht en heeft de nasmaak van zijn schurkenstreken nog op de lippen. En die nasmaak is niet bitter.

Nadat hij zich geoefend had in het namaken en gebruiken van valse stempels, hadden de Duitsers hem bij de kladden gepakt en hem de kans gegeven zijn straf om te zetten in een dienstneming bij een gewapende formatie. De Duitsers hebben nooit hun vrienden kunnen kiezen. Onze man deserteerde en gebruikte zijn uniform om te smokkelen met een boezemvriend die in zijn geval was en later een kogel in de mond kreeg toen hij, aan de toog van een kroegske, een pint aan de lippen wilde brengen. Er zijn weinig dingen die een mens onder een bezetting kan uitvoeren — ook obscene kaarten had hij verkocht — die hij niet had gedaan; maar ‘zwart’ was hij niet geweest.

Hij had op een papiertje een ‘zeer krachtig gebed’ tot de H. Rita afgeschreven; een heilige die in gevangenis en

kamp een zeer uitgebreid kliënteel had. En dat las hij met spellende lippen drie maal per dag. Dat was zijn dagelijkse geestelijke bezigheid samen met het uitrekenen wanneer hij zou buiten komen indien ze hem twintig jaar gaven. Ik weet niet of het ‘zeer krachtig gebed’ veel op de krijgsraad heeft uitgewerkt, maar onze bandiet had er een groot vertrouwen in. En telkens als hij zijn papiertje opvouwde, begon hij, in een duistere associatie van gedachten, van zijn lief te spreken. Misschien was hij een van die sterk gepolariseerde naturen; misschien bracht hij alles in verband met de in een ver uitzicht staande vrijheid die hem, dank zij het gebed, door het hoofd speelde. In ieder geval zweefden zijn gedachten telkens naar zeer profane dingen, vooral nadat hij, in het bovenste hoekje van de deur, de verzuchting gelezen had van een oud bewoner der cel: ‘Nog 17 maand en dan...’ De puntjes staan hier fatsoenlijkheidshalve voor een woord dat van streek tot streek verschilt maar overal met dezelfde preciesheid wordt begrepen.

Het wandelpark

De ‘préau’ in de gevangenissen is in hetzelfde brein ontstaan als de cel. IJzeren staven en steen. Een gevangene mag het licht niet zien dan door gegolfd glas of tralies. Na vier maand had ik geen enkel ogenblik de zon over mijn lichaam gevoeld. De officiële Vlaamse naam is: Wandelpark. ‘What's in a name?’

In de ‘préau’ kunt ge ronddraaien, zo ongeveer als een beer in zijn kooi. Niet lang, twintig minuten per dag. Het maakt u duizelig en het onophoudelijk zien van de dingen door ijzeren staven heen, zet uw hoofd vol verwarde beelden. In het midden van de ‘préau’ ligt een klein terpje, zoiets als een grafheuvel, waar verwilderd een paar struiken groeien. In de late herfst stonden daar nog van die onkruidachtige struiken die een gele bloem met een zwart hartje dragen op een hoge, onvriendelijke stam. Zo stond er

thuis een hele haag, op manshoogte. Het is wonder hoe alles u terug naar huis voert en u in liefde week maakt. Ik zie die haag; zij staat nu hoog opgeschoten, donker groen, met de vele zwart-gele bloemen. En gezichten rijzen daarbij op, en herinneringen, en de geruchten van de steenweg. Wij zijn hier niet ver van de huizen; onze naaste geburen zijn de gendarmen. In hun armen zult gij opgenomen worden als gij de krachttoer waagt over de muur te klauteren. En niet ver af is ook een school; de bel gaat en het gewoel van spelende kinderen dringt door tot ons. Af en toe blaft een hond. Ik denk aan mijn Puckie, mijn kleine, eigenzinnige hond. Ik heb veel eenzame avonden in zijn gezelschap doorgebracht, in de goede, ruisende stilte; hij is getuige geweest van vele zware en blijde uren, hij alleen. Ik verlang ernaar om mijn hand over zijn zijige, nerveus-slaande oren te laten gaan. Ik verlang naar nog zoveel andere dingen die men niet uitspreekt tegenover anderen. Dat komt in u en laat u niet los. En als gij terug in de cel komt en naar die licht gebogen zoldering kijkt die u drukt als het gewelf van een grafkelder, hebt gij de indruk dat ge daar nooit meer uit zult komen en dat de herinneringen die niet afslijten met de tijd, zijn als een afscheid aan het leven. En de dag duurt lang; ieder vermijdt te spreken over de zorgen die zijn hart zwaar maken. Het gesprek gaat dan over dingen waar niemand belang in stelt en sterft uit.

Wij moeten 's morgens de strozakken buiten slepen en opstapelen in de gang, wij zouden er kunnen gaan op liggen en dat mag niet. Wij mogen ook niet gaan slapen als wij willen; gij moogt op een stoel zitten of ijsberen, maar niet liggen. Ge zoudt soms kunnen denken dat ge thuis zijt. 's Avonds worden de strozakken binnengesleept. Het is koud, wij zijn suf, wij verlangen er naar ons uit te strekken. Te half zeven liggen wij er onder als het een menselijke cipier is. En als het licht uitgaat, zijn wij alleen met onze gepeinzen en zorgen.

Daar is veel bitterheid in deze gepeinzen. Deze bitterheid zal nog honderdvoudig groter zijn als wij zullen vernemen wat er gebeurd is in de orgie der Septemberdagen. Maar

door alle overpeinzingen heen blijft de gedachte dat ge niet anders kondt doen dan wat ge gedaan hebt. Ook in de verslagenheid brengt het besef van het offer zijn harde vreugde.

Wij breken ons brood

Wij breken ons brood. Als ik de korst van mijn rantsoen met de geklauwde vingers afscheur, denk ik aan de tijd toen ze de studentenbeweging wilden verbeteren met drankbestrijding en sociale dogma's. Dat was het begin van de verflauwing die de substantie uit die beweging haalde om later de geest van Rodenbach te vervangen door de Katholieke Actie die ze helemaal van haar ziel beroofde! Er werd dan veel gesproken van ‘ het brood van dit en het brood van dat’ te breken voor de massa die hongerig was naar dit en dat.

Wij breken nu het brood. Een mes is verboden. Een vork ook. Wij hebben een lepel. Boter moeten we niet smeren, de smaak van het brood wordt ons in zijn gave zuiverheid voorbehouden. Wij eten rechtstaande, trekken ons brood in stukken en spelen het binnen met het zwarte vocht dat smaakt naar dingen die ge nog nooit hebt geproefd. Maar het is warm.

Ons eetgerei wordt afgespoeld met koud water. Warm water is overbodig want vettig is lepel of eetkom nooit. En het omwassen geschiedt op zuinige wijze. Wij hebben een waskom met een kan; die wordt tweemaal per dag gevuld. Daarmee wassen vijf mensen zich en spoelen er hun eetgerei mee af. Als er overblijft kunt ge ook drinken.

Water en eten worden ons toegereikt door recidivisten, mannen die thuis zijn in de gevangenis. Zij komen er regelmatig weer en zeggen dat zij het de volgende keer zó zullen aan boord leggen dat ze niet bij de lurven worden gepakt. En toch komen zij terug. De man die ons bedient wordt door zijn volgelingen Al Capone genoemd. Hoe deze

Amerikaanse beroemdheid er uit zag, weet ik niet, maar als onze pot- en etendrager er op lijkt, dan is het mij een wonder dat hij met zo'n gezicht zo lang in vrijheid heeft gelopen. Zijn scherp, bleek gezicht gaat af en toe open in een grijns die een paar overgebleven tanden laat zien. Dat gemis van tanden is kenmerkend bij mannen die herhaaldelijk met het gerecht in aanraking komen. Hij wordt geholpen door Jan die ook in de tuin werkt. Jan heeft zijn vrouw de keel overgesneden. Gij zoudt het hem niet nageven; gij zoudt het natuurlijker vinden dat hij, als cipier, de deur sluit op de mannen die hem bewaken. En zijn geweten schijnt geen last te hebben want niets wijst er op dat de knagende worm in hem aan het werken is. Als ik soms een greep tabak leg tussen de staven van de ‘préau’, weet hij steeds te manoeuvreren dat hij er bij kan; zijn gezicht staat dan zo onschuldig en vriendelijk en ik zie dat hij mij genegen is. Ik heb de kring van mijn connecties uitgebreid in een richting die misschien die van de toekomst is.

Wederopvoeding

Buiten de ‘Ziekten des Dronkaards’ hangt er ook het ‘Reglement der Belgische Gevangenissen’. Drie woorden met een hoofdletter. Het is oud; ik meen mij te herinneren dat het uit de jaren zestig is. Het heeft weerstaan aan de tand des tijds. Er staat o.m. dat roken en pruimen verboden is; snuiven moogt ge doen. Pruimen is nochtans goed tegen de honger, maar het Reglement veronderstelt normale voeding. Met het oog op het Reglement gevestigd, heb ik voor de eerste maal van mijn leven gesjiekt. Amerikaanse tabak, zoet en met een verre geur van honig. Ge wordt daar een beetje ijl van in het hoofd, maar dat is haast een weldaad.

Er hangen ook spreuken in de cel. Zij zijn ook zeer oud en hun wijsheid schijnt te komen van een geslacht dat reeds lang uitgestorven is. Ik sta sceptisch tegenover de vor-

mende kracht die er van moet uit gaan op de mannen die hier gezeten hebben. Zij wekken op tot soberheid, zingen de lof van de arbeid die tot welstand brengt en verkondigen dat eerlijk het langst duurt. Het is alsof ik de mannen zie grinniken voor wie deze deugdzaamheid bestemd is. En het is mij een raadsel welke gang hun gedachten hebben gevolgd als zij de sierlijk geschreven wijsheid lazen:

> Zet een kikvors op een stoel,
> Hij springt weder in den poel.

Wat, als ik het rijpelijk heb overdacht, hierop neerkomt: laat die kerels vrij en een half jaar nadien zitten zij hier weer. Wat realistisch gezien maar niet opvoedend is.

Grijs, grijs...

Grijs is de cel, grijs zijn de kleren, de gezichten, de zielen. In de muur steken een paar ronde houten spietjes van zowat een centimeter lengte. Daar moeten wij onze kleren aan hangen. Die vallen eraf, worden weer gehangen, vallen er af. En de vettige kalk van de muren kleeft aan alles wat ge vastneemt.

Als ge buiten komt, merkt ge hoe grauw de gezichten geworden zijn en hoe dof de ogen in de ongebroken, troebele grijsheid van de cel. Daar zit ge drieëntwintig en een halve uur in op de vierentwintig. Daar hebben mannen gezeten die gestolen, gemoord en verkracht hebben. Zij hebben er hun sporen nagelaten. Een is er, uit Sinaai, die diep in de kalk zijn naam heeft gegrift met daarnaast: twaalf jaar. Twaalf jaar. En er zijn mensen die dat werkelijk overleven. Een andere heeft hoopvol onder het kruisbeeld geschreven: nog 1275 dagen. Ge rekent uit in weken, maanden, jaren. Ge kunt het niet overzien. En later, veel later, bemerkt gij dat ge reeds meer dan 1275 dagen in de cel hebt gezeten. Ge begint dan te begrijpen dat het mogelijk is. Ge geeft u geen rekenschap hoeveel er in u versleten is, hoe de mens in u veranderd is en hoe het lijden van

anderen, behalve die van uw soort, u onverschillig laat. De grauwe cel heeft uw ziel gevormd. Ge zijt onverschillig geworden voor alle dingen en gelooft niet meer in de mens; gij gelooft alleen nog in dat waarvoor ze u geslagen hebben en in hen die zijn zoals gij. En heel het reusachtig apparaat dat mensen regeert, hun leert wat goed of kwaad is, hen naar de hemel of de hel voert, monumenten opricht, decoraties en pensioenen uitdeelt, schijnt u toe als een enorm kluchtspel dat gespeeld wordt door acteurs die niet geloven in hun rol. En als gij hun woorden leest in een dagblad, profetische Baas Gansendonck, over de bedreiging die hangt over beschaving en geloof, dan grinnikt gij sceptisch want die wereld waar zij het over hebben kan u geen donder schelen.

Dat komt zo, langzaam, langzaam. Introspectie, zelfonderzoek is in de grond niets anders dan het gewetensonderzoek van de verhouding die bestaat tussen u en de anderen. En als gij uw psychisch beeld van vroeger tracht voor ogen te krijgen, komt gij u zelf voor als een Eerste Communicant. Men geneest niet van de cel.

't Katholiek fabriek

Vlak achter de ‘préau’ ligt een ledig staande fabriek. De mannen van de streek zeggen dat men dat ding ‘'t katholiek fabriek’ noemt. Waarom weet ik niet. Wel vernam ik dat er vroeger opneemvodden werden vervaardigd.

In de fabriek nu zijn jonge Canadezen gekomen. Ik dacht aan de mannen van het hoge Noorden, de worstelaars met de grijze beer en de trappers die hun muskus-os vellen, een biefstuk afsnijden en hun maal nutten in het geheim van de eeuwig ruisende wouden.

Ik had mijn verwachtingen te hoog gesteld. Veel te hoog. Misschien kwamen ze uit de achterbuurten van een grootstad, want ze leken meer op de nooit volledig uitgegroeide kereltjes die ge met een sigaret in hun mondhoek rond de

cinema's ziet hangen. Eén er van was een merkwaardig specimen van menselijke lelijkheid, die uw blik afdwong door een paar abnormaal uitstaande oren. Zij lummelen op de eerste verdieping en hebben hun beziens in ons. De man met de oren laat zich gelden; hij wrijft met de gestrekte hand over de keel met het gekende gebaar van ‘keel doorsnijden’. Dat schijnt hem zeer vertrouwd te zijn. Er is nog steeds verduistering voorgeschreven. 's Avonds zetten wij een bordpapieren scherm voor het venster en als bij ons het licht uit is, zien wij hoe vanuit het ‘katholiek fabriek’ de verlichting rijkelijk de lucht instraalt. Het wordt alleen gedoofd als het gebons van een uiteenspattende V2 de lucht scheurt.

Intussen schijnen de V2's de streek af te zoeken. Het is alsof zij allemaal boven de gevangenis voorbij trekken. Er is geen angst in ons; alleen een vage nieuwsgierigheid waar het zal terecht komen. En als het heel de gevangenis overhoop smijt, kan het ons weinig schelen. Wij zullen dan zien wat er van overblijft en hoe de bosbeer die in 't center op zijn sjiek staat te kouwen eruit zal zien. Maar ze gaan voorbij. Een paar springen uiteen in de buurt en de wanden der cel schijnen naar ons toe te komen. Daarna valt weer de zware stilte over de gevangenis en de Canadezen doen hun fabriek schitteren als een lichtbaak in de nacht.

Op Kerstnacht ontbinden zij hun duivels. Men kan goed horen dat zij komen uit het land waar de Indianen zich door hun strijd- en juichkreten hebben befaamd gemaakt. Te oordelen naar het gebrul moet hun plezier reusachtig zijn en hun esbattement van hoge kwaliteit. Hoe lang het duurt weet ik niet; een horloge is een verboden voorwerp. Maar zij houden ons wakker tot kort vóór de morgenbel. Ze hebben ons dan toch iets van de innigheid van de Kerstnacht geschonken en het is alsof de lucht vol whiskygeuren hangt.

Salon de coiffure

Voor de eerste maal in mijn leven weet ik wat sciatica is. Toen ik een kleine jongen was, kende ik een vrouwtje dat een been sleepte en aan één zijde overhing. Dat kwam van ‘'t chatteka’ zeiden de mensen. Sedertdien had ik een angstige eerbied voor deze vreemd-klinkende kwaal bewaard. Nu ken ik ze. Ik sleep mijn been en hang voorover aan één zij. De mannen uit de cel vinden het komisch als ik, in een vreemdsoortig huppelen mee in de ganzenrij van de ‘préau’ ronddraai.

‘Het is niets vergeleken bij de pijnen der hel’, troost er mij een. Ik heb er geen idee van of één van de tormenten der hel sciatica heet, maar ze kunnen het er gerust toepassen op enige kliënten waarvan ik de overheden aldaar graag de namen wil bezorgen. Wij hebben in ons lichaam een schat van dingen die zeer kunnen doen; ik voel nu dat er zo'n zenuw is die van de bil tot aan de knie loopt. Dat is voorzeker van op die verdomde stenen te liggen.

Ik ga bij de dokter. Hoewel er geen ziekenzaal is, bestaat er toch een dokter in deze gevangenis. Hij zal misschien begrijpender staan tegenover incivieke sciatica want zijn zwager zit bij mij in de cel. Die is veearts en heeft varkens ingespoten die later door de Duitsers zijn opgegeten. Dit geval wordt nog erger gemaakt omdat hij vóór de oorlog een Leeuwenvlag heeft uitgehangen. Tussen een Leeuwenvlag en landverraad is de afstand niet groot. De dokter ontfermt zich over mijn sciatica en geeft mij twee aspirientjes. Ik heb later geleerd dat ook bij hersenschudding aspirine het passend geneesmiddel is.

Intussen zijn wij allen in ons uiterlijk het model van de ideale bandiet nabij gekomen. Over de grauwe, ingevallen gezichten staat een stoppelbaard waarbij ge zelf de indruk krijgt tot de klasse der verworpelingen te behoren. Ge voelt u onproper en ge ziet dat uw gezicht aan de cipiers een gevoel van meerderwaardigheid geeft. Tot er eindelijk iemand verschijnt die een blikken bus met zeep en twee scheerkwasten door het loket schuift. Wij zepen ons in en

smeren royaal de zeep over en naast onze baard. Wij verwittigen elkaar als het te erg wordt, want een spiegeltje is een verboden voorwerp. Als wij reeds een hele tijd klaar zijn en beu van het inzepen, overdekt met zeepschuim, verschijnt een bejaard man met een kepi zoals ze hem vroeger droegen, een kruising van de kepi van een stationschef en van het hoofddeksel van een Zuid-Amerikaans generaal. Hij probeert zijn kunst op ons want hij is er ‘al lang uit’, verklaart hij. Dat hij er vlug ‘weer in komt’ is duidelijk te zien aan de bloedige verwoesting die hij onder ons aanricht. Hij vindt het normaal en zegt dat zijn materiaal van oorlogskwaliteit is, maar dat de zeep weldra beter zal zijn nu de Engelsen hier zijn. Wij betuigen hem onze voldoening en om onze vriendelijkheid te belonen, laat hij ons zijn schaar gebruiken om de nagels van onze tenen te knippen.

Nu wij toch een beetje menselijker van uitzicht zijn geworden, maakt er één een spel kaarten van W.C.-papier. Wij zitten daar met die papiertjes in de hand alsof wij kleine kinderen waren. Een oog verschijnt voor het spionneke: het kaartspel wordt afgenomen. Want wij zijn hier niet om ons te amuseren, zegt de man. Wij hebben dat inderdaad reeds lang begrepen. Niets beter om iemand te vernietigen dan hem suf te maken door het nietsdoen, dat is de geest van de cel. En waarom hebben ze ons hier anders ingestoken dan om ons te vernietigen?

Cantine

Er is ook een cantine.

Men kan er tandpasta krijgen en sigarettenblaadjes. Wij houden contact met de beschaving. Er ligt wel, in een hoek van de cel, een gedrukt papier waarop alles staat wat er in zo'n cantine te krijgen is. En er zijn drie categoriën: A voor de zwaar gestraften; de lichter gestraften hebben A plus nog een boel andere dingen; de derde categorie kan ver-

krijgen cantine A + cantine B + nog heel wat dat onder cantine C wordt opgesomd. Die derde categorie is die van de politieke gevangenen.

Dat zijn wij dus?

Neen, want er is een ander woord voor ons uitgevonden: wij zijn incivieken. Onder onze cipiers zijn er wel die oud-politieke gevangenen zijn. Want alles wat uit de Duitse kampen komt is politiek gevangene geweest. Voor welk idee zij daar hebben gezeten? Smokkelen werd in de vaderlandse ideologie ingeschakeld en verwoesting van oogst, wat een vorm van sadisme is, werd door de Londense kweekschool voor helden aangeprezen. Met daarbij nog de vruchtbare vorm van vaderlandse werken als roofoverval, plundering en, omdat een mens toch ook al eens een pleziertje mag hebben, voetbranderij. Het is natuurlijk dat, als die mannen politieke gevangenen geweest zijn, wij het niet zijn. Goddank, in geen enkele gevangenis van België zit ook maar één enkele politieke gevangene.

Al Capone

Dat beseffen hier ook de mannen van het gemeen recht. En Al Capone, die de karwei doet van potten en eten, begrijpt dan ook het Belgisch gerecht niet langer. Hij voelt zich onschuldig als hij over ons geval nadenkt. Want, zoals ik later herhaaldelijk mocht ervaren, vinden de kinderverkrachters, schriftvervalsers en andere stielmannen in hun hart de vaderlandse gevoelens weer die zij met de moedermelk hebben ingezogen, en kijken vanuit de hoogte van hun gekrenkte waardigheid op ons neer.

Want zie, Al Capone zit hier omdat hij een koe gestolen heeft. Vroeger zat hij voor andere dingen, maar dat is 't verleden en dat moet men met rust laten. Die koe is op de zwarte markt gekomen; hij heeft een controleur een arm overgeslagen: ze zouden hem moeten decoreren want de zwarte markt was een vaderlandse instelling en de con-

troleurs hebben het land verraden. Daar valt niets tegen in te brengen: het is zo. Als men A aanvaardt van de nieuwe tien geboden, moet men tot Z gaan. Wij hebben later gezien dat ze inderdaad tot Z zijn gegaan.

Maar er is een andere bitterheid in het oprecht gemoed van Al Capone en van Jan die zijn vrouw de keel oversneed en van de vent die zijn broer vermoordde en van de andere mannen die hier tot nuttige dienaars van de maatschappij wederopgevoed worden. Bij hun intrede alhier, hebben de Engelsen al de mannen naar huis laten gaan die niet langer dan tot einde 1945 moesten zitten. Er moest plaats gemaakt worden voor ons. Een cadeautje van zestien maand is de moeite waard. Nu kunnen de jongens hier niet begrijpen waarom de grens tot 1945 werd getrokken, waarom zij er niet bij zijn. En 't is toch om te vloeken als ge zo de kans langs uw neus ziet voorbijgaan, want er is nooit een tijd geweest zoals deze voor een stielman, vooral in de Septemberdagen.

Wij zijn niet intiem genoeg met hen om ze te troosten, en alle gepraat moet gestolen gaan. Voorzeker zouden de Septemberdagen nog interessanter zijn geweest hadden de zware jongens van hier eens zonder vrees voor gendarmen en met de zegen van de wettelijkheid, kunnen tonen waartoe ze in staat waren. Maar het is ook zonder hen gegaan. Voor één van hun soort die zit, lopen er honderd vrij en de eer van het land berust in veilige handen.

Vroomheid

Ze hebben hier, ik weet niet meer bij welke gelegenheid, op een Zondag na de mis, de Brabançonne gespeeld. In de verbaasde stilte die er op volgende, riep iemand: ‘Leve de Koning’.

Zelfs de edelste gevoelens mogen in de gevangenis niet tot uiting komen, en in dit geval was de overtreding des te

erger daar de man, om een groter publiek te bereiken, getracht had zijn hoofd door het loket te krijgen, wat hem half gelukt was. Het kostte echter veel moeite om het terug binnen te halen.

De eigenaar van deze verheven inborst was afkomstig uit de beroemde gemeente Zele die aan de onderwereld heel wat merkwaardige mannen en aan het kamp van Lokeren heel wat cipiers met Septemberbroeken heeft geleverd. Hij had, samen met zijn broer, een geldafpersing van niemandal onder bedreiging gedaan, waarvoor hij een tijdje nadien twee maand kreeg als hij er reeds vier gezeten had. Misschien wordt hem dat afgetrokken als hij terug komt. Zoiets doen ze niet met ons. Als ge twee jaar gezeten hebt, zult ge niet minder dan twee jaar krijgen. Wat vanwege de krijgsraad een brevet van goed gedrag is. Want onder de vijf jaar heeft iedere straf de waarde van een vaderlijke berisping.

In gewone tijden mochten de gevangenen de mis bijwonen in hokjes die zijn als rechtstaande doodskisten met een opening bovenaan. Ook daar hebben zij dan de gelegenheid om de vroomheid van het ogenblik af te wisselen met de profane opwellingen die zij in hun doodskist neerschrijven. Maar nu, met de overbevolking van de gevangenis, werd de mis vanuit de cel gehoord. Het zijn treurige ogenblikken als de bel weerklinkt en de mannen zitten zwijgend naar de muur recht over hen te kijken. En zij denken aan de gezichten die zij thuis in de kerk zien en aan kinderen die met het grote kerkboek in de hand naast hen stappen. En aan de christelijke mensen die hun huis hebben geplunderd... ‘zoals wij vergeven onze schuldenaren’.

Eerste bezoek

Hoe lang wij van de wereld afgesneden zitten? Heel het leven wordt zonder datum voor ons. Daar komt een cipier met een pakje linnen voor mij. Het is alsof gij tot een

werkelijkheid wordt teruggeroepen waarin ge niet meer kondt hopen. Gij ziet als door een nevel hoe uw vrouw wacht, dicht bij u; en hoe over haar ziel de kille, grauwe lucht van de gevangenis valt. Uw eigen zorg verdwijnt voor het medelijden dat in u opkomt. En dat linnen herinnert aan zorgen, en liefde en toewijding. Ge denkt aan de laatste ogenblikken van het afscheid, en hoe zij er uit zien zou, daar in de gang van de gevangenis waar ge met uw gezicht tegen de muur hebt gestaan.

De 'fatiek', d.i. de koeiendief die het eten bedeelt en de potten uitgiet, weet ons te vertellen dat er binnenkort bezoeken zullen toegelaten zijn. Al wat er met ons te gebeuren staat, vernemen wij van deze autoriteit. Weinige dagen nadien wordt er een uit ons cel geroepen voor het bezoek, het eerste. Een kwartier duurt het. Hij komt terug, valt neer op een stoel en zit zwijgend met het hoofd tussen de handen. Wij zwijgen allemaal. En later op de dag, als alles wat bezonken is, zegt hij dat zo'n bezoek het pijnlijkste is wat een mens kan onderstaan. Meer zegt hij er niet over. En als ik geroepen word voor mijn eerste bezoek, verlaat ik de cel met lood in mijn schoenen. Wij staan met zes in het center van de gevangenis te wachten. Een jong meisje is er bij, een kind nog. Zij kijkt ons helder aan en glimlacht; zij heeft voor zich de levenskracht van de jeugd die alle zwarigheid lichter maakt. Het gezicht van de anderen staat strak. Zij vrezen het nieuws dat zij gaan vernemen, zij hebben reeds medelijden met het bezorgde gezicht dat zij zullen zien. Op de tanden bijten, mannen.

En dan staan wij in het hokje. Het is nog onooglijker dan de cel. Dik glas en ijzeren staven zijn tussen u en uw vrouw. Het glas is troebel en gij ziet haar gelaat als door een nevel; en een ogenblik wordt dat beeld nog onduidelijker door de tranen die gij terugdringt. Er komt een grote verwarring in uw hoofd en als gij wilt spreken komt er een brok in uw keel. Er is iets onwezenlijks in deze ontmoeting: de wereld waaruit zij komt is onwezenlijk en de gruwelijkheid van deze bezoekcel valt over u als een ongekende ramp. Gij aarzelt over wat ge zult zeggen, gij spreekt en uw

woorden en de stem die gij hoort, klinken als een ver geruis. Gij neemt dat alles op in u, de ogen, het medelijdende en smartelijk gelaat. En als ge over de eerste pijn heen zijt, klinkt de bel. Gij tracht nog de laatste seconde in een glimlach vast te leggen en zonder dat gij het weet, zit gij terug in de cel, duizelig, en, heel het leven komt u onbegrijpelijk voor. Eén ding begrijpt gij: dat het hart kan stilstaan van verdriet.

Na het bezoek is de atmosfeer van de cel zwaarder geworden. Uw gedachten zijn mee naar dingen en mensen die u bekend zijn. Een mond en ogen die gij hebt aangestaard en niet mogen kussen. Oud geluk — van zo ver schijnt het te komen — laat u niet los. En bitter kan de herinnering zijn aan voorbije vreugde.

Pakjes

Na weken vernemen wij dat ook een pakje met levensmiddelen mag worden afgegeven. Die pakjes liggen op een tafel in het center. Een vent met een grof gezicht doet ze open en onderzoekt ze; zijn vuile handen woelen alles uiteen, hij grijpt de boterhammen en trekt de ene snede van de andere. En wat met zo'n zorgzame liefde werd ingepakt, ligt als een onooglijke hoop onsmakelijkheid voor u.

Een is er die chocolade heeft ontvangen. Een jonge man, bleek, met een zwart snorretje en de koortsige blik van de teringlijder. Hij staat zwijgend toe te zien hoe de klauw van de cipier zijn pakje uiteenwoelt, en twee tranen komen uit zijn ogen gelopen zonder dat hij het schijnt te merken. Hij heeft twee kleine kindertjes, het is hun chocolade.

Er zijn er die rammelen van de honger en snoepgoed krijgen dat met veel lopen en moeite werd samen gebracht. Zij weten thuis niet wat een gevangenis is met zeven weken rode-kool blaren 's middags en 's avonds. Zij doen zich tekort om iets lekkers te vinden als droog brood een weldaad zou zijn. En hun gave wordt met ontroering in de hand

genomen. Het hart heeft er meer aan dan de maag.

En de kerel met het vaal gezicht die in het center op zijn sjiek staat te kauwen, kijkt dat alles aan uit zijn troebele, vadsige ogen. ‘Waarom krijgen die zwarte smeerlappen nu ook bezoek en pakjes?’ zegt hij tot een geestesbroeder. Die haalt zijn schouders op. Hij heeft een paar dagen te voren zijn hart laten spreken tot een gendarm die een oude man binnen bracht. ‘Waarom hebt ge uwen klakker niet gepakt, dan moest ge tot hier niet komen’.

Het kan lang duren vóór het Laatste Oordeel komt, maar vele dingen zullen dan nog niet vergeten zijn.

Wolken

Er drijven wolken; zij zijn gedrochtelijk misvormd door het gegolfde vensterglas. Ik laat het raam openvallen; er is dan een spleet van een tiental centimeter waar ge onbelemmerd kunt door zien.

Het zijn heerlijke witte wolken; zij drijven langzaam voorbij achter de schoorsteen van ‘'t katholiek fabriek’ en laten dan een ruime lap blauwe lucht vrij. Zij drijven voorbij, voorbij, voorbij,

Dat brengt mijn gedachten naar het gedicht van Rodenbach. ‘De jong'ling ziet ze drijven en droomt’. Nooit sterft die jongeling. Ik denk aan zoveel wat mijn jeugd schoon heeft gemaakt en aan de droom die mij tot hier heeft gebracht volgens de logica van het leven. Want anders kon ik niet. En zo lang die droom leeft, bezit men een kracht die door het leven niet kan verbrijzeld worden.

De bitterheid begint als men zich afvraagt of men geen schim heeft bemind, als in de uren waarop men van aangezicht tot aangezicht met het offer staat, de innerlijke vertroosting aan het wankelen gaat dat, wat ge deedt en leedt samen met vele duizenden, dat volk nader tot zijn ziel zal brengen. Want dat is de drijfveer geweest van tienduizenden. En kan dat volk het volk zijn dat wij in de September-

en Meidagen hebben leren kennen? Jaren lang heeft het u het gezicht van zijn hypocrisie getoond en heeft dan, zoals ze 't noemen, ‘zijn goesting’ gedaan. Niet alleen zij die plunderden en brandden, die folterden en verkrachtten, die met tien man, de revolver in de vuist, een ongewapende voor lafaard uitscholden. Maar heel die massa van brave, deftige mensen die toezagen, aanmoedigden, glimlachten, lieten moorden, folteren en verkrachten. De intellectuelen die hersens hebben gekregen om ze in geld om te zetten, de burgerij, de arbeider, de boer, heel het volk, alles wat men volk noemt, en God betere 't, de geestelijkheid. De glimlachende, pijpen rokende pastoors en onderpastoors, die toezagen op plundering, brandstichting en mishandeling met de zalvende blikken waarmede zij elk Godgevallig werk aanschouwen. Ons volk, ons volk...

De wolken drijven voorbij; zij gaan over de Schelde. En ik zie ze, de stuwende, eenzame, die in mij steeds een verlangen en een weemoed heeft gewekt die ik nooit zeggen kon, een heimwee naar dingen die ik nooit bezitten, naar een land dat ik nooit kennen zal. Dat alles blijft onveranderd, heel dat groene, naar slijk en water riekende land, de aarde, het enige dat trouw blijft. Het is of mijn ontgoochelde afkeer tegen de mens mijn liefde tot de aarde vertienvoudigd heeft. En ik weet dat voortaan mijn grootste troost en mijn laatste blijdschap van daar zal komen, samen met dat hart waarop ik bouwen durf.

Een papiertje

Als wij, van de ‘préau’ terugkerend, langs de ijzeren wenteltrap naar onze verdieping terugklauteren, wordt mij een papiertje in de hand gestopt.

In de cel gekomen, zie ik dat het een klein gedrukt blaadje is: ‘Gebed voor Vlaanderen’. Zijn wij dan reeds zo vervreemd van het leven, op zo korte tijd, dat het van zo ver schijnt te komen?

Ik weet niet of wij er blij om zijn. Blijheid schijnt zo vreemd geworden. Maar het geeft ons het gevoel van niet alleen te zijn. Maar tevens ook de pijnlijke indruk hoe onmachtig dat gebed is en hoe de hulpeloosheid van hen die onze vrienden zijn, door de klagende toon van het gebed doorklinkt"

Er ligt steeds in die dingen iets dat u overtuigen wil dat gij, onder de hand Gods, de grootste schuldige zijt. Er ligt een smeektoon in die niet weerklinkt in ons hart. Wij denken aan de Septemberdagen, er liggen andere woorden in ons gemoed.

De onderwijzer — of de aalmoezenier — heeft een paar tijdschriften in de cel gebracht. Daar staat een studie in over de vloekpsalmen. De schrijver geeft zich veel moeite om de lezer ervan te overtuigen dat het niet woordelijk moet worden opgevat, maar gelezen moet worden door die speciale bril waarmee het onder de gewijde zaken kan worden gebracht. Er is in die dingen een dooreenspelen van symbool en werkelijkheid waarin met virtuositeit wordt gespeeld. Maar die vloekpsalmen vinden voor het ogenblik een groter weerklank in ons gemoed dan het gebed voor Vlaanderen.

De profundis

> 't Is triestig dat het regent in de herfst,
> dat het moe regent in de herfst daarbuiten.

En ons hart is dof; het wordt van de hele dag niet licht in de cel. De hemel heeft dezelfde kleur als de wanden waartussen wij gehurkt zitten. Het enige wat wij kunnen zien is de schoorsteen van de fabriek. Soms komt er een vogel op zitten. Hij doet ons nog zwaarder voelen wat het is opgesloten te zijn zonder uitzicht.

Wij hebben de indruk dat wij hier nooit zullen uit komen. Het gepeupel heeft ons hier binnen gestoken, het gerecht heeft volmacht gegeven aan de straat. Dat kan, bij gewij-

zigde omstandigheden, nog plezierig worden. Intussen zitten wij met de grauwe dag; hij heeft niet die vertrouwde goedheid van de schemer die tussen licht en donker staat. Hij is rauw, kil, en daarbuiten regent het. Alleen de nacht is barmhartig voor ons.

Allerzielen is de eerste hoogdag die wij in de cel doorbrengen. De cel denkt aan het graf. Er zijn veel doden te herdenken, doden van ons die liggen van de Russische vlakte tot hier dicht bij. Gesneuvelden, vermoorden, doodgemartelden. En over de kerkhoven van heel Vlaanderen liggen er vele graven eenzaam en donker tussen de bloemen en het licht.

Sedert wij hier zitten, hebben wij nog geen klok gehoord. Ook niet op deze dag waarop toch overal klokken luiden. Nooit horen wij het uur slaan; er bestaat geen tijd voor ons, de uren en de dagen zijn als een dood water dat zich langzaam sluit boven ons hoofd. En rondom ons ligt het stadje dood; het gerucht van kinderen op de speelplaats is alles wat soms van het leven daarbuiten tot ons komt.

Het is vroeg donker; het licht glimt flauw in de roodgloeiende draden van de lamp. Het brengt geen verlichting aan de grauwheid die op ons weegt. De gedachten dwalen in de duisternis daarbuiten; op de kerkhoven zijn de kaarsvlammen als grijze watte in de mist. Er zijn er die bidden. En ik denk zo hoe vreemd het is dat ik nog niemand heb zien wenen. Wat in ons ligt is heviger dan tranen; het vreet zich in naar de hardheid van het gemoed en ontwijkt de vertedering. Als de tienduizenden die nu zitten buiten zullen zijn, zal er menig nieuw mens te zien zijn, ontoegankelijk voor vele gevoelens en vol verachting voor alles wat de accessoiristen van het levenstheater aan de bewondering van het publiek voorzetten.

Advocaten

Ik heb voor het eerst van mijn leven advocaten in actie

gezien. Er stond er een, vooraan in de gang, en toen zijn kliënte tot bij hem kwam, wemelde hij rond haar als een huishond die weet dat het klontje suiker in aantocht is. Voor velen die vroeger in en rond de gerechtsgebouwen draafden, is het nu een gouden tijd. En zij werken in de geest van het vaderland; wat de plunderende élite heeft overgelaten en waar de verongelijkte staat geen beslag heeft op gelegd, valt in hun klauwen. Zij kennen geen schaamte en zijn vast besloten om deze enige kans niet te laten ontsnappen.

Er is zo een in de kazerne gekomen, in de eerste dagen toen de karrevrachten zwarten door de patriotieke jongens aldaar werden afgeleverd. Hij was de eerste op de markt; één van de geïmproviseerde cipiers die het Belgisch gerecht vertegenwoordigden en de boterhammen opaten die voor de geïnterneerden werden afgegeven, diende hem als erewacht en heraut: ‘Als er mannen zijn die een advocaat moeten hebben, hier is er een’. En dat ding dat zich advocaat noemde, schreef ruim vijftig namen op.

Hij was ook de tussenpersoon van een economisch collaborateur. Zijn juridische taak bestond er in hem dagelijks een flinke portie boterhammen met wat tussen in de ontvangkamer te laten opeten. De magistraten komen uit de geledederen van de advocaten.

Om eerlijk te zijn moet ik uit persoonlijke ervaring hieraan toevoegen dat er advocaten zijn geweest die hun ambt als een sociale taak beschouwden; zij hielpen zonder te berekenen en menige arme vrouw spreekt met ontroering over hun onbaatzuchtige toewijding.

Herinnering

In mijn cel heb ik iemand teruggevonden die ik als schooljongen heb gekend en nu, na zovele tientallen jaren terugzie. Hij heeft de vaal-purperen kleurvlekken in het gezicht waarin de alcohol zijn herinnering heeft nagelaten. Hij staat

soms aandachtig het plakkaat ‘De Ziekten des Dronkaards’ aan te staren. Daar zijn vreselijke dingen te lezen: hoe stuk voor stuk alles wat binnen in de mens zit, hart, lever, nieren, longen, verwoest wordt, hoe het eruit ziet en hoe ge eraan kapot gaat.

Hij denkt niet aan zichzelf, hij denkt aan zijn vriend Justin, die ik ook heb gekend. ‘Dat had Justin allemaal,’ zegt hij, en hij wijst naar het opvoedend plakkaat. Hij wacht een ogenblik ‘Allemaal, van 't eerste tot 't laatste’, herhaalt hij. Maar Justin is dood; hij heeft tot het laatst zijn goed humeur bewaard; oud is hij niet geworden maar hij heeft toch plezier gehad voor een heel mensenleven. Ideaal is ideaal. En toen de pastoor met de koster kwam om hem te berechten, zei Justin tot zijn vrouw: ‘Geef die jongens een druppel en een sigaar’. Zo gaan ze bij ons naar de eeuwigheid.

En wij spreken over mensen wier naam ik sedert geen half mensenleven meer gehoord heb. En het land van mijn kinderjaren rijst op voor mij, zo duidelijk, met de tover waarin ik het gezien heb en kind was. Mijn groen land tussen stroom en rivier, met weiden tot aan de horizon. En al de mensen die ik gekend heb; en de trage harde klanken die ik uit hun mond hoorde. Het is een zegen dat ik daaraan kan denken en veel dingen opnieuw beleven, zo innig dat het mij de cel laat ontvluchten.

Af en toe komt het nadien op in mij. En telkens voel ik mij gelukkig, en 's avonds als de duisternis zich over ons ontfermt, komt het beeld voor mij van de dijken met de notelaars en het nooit moe geziene spel van de wolken over het water. Er is een liefde in mij waarvan ik het besef nooit vroeger heb gehad, een heimwee dat ik nooit heb gevoeld. De aarde lokt mij, het aangezicht van de aarde dat ik gekend heb, staat voor mij met trekken die ik nimmer te voren zo duidelijk heb gezien. Er is een onzinnige liefde in mij, een verlangen om met mijn handen in het gras te grijpen en de zware, moede geur van het herfstland in mij te voelen komen.

Het is niet voor mensen dat mensen sterven, het is voor de aarde.

Het toeval

Het leven speelt zijn spel met ons. Er zitten nu vele mannen en vrouwen in de gevangenis die er niet gekomen zijn in de logische loop van hun daden- en gedachtenwereld, maar door het onberekenbare van het toeval.

Op een Zondagmorgen valt een kleine jongen — hij was nog een wiegekind — op zijn hoofd. Na wat gehuil van het kind en een geruststellend woord van de dokter, wordt alles vergeten. En als het kind een jonge man is geworden, maakt die val van jaren geleden zich voelbaar; soms wordt hij dooreen geschud door een hevige crisis die op vallende ziekte lijkt. Maar het blijft in de familie en de nieuwsgierigheid der mensen wordt er buiten gehouden.

Een flinke, mooie jongen is hij; hij is rijk, hij heeft toekomst. Hij wordt verliefd en verlooft zich. De oorlog breekt los; er is bezetting. Ook dat wordt men gewoon. En ook dan worden er feesten gegeven. De familie leeft buiten iedere politieke atmosfeer, zij is lichtjes liberaal omdat het in het milieu zo hoort en lichtjes franskiljon omdat het bij het andere past. Maar voor de rest wordt het leven aanvaard zoals het komt. Op een feestje waar de jonge man met zijn verloofde aan deel neemt, krijgt hij een toeval. Het meisje bedenkt zich, schrikt terug; de verloving wordt verbroken.

Rond die tijd valt het Duitse leger Rusland binnen; vele jonge harten kloppen in de opwinding van de tijd. Jonge mannen rukken op; in hen weerklinken de hevige opwekkingen die van op de kansel en in opwindende brochures weinige tijd tevoren de mannen tot weerbaarheid tegen het communisme opriepen. Zij gaan. Daar ligt de glans van het offer en van mannelijkheid in hun daad. In onze jonge man ligt het verdriet om wat is gebeurd en de wrok tegen het leven. Op een middag zegt hij aan tafel dat hij vertrekt naar het Vlaams Legioen.

Naast hem zit zijn jongere broer. Hij is engelsgezind. Hij houdt van zijn broer met die warme kameraadschap die de hoogste broederlijkheid is. Hij studeert nog aan het Atheneum en het woord der leraars klinkt vervelend in de

heftige geluiden van de tijd. ‘Ik ga mee,’ zegt hij.

En samen zijn zij vertrokken naar het Oostelijk front. De vader heeft zich neergelegd bij wat onherroepelijk scheen. Het is nu zo ver. De moeder en de dochter richten hun sympathieën naar de strijd van de Legioensoldaten.

Hier zijn nu vijf mensen die, volgens de emigranten-wetgeving, met boos opzet de plannen van de vijand hebben gediend.

Onberekenbaar is het spel van het leven. Tracht niet te begrijpen. Het heeft zijn onverbiddelijkheid die de logica van de mens verbrijzelt; men kan het nagaan al vloekende of al biddende, maar noch vloek noch gebed zullen er iets aan veranderen.

Wachten, geduldig wachten, tot de golfslag keert.

Zo was het eens

Zovele morgenden, als het volgens schatting naar zeven uur gaat, en de eerste grijze klaarte in de cel dringt, denk ik aan jaren geleden: toen ging mijn dochtertje in de eerste morgenklaarte naar de tram, haar boekentas bengelend naast haar. Ik zag haar na tot zij in de morgennevel was opgenomen. En dat uur was zo vreedzaam, de steenweg lag verlaten en heel de wereld rustte in de herfst.

En zo brengt alles u terug naar uw vroeger leven. Er wordt gesproken over iets en ik denk aan het boek dat ik daarover bezat. Ik zie ze voor mij op de rekken staan, mijn boeken; het feit alleen dat ze daar stonden was goed gezelschap. Zij zijn verstrooid nu; ik weet dat de een of andere deugdzame die gestolen heeft omdat het ongestraft geschieden mocht, Hölderlin eens heeft bekeken en weggeworpen. En één voor één komen ze voor mij staan, al deze dierbare dingen waarmee ik de beste jaren van mijn leven heb gesleten en ik weet dat, als ik terug buiten kom, mijn avonden eenzaam zullen zijn zonder hen. In welke handen zijn zij geraakt? En al de herinneringen aan doden

en aan kameraden die sneuvelden toen ik zelf soldaat was, en aan de jaren van mijn eigen jeugd. Het geeft mij dezelfde indruk die ik kreeg als ik doodssanctjes in de straatgoot zag slingeren.

Dat is wel de grootste bitterheid, zwaarder dan de gevangenisstraf. Want in deze laatste ligt ten minste logica, niet van recht of onrecht maar van overwinning en nederlaag. Wie de sterkste is, plooit het recht naar zijn eigen maat. Maar wie het recht in handen geeft van het gepeupel, heeft afstand gedaan van het machtsprincipe dat zelfs een willekeurige rechtsverdraaiing moet beheersen.

Als ik hoor wie er allemaal vastzit, onder de tienduizenden die met karrevrachten naar gevangenissen en kampen werden gevoerd, dan stel ik de vraag of zoveel liefde en offers niet vergeefs zijn geweest.

Toch heeft men geen spijt om het offer dat men heeft gebracht. Beloning devalueert het offer, lijden en miskenning bevatten er de kern van. Die grote, innerlijke kracht is in ons, en als ik na vier jaar, dat alles overdenk en tracht de gemoedstoestand van die eerste tijd der repressie opnieuw te beleven dan zie ik dat in dat gevoel geen verzwakking is gekomen. Misschien is de verachting dieper in de ziel gezonken.

De eerste sneeuw

Daar is de eerste sneeuw.

Zij lijkt zo vreemd, als misplaatst tussen deze onbarmhartige muren en in deze stroeve ‘préau’. De sneeuw die wij hebben zien neerkomen als het onhoorbaar geruis van verre werelden, kind van de ruimte, één in de wijdheid van hemel en aarde.

Er is uitgelatenheid, er worden sneeuwballen gemaakt en er komt een blos op de geel-grauwe gezichten. Onbewust worden herinneringen aan de kinderjaren wakker. Na een paar minuten heeft de ‘préau’ een onooglijk uitzicht met

de omgewoelde sneeuw en de zwarte vlekken van blootgewroete aarde.

In de cel ligt een weerschijn van de sneeuw; een koude, stille bleekheid die ons huiveren doet in de vochtige kou. En na de uitgelatenheid van daar zoëven is er neerslachtigheid in ons. Na de ogenblikken van vergetelheid, zitten wij weer in de gedachten waaraan niet te ontkomen is.

Reeds verschillende dagen achtereen komt er een ekster zitten op het kruis van de kapel. Het lijkt als een heiligschennis een kruis op een gevangenis te plaatsen. Maar zij zit er; op een kruis of op een boomtak, dat is voor haar hetzelfde; voor de meeste mensen trouwens ook. Eén van ons beweert dat het geluk voorspelt, vooral dat zij hardnekkig elke dag weerkomt wanneer wij buiten zijn; ik denk aan de ekster op de galg.

Voor enigen zal het toch wel zijn betekenis gehad hebben. Rond Kerstdag wordt er hier en daar een vrijgelaten. De bijzondere commissies werken met langzame voorzichtigheid. Er is in onze cel iemand die goede hoop heeft; een lid van de commissie heeft bij zijn zuster gedineerd. Dat zegt veel, dat zegt alles. Een paar dagen na Nieuwjaar gaat onze celgenoot naar huis; naar huis is een manier van spreken, want hij zou haast kunnen zeggen: ‘Wijs mij de plaats waar mijn huis heeft gestaan’. Hij zal nog een tijdje onder het waakzaam oog staan van de gendarm die hem bij zijn aanhouding zegde: ‘Was het mijn doen, ik maakte er een tweede Katyn van’.

Als de celdeur op hem dicht gaat, valt er een nieuwe vlaag van heimwee over ons. Terug thuis, vrij lopen, de zon en de wolken zien van aangezicht tot aangezicht. ‘Nicht raisonieren, Kamerad!’

Kerstdag

Terwijl soms nog een V2 de streek afzoekt, dringt het gerucht tot ons door dat de Duitsers een offensief in de

Ardennen hebben ingezet en vooruit rukken. Dat nieuws komt van Al Capone, maar hij voegt er aan toe dat dit offensief niet de minste kans tot slagen heeft. Al Capone is een patriot. En de cipier die als barbier zijn bloedig handwerk onder ons verricht, zwijgt er over.

Als er 's avonds iemand de stilte breekt in de cel en zegt: ‘Het moest nu eens waar zijn’, willen wij het niet geloven, en toch...

Vele cipiers, de man met de Septemberlaarzen en zijn spitsbroeders, zien er bezorgd uit en worden veel vriendelijker. Zij spreken ons soms aan over het weder en dat het toch niet kan blijven duren tienduizenden mensen in de gevangenis te houden. Zij noemen ons nu ‘jongens’; vroeger waren wij ‘smeerlappen’. Wij gaan hen zwijgend voorbij. Wat wij in onze gedachten dragen, houden wij voor ons.

Het wordt Kerstdag. Een dag zoals alle andere, met een scherper verlangen naar huis. En Nieuwjaar. Zonder veel overtuiging wensen wij elkaar: ‘en thuis dit jaar’. Wij wisten nog niet hoe zij waren die ons hadden opgesloten. En wij gaan het nieuwe jaar in, vijfhonderd mensen in een kleine gevangenis. Wij zien soms een kennis als wij naar de ‘préau’ gaan of samen met hen staan te wachten met het gezicht tegen de muur. Een blik van verstandhouding, een lichte groet met de hand. In vele ogen ligt de zorg om een gezin dat zonder kolen, zonder brood en zonder hoop is. Maar zij klagen niet; soms vloeken zij.

In dit grote sombere huis waar de mens stilaan vernietigd wordt, zitten bijna driehonderd vrouwen. Zes van hen zijn zwanger. Zij zullen een paar weken in het gasthuis doorbrengen en dan terugkomen in de cel. Een derde van de vrouwen krijgen geen maandstonden meer, zo zegt de dokter.

Wij wachten en denken na. Wij zien het misvormde beeld van de fabrieksschouw door de gegolfde ruit; misvormde wolken trekken er over. Misvormd is het leven. Wij doen onze acht kleine pasjes, zitten beurtelings op een stoel of lezen in een Bijbel die tot onze stichting in de cel werd

gebracht. Ik zoek naar de vloekpsalmen, maar vind ze niet. Alleen de grote, sobere schoonheid van het Boek Job treft mij. Alles wil op zijn tijd genoten worden.

'Face au Mur' met zijn geel gezicht en zijn hoge kepi loopt rond te loeren, de 'dames' van het Rood Kruis kirren van vóór dageraad met hoge, uitdagende stem; in het center staat dezelfde bullebak steeds op zijn sjiek te kauwen. De wateren van het leven staan stil.

Satan is overwonnen en de engel des lichts zegeviert. Er is chocolade, Engelse sigaretten en een overvloed van die voorwerpen die de Fransen aan de Engelsen en de Engelsen aan de Fransen toeschrijven. En in de schoot der verkrachte vrouwen kiemt het zaad van Amerikaanse negers.

Bij de brave mensen daar buiten is het leven stilaan in de oude plooi gevallen. Zij zijn het reeds gewoon dat wij in de gevangenis zitten en gewoonte is een tweede natuur. En wij worden geduldig; de cel vreet ons langzaam op. Ik denk aan de spreuk die in mijn werkkamer hing en die ik ergens had gevonden:

Geduld, mijn ziel, en geduld.
Uw oogst kiemt nog niet.
De korrel slaapt in het verborgene gebied.
Geduld, mijn ziel en vertrouwen,
Wat de trage schoot lang bewaart
Zal zijn glanzende kracht ontvouwen
Als het licht verjaart.

2. Hechteniskamp Lokeren

H.K.L.

Dat is het Hechteniskamp van Lokeren. De hemel zij geprezen dat hier geen concentratiekampen zijn, alleen maar hechteniskampen waar geconcentreerd wordt. Zo is er een te Lokeren.

Voor het eerst zien wij de hemel zonder door glas of ijzeren staven te moeten kijken. Het is februari, af en toe jaagt de wind door de regendroppels. De camion met gevangenen en gendarmen rijdt door het land dat mij bekend is, onder een hemel die mij steeds heeft doen dromen van toen ik nog een kind was. De grachten staan vol water, het land ligt te wachten naar zijn vruchtbaarheid. De mensen zien ons voorbij rijden; zij hebben dat reeds zo dikwijls gezien dat hun nieuwgierigheid is afgesleten.

Wij hebben de avond te voren onze tabak, potlood en lepel moeten afgeven. Tijdens het overbrengen zouden wij soms kunnen roken, een briefje schrijven en met onze lepel — eigen bezit — een gendarm ombrengen. En als wij 's morgens in de rij staan ‘face au mur’, geeft men ons weer wat men ons heeft afgenomen: trouwring, portefeuille met portretten, vulpen. Het geld wordt rechtstreeks aan Lokeren overgemaakt; zo kunnen wij de deugd van de gendarmen niet aan het wankelen brengen.

Wij rijden door het land dat reeds in de verwachting van de lente ligt. Er is iets in de wind en in de lucht dat niet meer

winters is. En onze ziel ademt in deze belofte van de vernieuwing der aarde. Wij zwijgen en kijken naar de geopende achterzijde van de camion waar twee gendarmen met hun mitraillette zitten als grondwerkers met een houweel.

En wij rijden de poort van het kamp binnen. Het schijnt hier gemoedelijker toe te gaan dan in de gevangenis. Het is hier ook wel ‘face au mur’, maar losjes weg. En het gebouwtje waar wij in de gang staan schijnt er te zijn voor mensen, niet voor kandidaten van de vernietiging. Hier is ruimte, zand, beweging. Wij gaan naar de barak die ons is toegewezen en mogen onze valiezen meenemen. Zouden wij terug onder de mensen zijn?

Ik rook dien dag van elf uur in de voormiddag tot tien uur 's avonds. Kettingroken. En als ik zie hoe een geïnterneerde, in speelse krachtmeting, een cipier op het stro werpt en zijn kepi over de vloer laat rollen, heb ik helemaal de indruk dat het hier gemoedelijk toegaat.

Planken zijn in ieder geval beter om op te slapen dan een cementvloer. In de nacht hoor ik de slaap van vele mensen; het is of het leven mij terug heeft opgenomen al is het dan ook achter prikkeldraad. Ik hoor de regen en de wind die door de bomen zoeft en hoog, boven in de barak, de tuimelramen doet bewegen. Er is deze dag hartelijkheid geweest van vele mensen; de gezichten zijn hier niet grauw als van hen die weggestoken worden in een cel. Een eindje van het kamp af, over de grote weg Antwerpen-Gent, leeft het gerol van wagens.

Ik richt mij op en kijk rondom mij en verder in de barak waar de flauw-rode schijn van de lampen in een lichte nevel hangt: de vier grote blokken, de konijnenpijpen, waar twee rijen mannen boven elkaar op planken en strozakken liggen, zijn bezet. Bij de vierhonderd mannen ademen hier in de slaap. In de opluchting van deze eerste nacht buiten de cel waar men zelfs in de zwartste duisternis de muren naar zich toe voelt dringen, heb ik de indruk van de ontzettende ellende die hier vergeten wordt in de slaap. Rondom mij ligt het land dat ik zo goed ken, dat ik zie voor

mij. Het is een beetje als een terugkeer in de heimat. Ook die is voor ons een gevangenis geworden. En wie niet bidden kan moet vloeken.

Gemeenschapsleven in schamelheid

Het is onwennig als men gewoon is profijtig, met vier of vijf man het water van een waskom te moeten verdelen, in de schemering van de jonge dag zich te kunnen wassen in de wijde lucht en de weelde van het water rondom u te voelen. Stilaan groeit het daglicht over het kamp. De barakken staan als reusachtige doodskisten op twee rijen die in een hoek elkaar ontmoeten. En daarachter ligt het veld; het is reeds vol groene vlekken; wij zien huizen, wij zien mensen die over de wegen gaan. En al de barakken zien uit op het kerkhof dat, door een wegel, van het prikkeldraad gescheiden is.

De ‘préau’ is hier een groot zandplein dat het regenwater opzuigt als een woestijn. Daar lopen wij in rangen, in losse orde, tweemaal een uur per dag. Mijn lichaam geniet van de beweging als van een koel bad op een zomerdag en de wind die ik door mijn kleren voel wekt kinderlijke verrukking in mij op.

Nooit in mijn leven heb ik zoveel schamelheid bijeen gezien als hier rondloopt op dat plein. Verhakkelde, gescheurde, gelapte en gestopte kleren; jassen waar bloedvlekken zijn uitgewist, broeken waarmee op stro en aarde is geslapen. Het is alles wat de meesten bezitten; de elite van de Septemberdagen loopt met hun kleren aan.

In lompen en klompen lopen zij over het plein. Maar in geen enkele is die blik van een geslagen hond die ik soms gezien heb bij de mannen van het gemeen recht, in de gevangenis. Jonge mannen lopen in de pas, in rangen van drie; zij hebben nog de stap en de houding van de soldaat en hun landlopersplunje geeft niets vernederends aan hun uitzicht. Zij hebben het doorgebeten, zij zijn er over heen.

En bij het stappen neuriën zij de liederen waarmee het avontuur van hun jonge leven verbonden ligt.

Te midden van deze havelozen, van dat nieuwe proletariaat, heerst niet de geest van de verslagenen. Als zij van het plein in de barakken komen, vullen zij de te nauwe gang tussen de konijnenpijpen met hun jong geraas, of gaan op het houten getimmerte zitten en nemen het schouwspel in ogenschouw.

Hier is een gemeenschapsleven, en een gemeenschapsleven wekt uit zichzelf onderwerpen voor belangstelling. Het nieuws dat opgedaan wordt bij de bezoeken is het gesproken dagblad dat met commentaar onder de drieduizend man van het kamp verspreid wordt. De 'topic' van de dag, dat zijn de commissies. Die beslissen over de vrijlatingen. En rond de commissies draaien de advocaten. De barakchef leest voor de verzamelde mannen een brief voor van een advocaat die aan een kliënt schrijft dat hij hem door de commissie kan doen vrijstellen mits storting van twintigduizend frank. Die knoeier van gisteren spreekt nu over twintigduizend frank alsof hij heel zijn leven lang maar te zeggen had: 'Marie, geef daar eens twintigduizend frank.'

Voor mij is dat nieuw. Zelfs dat hoort men niet in een cel. Maar de mannen rondom mij geven geen blijk van verwondering. Zij zijn de advocatenstreken reeds gewoon, zeggen een paar lieftalligheden die zij voor de vertegenwoordigers van staat, gerecht en gevestigde machten steeds gereed hebben. Zij bezitten geen twintigduizend frank; zij blijven dus zitten.

Als het namiddag wordt verhuis ik naar een andere barak. Daar zijn wij met drie broers. Wat men noemt 'une belle famille'.

Heimatland

Bijna alles Oost-Vlaming wat er zit. Hoe lang is het geleden

dat ik geleefd heb onder het volk van Oost-Vlaanderen? Een half mensenleven. En mijn jeugd herleeft in mijn geest en in mijn hart. Door hun woorden heen zie ik gezichten die mij eens vertrouwd waren, en opnieuw bezit nemen van mij. Het is moeilijk te zeggen waarin zij van de anderen verschillen. Maar zij zijn anders. Zij dragen hun lot met galgenhumor en vinden de woorden waarmee zij hun gemoed kunnen luchten, woorden die zo natuurlijk en zo eigen uit Oost-Vlaamse mond komen. En ik voel voor het eerst misschien duidelijk in mijn leven, dat ik bij hen behoor. Onder hen wil ik de jaren slijten die mij nog gegeven zijn.

Stilaan wijkt de celkleur van het gelaat; ik voel de gedruktheid niet meer in mijn hoofd en de duizeling die in de ogen zit van het kijken op de grijsgekalkte muren, op die onafgebroken grijsheid van de cel, is verdwenen. En zo vele mensen vind ik er weer, genegene en trouwe harten, die bedaard en zonder klagen, vertellen over het leed en het onrecht dat hun is aangedaan.

Zo een kamp is een hele gemeente, een gemeente van drieduizend man, zonder vrouwen, maar de kinderen en grijsaards ontbreken niet. Ventjes van zeventien jaar en mannen van boven de zeventig. Over het plein loopt er een ventje met een korte broek: het is vijftien jaar. Dat loopt dooreen in de barak. Speelt kaart of knutselt aan het een of ander snijwerkje. Hier zitten ze aan tafels om te eten, ruwe planken op schragen gelegd, maar men kan toch zitten zoals een mens en men is te midden het leven der mensen. Het gaat hier ook met een lepel; mes en vork zijn verboden. Maar in zo'n barak is veel onvermoed gerief en uit blik en plat geklopte en scherp geslepen buizen van de elektrieke leiding worden tafelmessen vervaardigd die als een vlijm door het brood gaan. Dat is trouwens alles wat er te snijden is.

En als het avond wordt, zijn ze ‘de piste in’. Zij lopen hun voeten warm over de grote tegelstenen, en uit dit mengsel van cement en sintels komt dan een stof als een nevel dat omhoog trekt in het licht van de lampen en verdwijnt in de duisternis van de kap. En draaiend rondom de barak in het

geschuifel van stapen en stemmen verneem ik voor de eerste maal hoe het er buiten is toegegaan. Niets van dit alles was doorgedrongen tot in de cel. Wie in de cel zit behoort niet meer tot de levenden. Maar hier verneem ik het afschuwelijke dat zich bijna overal heeft voorgedaan. Vóór en achter mij strompelen mensen die nog niet bekomen zijn van de mishandelingen der septemberdagen; velen zullen tot op hun sterfdag de sporen bewaren in hun lichaam. September 1944 toen heel Vlaanderen, toen heel België één groot folterkamp was. Toen alles op straat kwam met mitrailletten en revolvers wat naar het vertrek van de Duitsers had gewacht om dapper te worden. De mens wordt een walgelijk schepsel als hij de macht krijgt om straffeloos wreed te zijn. Als degenen die de teugels strak moeten houden, deze vieren, en gedurende weken 'de goesting laten doen', dan kruipt alles wat ze braaf en deftig noemen in zijn keuken. En buiten stijgen de vlammen naar de hemel en liggen de bloedende mannen bewusteloos. Zeg niet dat de mens in zulke ogenblikken een dier is. Ik denk aan al de dieren die ik ken.

Ik zie het gezicht van de geslagenen; zij vertellen zonder opwinding; het is reeds lang voorbij. Maar zij zullen niet vergeten degenen die het deden, noch wie aanmoedigde, goedkeurde of glimlachend liet gebeuren; hij weze gendarm, smokkelaar, lid van de bond van 't Heilig Hart, onderwijzer, arbeider, kajotter of pastoor.

De helden van Mei 1940

Bij het verhaal dat het beeld van de Septemberdagen oproept, denk ik aan de helden van Mei 1940.

De stad Mechelen was uitgestorven. Dagen aan één stuk waren vluchtelingen over de steenweg getrokken; een zielig gezicht, boerenmensen met wagens en vee, de brave, onverschillige koeien, de mensen met gelaten gezicht. Wie ziet lopen, loopt mee. Toen de buiten benoorden de stad

voorbij getrokken was, sloeg de stad op de vlucht.

Wij hadden reeds tijdens de mobilisatie het Belgisch leger in actie gezien; een slordige bende, geen soldaat, dat is anders. En waar zij kwamen, was hun reputatie naar de maan. De laatste dag van hun verblijf in de stad, deelde een grote brouwerij haar voorraad bier uit, wat een ongelooflijk succes had bij de soldaten. Daarmee viel het bier niet in de handen van de Duitsers, maar wel de mannen die het bier hadden gedronken.

Intussen was de uittocht van de stad begonnen. Een ongewoon vertoon van burgerdeugd; van dokters die hun zieken in de steek lieten en al hun vertrouwen stelden in de snelheid van hun wagen. Er was zo een in mijn buurt, een vent die ik voor een oud-bokser aanzag alvorens ik wist dat hij ook geneesheer was. Vermits de deugd steeds beloond wordt werd de auto van de dokters die gebleven waren opgeëist en als hun burgerdeugdelijke collega's terugkwamen, zonder schaamte maar met hun auto, was de opeisingstijd voorbij en behielden zij hun wagen.

In mijn buurt woonde een Waal, die de vlucht nam ‘parce qu'il ne voulait pas voir de boches’[1]. Veertien dagen na zijn terugkeer werd een camion kolen voor zijn deur gelost onder het waakzaam oog van twee Duitse soldaten.

Wat een samenloop van civisme en manmoedigheid, in die dagen van Mei 1940. En wat een onderdanige beleefdheid, en wat een minnelijk groeten als zij met een Duitser mochten spreken. Zij hebben allemaal hun brevet van burgerdeugd, ook de kerels die hun zieken aan hun lot overlieten, de ambtenaars die, volgens hun burgerlijk mobilisatieboekje, deserteerden, de burgemeesters die met de auto's van de pompiers gevlucht zijn en lieten branden op Gods genade. Zij dachten alleen aan hun vaderland. Wij hebben niet hetzelfde vaderland.

En terwijl tienduizenden jongelingen op onverantwoordelijke wijze Frankrijk in werden gestuurd, naar verluisde en vervlooide kampen, en trachtten terug te komen met soldaten

1 ‘omdat hij geen moffen wilde zien.’

die naar huis werden gezonden, zonder eten en zonder geld, twaalfhonderd kilometer ver, door een Frankrijk dat voor hen was als een vijandelijk land waar een stuk brood geweigerd en een glas water betaald moest worden, kwam het leven terug in de stad, vol klachten over de bondgenoot door wie zij als een hond in een kegelspel werden ontvangen.

Door een zonderlinge reactie waren zij het die toen op de meest lyrische tonen de lof maakten van de Duitsers die hun benzine en eten hadden gegeven. En zo beleefd dat die soldaten waren, en zo hulpvaardig, zo helemaal anders als men ze had voorgesteld. Hoe een mens toch kan bedrogen worden. En zo zocht hun lafheid verontschuldiging in een andere lafheid. Waarmee houdt zo'n leven anders aaneen?

Ik denk aan dat alles terwijl, in het stof van de barak, onder het vermoeide licht van de lampen, de mannen hun voeten warm lopen. Daarbuiten zitten nu de fatsoenlijke mensen bij de kachel in de schoot van hun eerbaar gezin; hun dochters zijn verzadigd van de omhelzingen der bevrijding en kunnen weer de schone deugd der zuiverheid beoefenen.

Het publiek

Hier gaat het bezoek niet door in cellen. Wij zitten tegenover elkaar, gescheiden door een tafel, aan weerszijden dicht tegeneen gedrukt. En hoe vreemd het ook schijnen moge, wij horen niet wat onze naaste buren zeggen, zoveel moeite hebben wij om ons zelf verstaanbaar te maken.

Het was te schoon om te blijven duren, dat bezoek aan tafel. Wij konden onze vrouw kussen, ze aan ons hart drukken, allemaal dingen die alleen aan de deugdzamen zijn voorbehouden. Reeds waren ze de schutsels aan het timmeren waar wij, als in een soort biechtstoel, door een glas zouden kunnen zien. Het waren lotgenoten die ze timmerden, lotgenoten die het prikkeldraad herstelden. Er is iets onzedelijks in.

En vooraan, in het klein kamp, dat door een haag van prikkeldraad van het barakkenkamp is gescheiden, zijn de bureaux. Daar werken geïnterneerden onder toezicht van een paar beambten. Na een tijdje krijgen zij bijzondere manieren, zij voelen zich als een tussensoort tussen opsluiters en opgeslotenen. Eén onder hen loopt met gewichtig gezicht door de gang; hij draagt een map: ‘Stukken te tekenen door de Heer Directeur’, net de ezel die de relikwie draagt"

Van wat men de economiekers noemt, is hier haast niets overgebleven. Van de 77.000 dossiers werden er 73.000 geclasseerd; zo zegt de officiële statistiek. In onze barak zit er nog een; een gemene vent die geld genoeg heeft om alles te laten binnen smokkelen en onder de ogen van de arme sukkelaars hesp zit te eten en 's avonds een stuk in zijn kraag drinkt: cognac. Ook in een hechteniskamp vinden zo'n kerels middel om geld te verdienen. In Januari werd hier een heel convooi mannen binnen gebracht van Eupen, Malmedy, Verviers en Luik. Zij hadden geen bezoek, geen pakjes, geen geld. Voor tabak zou een gevangene zijn ziel verkopen indien daar nog iets voor betaald werd. Zij verkochten hun horloges, hun ringen, sommigen ook hun trouwring. En onze economieker, samen met zijn zoon, kocht alles op wat hij kon tegen de prijs die hij vaststelde. Hij en zijn zoon vlogen in de strafcel. Toen, na een paar dagen, de zoon het cachot verliet, werd hij tot barakchef aangesteld. Daarvoor heeft men immers een vertrouwensman nodig.

Cipiers

En ook onder de cipiers, die men hier wachters noemt, is er zowat van alle volk. De overgrote meerderheid echter zijn volgens het standaard-model gefabriceerd dat in de Septemberdagen zijn bestaansreden heeft kenbaar gemaakt. 's Namiddags twee uur komen zij over 't plein gestoken om

hun dienst te beginnen. Mannen uit Lokeren, Zele, Stekene, Eksaarde. Een hele boel koppen waar Lombroso veel geld zou voor gegeven hebben. Meer dan één zwaait met een boekentas die vóór September boeken, maar nu boterhammen bevat. Zij hebben bij de bevrijding de dankbaarheid van het vaderland verdiend en mogen nu acht uren per dag in een barak gaan geeuwen. Alles wat van hen wordt vereist is dat zij een sleutel in een slot kunnen omdraaien. En dat kunnen zij. Zij moeten wel, een paar keren per dag, de mannen van hun barak tellen, maar dat laten zij doen door de barakchef en verklaren zich akkoord met het resultaat van zijn telling, ook als er mannen te veel zijn.

Zij hebben ook een aardige bijverdienste door het smokkelen. Dat kennen zij van tijdens de bezetting. De fatsoenlijkste onder hen gaan heen als zij elders werk vinden. Maar de meesten bevinden zich hier, ik zou haast zeggen, in hun natuurlijke toestand.

Er zijn er bij die in Duitsland zijn gaan werken, vrijwillig. Er is er een die steeds met open mond loopt en een pest van een kerel is; hij heeft bij Todt gewerkt. Er loopt een vent onder die ze den bult noemen; die bijnaam is onverdiend want hij heeft alleen een schouder die tamelijk ver boven de andere opwaarts streeft; sedert zijn zoon, die hulpgendarm was, moeilijkheden had voor de historie van een half varken, is hij zuur en onverdraagzaam. En aan het poortje dat het barakkenkamp met het kleine kamp verbindt, staat een vent met een groot hoofd en korte, naar buiten buigende benen; hij heeft een paar schoenen genomen uit het pakje van een gedetineerde en ze aan zijn eigen voeten getrokken. De rechter van Dendermonde heeft hem daarvoor een maand gegeven; maar hij blijft in dienst. Nog eens, voor zo'n posten heeft men mannen van vertrouwen nodig.

Hun namen kennen wij niet. In de gevangenis kregen de cipiers hun bijnaam van cel tot cel, ten ware hun kenmerkende eigenschap zo sterk tot de opmerkingsgave sprak dat zij overal onder dezelfde kwalificatie bekend stonden, zoals de sjiek. Wij hadden daar de Bijter, de

Koetsier, de Mitraillette. Hier geldt hun naam voor heel het kamp. De Ossenkop heeft een kepi voor zichzelf, zoiets van de douane, met een knop in de drie kleuren die aan de roos van een vogelpikbord doet denken. Moeder Overste heeft een rozig gezicht, ietwat verwelkt, met tinten van een beurse appel; hij is vals en nijdig. En van de Wolstraat is de Stofzuiger gekomen.

Het is niet zeldzaam dat ze een stuk in hun kraag hebben. Gewoonlijk dragen zij hun bier of genever met die jovialiteit die in een vaag schuldbewustzijn haar oorsprong heeft. Zij staan te lummelen achter de rug van de kaartspelers en geven raad tot zij te verstaan krijgen dat zij niet meespelen. En als het slapenstijd is voor ons, gaan zij achter de kachel zitten en maken de luidruchtigheid van hun slaap hoorbaar door het gegons van de sluimerende barak.

De nederigen

De overgrote meerderheid van de barak, zoals trouwens van het kamp, zijn nederigen. Een onderzoek wijst uit dat 85 % alleen de lagere school hebben bezocht. Er is een ongelooflijke verscheidenheid van beroepen: op de honderdvijftig man die de barak op dit ogenblik telt, zijn er niet minder dan achtenzeventig verschillende beroepen, gaande van licentiaat in de filosofie, koster, onderwijzer en student, tot mijnwerker, transportarbeider, landbouwer, pianomaker, martkramer en bediende. Procentgewijze zijn de onderwijzers, bedienden en studenten het talrijkst. Op dit ogenblik zitten er in het kamp vierentwintig geneesheren. Zij zijn, van alle vrije beroepen, het sterkst vertegenwoordigd. Onderwijzers en dokters zijn door de aard van hun ambt op sociaal gevoel aangewezen. Voor wie wil nadenken, is dat niet zonder betekenis. Ingenieurs zijn er bijna geen. En van de dertig oudstrijders van 14-18 zijn er zevenentwintig leden van V.O.S. Onder hen zijn er die alleen op grond van dat lidmaatschap werden geïnterneerd.

Zij zijn trouwe mensen; zij zijn oud geworden in de geest van kameraadschap.

Velen van deze nederige mensen zitten hier omdat zij hun brood moesten verdienen; zij hebben de wacht opgetrokken voor een garage of gewerkt voor de Organisation Todt. Zij begrijpen niet dat zij meer schuld hebben dan de arbeiders die vrijwillig naar Duitsland zijn gaan werken, er munitie hebben gemaakt en soldaten vrij gemaakt voor de legerdienst. En die worden niet vervolgd, die tweehonderdvijftigduizend. Zij doen zelfs dienst als cipier om degenen te bewaken die niet meer hebben gedaan dan zij. De sukkelaars begrijpen niet. Zij hebben geen besef van schuld. En de apostelen en discipelen der repressie trachten niet te begrijpen. Wie aan de auditeur zegt dat hij het gedaan heeft om het brood van zijn gezin, krijgt het antwoord dat hij maar moest onderduiken. In Limburg zegde er een dat ze dan maar moesten gaan stelen. Maar de Directeur van deze en al de andere gevangenissen met heel hun personeel hebben zo lang de bezetting duurde de mensen achter slot gehouden en bewaakt die door de Duitsers in cel of kamp werden gestoken; zij deden zulks met even veel vlijt als ze er ons nu achter houden. En al de sukkelaars samen die hier in de barak zitten, zijn voor de Duitsers niet zo nuttig geweest als één machinist van de Belgische spoorwegen.

Iedereen ondergedoken, geen burgemeesters of schepenen, geen secretarissen-generaal, geen politie; een jungle waar diefstal en roof als nationale vorm van arbeid werd erkend en waar de Duitsers dan ook konden in schieten als de jager in het bos, schijnt een ideale toestand te zijn geweest voor degenenen die ons moeten vonnissen. Alleen maar magistraten. En welke magistraten, Heerekes toch! Deze nederigen hier zijn doorgaans brave huisvaders die in de eerste plaats bekommerd zijn met het lot van hun gezin; zij zijn verarmoed en worden bezocht door vrouwen die uit haar ellende toch nog iets weten te schenken aan de man die gevangen zit. Zij staan met hun pakje in de rij, die vrouwen, aan de poort van het kamp. Uren staan zij daar

soms in sneeuw en regen; zij komen uit alle hoeken van Oost-Vlaanderen en de reis betekent voor hen vele boterhammen minder. Zij laten zich niet afsnauwen door de gendarmen die de buitendienst van het kamp verrichten. En zij vertonen geen spoor van schaamte.

De anderen

Er zijn er ook onder ons die feitelijk niet thuis horen in het midden van mannen die achter prikkeldraad zitten omdat zij een idee hebben gediend. Zij hebben ook niet gewerkt om het brood voor hun gezin te verdienen. Zij zijn ook niet gekomen in het raderwerk dat een vrijwilliger van het Oostelijk front, door ziekte of verwonding voor de wapendienst ongeschikt geworden, in politiediensten of gevangenbewaking deed terecht komen. Het zijn mannen bij wie verklikking en boosheid in het bloed zit en die, zonder politieke hartstocht, mensen hebben verklikt, opgespoord en het geld van hun handwerk zonder wroeging van geweten, hebben aanvaard en verteerd. Ook hier zijn zij de verklikkers. Het is van hun hand dat brieven naar de veiligheid gaan om een onvoorzichtig woord over te maken dat in de gesprekken is ontsnapt. Zij trachten door nieuwe verklikking hun positie te verbeteren. Zij worden gemeden en geschuwd. Er is er zoéén die met een stok loopt om de indruk te geven dat hij ziekelijk is; medelijden verwekken bij hen die over hun lot beslissen, schijnt één van hun verdedigingsmiddelen te zijn. Zij weten nochtans dat een krijgsraad van de repressie niet meer tot het menselijk complex behoort. Hij loopt dus met zijn stok rond tot op het ogenblik dat deze op zijn hoofd in twee wordt geslagen. Hij heeft sedertdien geen stok meer nodig gehad.

Atmosfeer

Onder al deze mannen waarvan de meeste dan toch in weinig beschaafde levensvormen zijn opgebracht, heerst zeer weinig twist. Een paar keer hoog lopende ruzie op anderhalf jaar en af en toe een scheldwoord is niet veel voor een barak met weinig homogene bevolking. En men wordt week aan het hart als men ziet met welke tedere dienstvaardigheid gebrekkelijken en zieken worden bijgestaan. Een tamelijk veel voorkomend verschijnsel is een groeiende gedeeltelijke verlamming; die mensen moeten naar het gemak gedragen en heel de dag door geholpen worden. Zij vinden vrijwillige ziekenoppassers die zacht worden in het uitoefenen van hun liefdewerk. Het verzoent u met de mens als gij het ziet; de nederigen zijn het beste deel van ons volk.

De intellectuelen lopen er niet verloren onder; zij behoren tot het bataljon op klompen. Zij zijn één geworden in het noodlot. Hun zorg is even groot; de meesten hebben verloren wat zij bezaten en hun vrouw gaat uit werken. Deze nivellering kan nog onverwachte gevolgen hebben. Over 't algemeen houden de mannen zich proper al is hun linnen in deerlijke toestand. Er zijn een paar Walen in de barak die zich echter nooit uitkleden. Ik heb gezien hoe één hunner, die zich voor directeur van een private handelsschool uitgaf, maar in feite gelukkig was als hij opneemvodden kon verkopen, middel vond om zich te wassen met zijn hoed op, zijn bril op en een sjerp rond zijn hals. 's Avonds nam hij zijn hoed af en kroop onder de dekens. En een Italiaan, die te Gent de baas was van een paar aspirant-bordelen, ledigde zijn neus in de wasbak. Wat hem een gratis stortbad bezorgde en een resem Oost-vlaamse verwensingen die uw hart in uw lijf doen opspringen van plezier.

Het is koud in de barak. Er is één kachel. Ge wordt dat gewaar als ge er dicht bij komt. Maar een kachel in een barak van vijftig meter lang met hoog boven in de kap tuimelvensters die niet sluiten, heeft ongeveer hetzelfde effect als een brasero in open lucht. De habitué's zitten er

rond. Meestal oude mensen en hier en daar een jonge vadsigaard. Anderen kijken niet naar de kou en zitten te kaarten met een deken over de schouders. En als ge doorheen de barak kijkt, ziet ge aan de balken zakken hangen en dozen, veelkleurig en veelvormig, een bohemershuishouding. Maar in regen en wind en in de wolken boven het kamp, ligt iets van de naderende lente. En als de bladeren botten aan de bomen, groeit ook de hoop en het vertrouwen in het bloed der mensen.

De kwakkels

De bladeren komen aan de bomen, de kwakkels nemen hun vlucht.

Aan de zijde van het kerkhof staan populieren, aan de andere zijde, naar het veld toe, staan canada's. Over hen heen hebben wij de vriesganzen naar het Noorden zien trekken. Rondom de stammen schemert het groen. In de voorspellingen van goed en slecht nieuws, speelt het botten of rijzen der bladeren een belangrijke rol. Het is misschien het geheim van lente- en herfstoffensieven. Maar deze lente, met het eerste groen rondom het kamp, geeft ons alleen het gevoel dat het lichaam ondergaat als de aarde haar vruchtbaarheid terugwint. Wij zijn aard-gebonden en de kracht van ons bloed doorruist ons als het sap door de schors naar blad en bloesem jaagt.

Die eerste adem van de lente maakt de mannen opgewekt. Door de openstaande deur van de barak zien zij de zon schitteren in de plassen die binnen een paar uren door het zandige plein zullen opgezogen worden. Zij durven niet goed hun verwachtingen uitspreken en hun vleug van optimisme krijgt dan ook de vorm van vragen: ‘Zou het nu niet gaan beteren?’ ‘Denkt gij ook niet dat het ergste voorbij is?’ Ik weet dat het ergste nog moet komen, het ergste, dat loert naar ons van uit de krijgsraden. En het is ook zeker dat het ogenblik waarop de concentratiekampen in Duits-

land worden opengezet, een nieuwe editie van de septemberdagen zal leveren.

Maar in afwachting steekt hier en daar een bericht op dat de harten vlugger doet kloppen. Dat komt van een advocaat, dat wordt medegenomen van het bezoek en het duurt geen uur of in alle barakken wordt het voortverteld, verfraaid met commentaar. Ge hoort het van tien zijden tegelijk zodat het een echo schijnt te zijn van de openbare opinie. De kwakkels hebben hun vlucht genomen.

Dat zou zo jaren duren, met korte onderbrekingen. Maar de jaren '45 en '46 waren de bloeitijd van de kwakkels, als ik het zo zeggen mag. Zij hebben duizenden door zware tijden heen geholpen, want zij hielden de illusie levendig en illusie is het geestelijk voedsel van de onterfden. En te Lokeren hadden wij een specialist in het kwakkelbedrijf; hij is een weldoener voor duizenden geweest.

Hij had een sociale dienst ingericht die brood en tabak bezorgde aan de jongens die niets hadden. Er zijn zo van die mensen die van hun geboorte tot hun stervensdag, nooit iets hebben bezeten. Jef Kwakkel bezorgde hun brood en tabak, en aan allen schonk hij zijn kwakkels. Dat de stemming zo goed bleef, dat in de donkerste uren er toch nog een lichtschemer overbleef, was aan hem te danken.

Het gebeurde soms dat hij, in de barak komend, één van zijn bijzonder goede tijdingen vertelde. ‘En het is officieel’, zegde hij. Als hij aan het eind van de barak kwam, hoorde hij het product van zijn scheppende fantasie, opgesierd met nieuwe details, en deelde de vreugde van hen die het hem voortvertelden. Op éénzelfde thema werd met ongelooflijke vindingrijkheid gewerkt en het scepticisme vermocht daar niets tegen. De hardste werkelijkheid zal nooit de bekoring van de droom overwinnen. ‘Ge hoort het toch zo wat overal,’ zeggen de mannen. En zij die naar buiten hun ongeloof te kennen gaven, dachten bij zichzelf: ‘Het moest nu toch eens waar zijn’. En zij vochten tegen de hoop die zij rondom zich voelden.

Jef Kwakkel had de nodige lyrische begaafdheid om tot het

gevoel te spreken. Al naar gelang het seizoen, sprak hij: ‘Als de blaren aan de bomen komen’. En met de seizoenen werd de verwachting vernieuwd en straalde de illusie over de dagelijkse zorg.

De stok

De ‘stok’ was de centrale van waaruit het nieuws naar de barakken zijn loop nam. Die ‘stok’ was een lange, gemetselde kuil, waar aan beide zijden de mannen over de balk gingen zitten. De stok was een welkome gelegenheid om uit de barak te muizen en de vrienden uit de andere barakken te ontmoeten. Hij werd zeer druk bezocht. Zo iets als ‘le dernier salon où l'on cause’}[1]. Breughel zou er zijn hart bij opgehaald hebben zoals ze daar zaten aan hun bezigheid, zonder haast, behaaglijk op een rij naast elkaar, pratend over de vooruitzichten, ongegeneerd in de functie van hun lichaam.

Een paar barakken had het voorrecht deze commoditeit in de barak zelf te bezitten. Er waren drie éénpersoons-gelegenheden voor zowat honderd vijftig man. Stel u een woonkazerne voor waar vijftig mensen over één W.C. zouden beschikken. De reuk die vanuit de put tot in de barak kwam en uitmuntte door zijn bestendige aanwezigheid, riep het beeld op van het seizoen waarop de beerkarren over het veld regeren. Deze reuk werd niet steeds met succes, bestreden door met ruime grepen gestrooide chloorkalk; wie uit het hokje kwam na van deze ontsmettingsstof geprofiteerd te hebben, was de adem kwijt en het water vloeide uit rood ontstoken ogen. Naar het schijnt is het gezond.

De bladeren kwamen aan de bomen, de bladeren rezen, nogmaals, nogmaals. De ene kwakkel stierf, de andere nam bezit van de verwachting en van de hoop. En de

1 ‘Het laatste salon waar gepraat wordt.’

repressie bleef aanhouden, volgens de wet van de menselijke inertie die het kwaad laat voortbestaan lang nadat de oorzaken verdwenen zijn zodat, buiten verband met de oorsprong, het verderf op zichzelf voortleeft.

Cultuurleven

Een barak is reeds een gemeenschap met eigen leiding en tucht. Zij leeft op zichzelf; elke barak heeft haar eigen karakter en eigen gewoonten. Van het ogenblik dat een groep mensen een tijdje samen leven, zijn zij gedifferentieerd van andere groepen, al bestaan die dan ook uit mensen van dezelfde oorsprong en dezelfde geaardheid.

Iets is er in het kamp dat, de interbarakkale kwakkels terzijde gelaten, heel het kamp omvat, en dat is ons cultuurleven. Het is niet alleen verstrooiing, het is voor velen een noodzakelijkheid. Het bestuur van het kamp nam geen initiatief. Waar zit de gevangenisbestuurder die initiatieven durft te nemen? Breng hem hier en hij krijgt een gouden lint bij om rond zijn kepi te draaien. Men stribbelde een beetje tegen, maar liet ons ten slotte doen. Voordrachten, lessen, ontspanning. En weldra was er een comité dat de krachten samenbracht en ordende. Wij hadden, door wat ons in de gevangenis bracht, toch wel een en ander geleerd.

Er werd een toneel opgebouwd. Het stond er van maandag tot zaterdag, want de barak deed dienst als kapel en moest voor de Zondagsdiensten worden vrij gemaakt. Behalve als kapel diende zij trouwens ook als stromagazijn.

Daar stond ons theater dus, handig opgetimmerd zonder dat iets van buiten moest worden geleverd, behalve de doeken. Deze hadden gediend voor de landdagen van het V.N.V.; stemmig grijs en oranje. En drie maal in de week werd er gespeeld, afwisselend variété, kleinkunst, met liederen en voordracht, en toneel. Het is verwonderlijk welk een keus van elementen er voorhanden was: clowns, echte

mannen van 't vak, een slangenmens die het klaar speelde zijn lichaam in een citroenkist te wringen, een vent die met veel appetijt scheermesjes naar binnen speelde, mannen die muziek maakten op naar toongraduering gevulde flessen, mannen die een gitaar bespeelden die zij zelf hadden vervaardigd en de harmonie van barak 7. Dat waren een dertig jonge kerels die zongen op allerlei instrumenten die zij uit blik en karton hadden aaneengeknutseld. Zij zongen daarin met grote afwisseling van klanken. En er waren beroepsacteurs en liefhebbers die even goed waren op de planken. Maar toen kwamen de meidagen, een tweede golf van bloed, foltering en geweld ging over het land, en alles stortte ineen.

Op het plein was een voetbalveld aangelegd. Als het er op aankwam, waren wij verbaasd te zien hoeveel voetbalploegen er onder ons vertegenwoordigd waren. En wij hadden ook een beroepstrainer, een Oostenrijker; geen stad van heel het Vlaamse land had zo'n verscheidenheid van elementen als wij. Als afwisseling werden er worstelavonden gegeven: ook kampioenen zitten in de barak. En de mannen van de worstelcubs van Gent en Temse rolden over planken waar een deken was overgelegd en schenen niet te voelen hoe hard het was.

Op zulke avonden kwamen de cipiers van overal toegelopen. Zij zagen de krachtige kerels aan het werk en kregen eerbied: ‘En zo'n mannen moeten wij bewaken’, zei er een. Dat hij ook universiteitsprofessoren, kunstenaars, geneesheren en nog vele anderen moest bewaken, was nog niet tot hem doorgedrongen.

En de jongens liepen over het plein, bruingebrand door de eerste warmte; alles werd groen rondom ons en in de bomen van het kerkhof zongen vogels. Er was iets menselijks gekomen in ons leven; wij zagen, achter het prikkeldraad, het groene land en de mensen die doende waren op het land, en ver, in de stad, stond de peperbus van de toren der hoofdkerk in blauwe lucht waardoor witte wolken gingen. En tussen de huizen, de kerktoren van De Ruyter. Wij wisten nu dat het aangezicht van Vlaanderen fris was in

de tooi van zijn bomen, hoe trouw de Vlaamse aarde haar oude aangezicht had teruggevonden.

Als wij op ons stro lagen scheen de laatste dagklaarte door de ramen in de nok van de barak. En wij dachten aan de wereld die zijn schoonheid rondom ons openspreidde.

Opstand en Belgadezen

Kort alvorens wij naar Lokeren werden overgebracht, was er een ophefmakende historie over het kamp verteld. Een opstand was voorbereid, de koorden om de cipiers vast te binden lagen gereed en een paar barakken waren in brand gestoken. Zo vernam ik in de bezoekcel van de gevangenis.

Maar toen ik weinige weken daarna voorbij het front der barakken stapte, zag ik dat geen enkele door een vlam was overlikt geweest. En opstand had alleen bestaan in het brein van een paar journalisten. Alleen waren er een aantal cipiers dronken geweest.

Er zijn zo van die gelegenheden die alleen in dronken toestand door een hele boel mensen kunnen gevierd worden. Naderhand weten zij 't plezier dat zij gehad hebben aan de intensiteit van de haarpijn die er het gevolg van was. Vele cipiers van het kamp behoorden tot deze categorie levenskunstenaars. En zij hadden dus — met de nieuwjaarsdagen meen ik — zich een stuk in hun kraag gedronken. In hun vrolijke onbezorgdheid hadden zij deuren opengelaten die in een kamp moeten gesloten blijven en daarna hadden zij zich op een bank overgeleverd aan de rust die de goeden tot beloning wordt geschonken. Een vijftal geïnterneerden hadden daarin een duidelijke aanwijzing van het lot gezien en waren er met pak en zak van onder getrokken.

Het spreekt vanzelf dat er een complot van de geïnterneerden werd in gezien, want volgens de termen van het reglement is een cipier tijdens zijn diensturen steeds zo

nuchter als het proza van een notaris. De directeur deed dan ook een beroep op het leger om een opstand te smoren waaraan niemand had gedacht. En zij kwamen, de Belgadezen. Dat mooie woord is een afleiding die uit de kruising van Belg en Canadees is ontstaan. Canadees naar de uniform, Belg naar wat er in de uniform steekt, en die koppeling geeft voortreffelijke resultaten. Als ik in gezelschap van twee gendarmen een paar keer een uitstapje mocht maken, kon ik ze uit de trein zien hangen, de grote, platte muts als een pannekoek op hun rood, rond boerengezicht of over één oor getrokken als een slaapmuts.

De Belgadezen kwamen dus. Lustige jongens met mitrailletten en ander gerief waarvan de behandeling voor hen nog heel wat geheimen had. Ze gingen die zwarten eens doen draaien. Ze gingen eens tonen dat het ‘Belgium’ op hun mouw geen ijdel woord was. ‘Op stap, nom de Dieu’, en de mannen van de Vlaamse Wacht stapten zó dat ze de Belgadezen buiten adem stapten. De tweede dag moest er gezongen worden onder het stappen. Niets liever gedaan. Het klonk over het plein van ‘Ouwe taaie’ en ‘Kempenland’, zodat de directeur uit zijn meditatie werd opgeschrikt en kwam toegelopen. ‘Zwijgen’, riep hij reeds van verre, ‘zwijgen’. Maar bevel is bevel en de Belgadezen riepen tegen: ‘Zingen, nom de Dieu’. En wie is hier de gezagdrager? Hij die de mitraillette heeft.

Dat zingen en dat geharrewar met de directeur had, in de geest van de Belgadezen toenadering gebracht tot de geïnterneerden. En na een paar dagen begonnen ze te verbroederen. Waren ze nog een week gebleven, ze waren zo zwart geworden als de mannen die ze moesten tuchtigen. Zodat de directeur smeekte om van het leger bevrijd te worden; hij kon voortaan met eigen krachten instaan voor de orde die nooit was gestoord geweest. De Belgadezen zegden: ‘Jongens, stelt het wel’ en verdwenen om andere plaatsen met hun aanwezigheid te verblijden.

Men ziet hieruit waartoe de dronkenschap leiden kan, al zij het dan ook de natuurlijke dronkenschap van een cipier. Af en toe gebeurde het nog wel eens dat een paar mannen

van nacht en nevel gebruik maakten om spijt schijnwerpers, gendarmen en cipiers, door het prikkeldraad te kruipen, maar het leger werd er niet meer bijgeroepen.

Hippoliet

Deze lente maakt loom. 's Avonds, als de deur van de barak gesloten is en wij naar boven moeten zien om het licht te bereiken, groeit het heimwee naar de vertroosting van groen en lucht. Men denkt aan de fruitbomen die thuis en overal waar gij rondkijkt in de kortstondige schoonheid van hun bloeisel staan.

Mijn linkerbuur in de slaaprij is een boer. Een kloeke grote man, met de trage stap van de buitenlieden die over de losse aarde trekken. Hij is in de zestig; hij was lid van V.O.S. en had in zijn huisje een portret van Borms hangen. De commissie heeft hem achteruit gesteld. Hij schudt het hoofd met het gebaar van wie het ingewikkelde van de menselijke geest niet begrijpt.

Er zijn nog boerenmensen in de barak. Burgemeesters of schepenen van buitengemeenten; de meesten onder hen zullen nooit voor een krijgsraad verschijnen; men zal ze maanden of jaren gevangen houden en dan zeggen: ‘Gij kunt naar huis gaan’. Het schijnt de natuurlijke zaak van de wereld voor hen die het uitwendig kenteken zijn van de geblinddoekte gerechtigheid.

In al die landbouwende mensen brengt de lente de onrust der aarde. Hun verlangende blikken zijn op de akkers gericht achter het prikkeldraad. Zij denken aan de aarde die wacht naar de zorgende hand van de boer. Zij denken aan hun vrouw die voor alles alleen staat. Meer dan bij iemand anders is bij hen het ritme van het leven gebroken; daar roept het land en zij kunnen geen antwoord geven op die roep.

Vele uren overdag ligt Hippoliet op zijn strozak. Hij gaat eens tot aan de deur van de barak, de grens van zijn

beweging. Met de keurende blik van de landman kijkt hij naar lucht en wolken. Dan wendt hij het hoofd en gaat opnieuw liggen. Hij droomt. Ik zeg: ‘Hippoliet, het is volop lente’. ‘Ja, ik zou moeten thuis zijn’, antwoordt hij.

Hij heeft een vijand op zijn parochie; die heeft gezegd dat hij ‘nen Duits’ was. Hij had kippen gestolen bij Hippoliet, en daar is een boer gevoelig voor. Aan dat alles denkt nu de oude boer en hij ziet van op zijn strozak, door het raam boven in de barak, de kruin van een canada die zachtjes beweegt in de lentewind.

Dan hebben de luizen hem als slachtoffer uitverkoren. Hij moest weg uit de rij en ging alleen liggen in een hoek. Hij klaagde niet; hij dacht aan het land dat wachtte. Eindelijk vond de commissie dat hij lang genoeg gezeten had voor wat hij misschien had kunnen doen. Hij ging naar huis. Hij verliet de barak met zijn bundeltje, gemeten stappend op zijn licht doorzakkende knieën.

Een tijdje daarna zei men in de barak: Hippoliet is dood. Terwijl hij thuis was hadden ze — of had hij — een stropop aan een strop in een boom gehangen van zijn tuin. En Hippoliet ging in zijn stal en verhing zich.

Pakjes

Zie, over het plein rijdt de kar met pakjes. Hoog opgestapeld liggen ze, veelkleurig. Hoeveel zorg en ontbering ligt daar niet opgestapeld op die kar. Hoeveel vrouwen en kinderen hebben daar min boterhammen om gegeten. Vanuit de verste hoeken van Oost-Vlaanderen zijn ze tot hier gebracht. Het is een hele dagreis, voor een bezoek van twintig minuten achter het glas, om dat pakje te brengen met linnen, tabak en wat voedsel. En zij zijn opgeruimd die vrouwen en soms overmoedig stout met hun radde tong tegen de gendarmen.

Zij die een pakje hebben gekregen, spoeden zich naar hun slaapstee. Zij weten van buiten wat het bevat. En toch is

het telkens of Sint Niklaas geweest is. Bij velen is er vertedering in de ogen want zij weten wat dit pakje heeft gekost. Vroeger welgestelde mensen waarvan de vrouw nu uit werken gaat als schoonmaakster of uit leuren met tandpasta. En kleine meisjes die de pop nog niet zijn ontgroeid vervangen de moeder en dragen de last van de huishouding. Heel Vlaanderen door, de grootse tragedie van het offer der vrouw.

In menig hart is er medelijdende spijt. Tegen die vrouw zijn zij vaak bars en ruw geweest. Een grote, grove kerel zegt, terwijl hij zijn pakje overziet; ‘Ze mogen mij potverdomme tegen de muur zetten als ik nog ooit een kwaad woord zeg tegen mijn vrouw’.

En in de huizen waar de vrouw ziek ligt en een kind de verre reis onderneemt, meisjes met blonde of bruine haarvlechten en een strikje op de rug; en knapen die door de planken loeren om vader te zien. Huiselijke verscheurdheid en huiselijke liefde. De liefde zonder complimenten van nederige mensen, van mannen die na het bezoek op hun strozak gaan zitten en zwijgen en voor de rest van de dag verstrooid zijn.

Heb ik hier mijn volk teruggevonden?

Dat volk zit achter prikkeldraad.

Vertedering

Wij hebben een weekblad gesticht voor de barak. Want een barak is een gemeenschap en nieuws is er steeds. Iedereen kent het, maar ze horen het graag voorlezen uit de gazet. Want het enige exemplaar van het weekblad wordt voorgelezen, 's Zondags voormiddag. Er is een burgerlijke stand want de bevolking van de barak wordt elke dag gewijzigd. Er is een rubriek over de kaart- en schaaktornooien die zonder onderbreking worden ingericht, met prijzen van vijf klontjes suiker en twee sigaretten; een relaas van de incidenten en een oproep tot kameraadschap, de

hoofddeugd in een gemeenschap van geïnterneerden. En ook een artikeltje dat ze naar het hart tast; dat heeft een mens soms nodig.

Het wordt nu Eerste Communie. In het weekblad wordt eraan herinnerd. Mensen in de toestand waarin wij verkeren zijn veel gevoeliger dan zij die in het rumoer van het leven staan. Zij luisteren en denken na; zij zien de witte bruidjes gaan langs de wegels van hun dorp. Zij die thuis een eerste communikantje hebben, zitten met vochtige ogen te luisteren. En iedereen is vertederd; een vizioen van reinheid komt over hen.

Er zit een naast mij die met zijn lippen de woorden nazegt die hij hoort voorlezen. De betekenis is wazig in zijn hoofd, de woorden ruisen hem voorbij, maar er is grote ingetogenheid in hem. Hij heeft een dochtertje dat haar Eerste Communie doet en zijn vrouw heeft bericht gekregen dat zij met haar acht kinderen moet verhuizen. ‘Een huis van de kerkfabriek’, zegt hij bitter.

Iedereen denkt het zijne over die kerkfabriek en over de christelijke deugd van naastenliefde. Maar de man naast mij is voor een ogenblik zijn zorg vergeten en denkt aan de Eerste Communie.

Capitaluatie

Wat verwacht werd, is gebeurd. Capitulatie.

Na de laatste dagen van opgewondenheid komt het bericht. Boven de toegangspoort van het kamp wordt een grote vlag gespannen. Zij brengt geen geestdrift in het hart van de mannen. Wij worden in rijen gesteld op het plein waar de directeur ons toespreekt. Hij zegt dat de oorlog gedaan is en dat wij ons koest moeten houden. Daarmee is de plechtigheid afgelopen.

De Duitse kampen worden opengezet. Van alle soort van volk komt er uit: mensen die om hun opinie het harde interneringsleven hebben gekend en anderen die er geze-

ten hebben om redenen die met een idee noch met een overtuiging iets te maken hebben. Zij schreeuwen het hardste, want zij moeten aan hun heidendom doen geloven door het geweld dat zij aan de dag leggen.

Een nieuwe golf van bloed en geweld slaat over het land. Na de Septemberdagen, de Meidagen. Nieuwe vrachten van afgeranselde en uitgeplunderde mensen worden naar kampen en gevangenissen gevoerd. En al de akeligheden die in de concentratiekampen gebeurd zijn en waar, voor een deel althans, belhamels uit die kampen zelf voor verantwoordelijk zijn, en de gruwelen die uzelf doen verachten omdat u een mens zijt, dat alles hebben *wij* gedaan.

Voor de poort van het kamp worden de vrouwen met hun pakjes tegen gehouden door een bende kerels waarvan de aanvoerders zeer weinig met politieke gevangenen uitstaans hebben. De gendarmen kijken toe en lachen: waarom zouden die mannen hun 'goesting' niet mogen doen? Voor de tweede maal wordt volmacht gegeven aan de straat. De brave burgers schudden hun hoofd en zeggen: wat wilt ge daar aan doen? Ja, wat kan een hele bevolking doen als een dozijn loeders zich alle gezag toekennen. Sedert lang heeft de burgerij afstand gedaan van alles wat niet achteruit kruipen en verloochenen is. En met één slag worden de pakjes van hogerhand afgeschaft 'om voldoening te schenken aan de openbare opinie'.

Die 'openbare opinie' is meer dan ooit het scherm van hypocrisie. Nooit is zij een argument, steeds een voorwendsel. In dit geval bestaat de openbare opinie uit een ploeg kerels waarover allerhande dingen worden gefluisterd, maar die opstappen in stoeten en naar buiten als de dragers van burgerdeugd worden erkend. Kom maar op straat, de burgerij heeft reeds gecapituleerd, ook voor wat er verder te gebeuren staat. De openbare opinie heeft gesproken: daar loopt zij, de openbare opinie.

Hongersnood

En de pakjes blijven afgeschaft. Voor de tweede maal is er honger in het kamp van Lokeren. In October en November van verleden jaar kipten er mannen om als zij in de rij stonden voor het appel en een paar werden er dood op hun stro gevonden. Nu zal de honger vier maand duren. Het rantsoen was afgestemd op wat de pakjes met voedsel aanvulden, zegde de dokter. Nu zijn de pakjes weggevallen; wij bemerken nu eerst duidelijk wat het rantsoen is waarmee ze ons hier in het leven houden.

Wij krijgen 's morgens het rantsoen brood. 's Middags wordt er iets in de kom gegoten dat riekt als mosselwater. Het is een aftreksel van witte kool die verzuurd is in de vaten. Op één dag waren er zeven rotte op negen. De directie weet het maar ‘zij zit niet in die kool’, wat zo geen troost, dan toch een bewijs is dat het nóg slechter zou kunnen zijn. ‘Ik weet dat ze slecht zijn, maar ze moeten op’. Ze gaan op: er zijn dagen dat niemand van die soep kan eten en uit protest worden een paar ketels over het plein uitgegoten. En steeds maar voort stoort ons elke middag de stank van de gistende witte kool.

's Avonds krijgen wij een schep wortelen of drie peren met één of twee aardappelen. Niemand is ook maar één ogenblik van dag of nacht zonder honger. De meesten liggen de dag door op hun strozak en luisteren naar de vreemde fantazieën die de honger in de gedachten brengt. Zij die het wagen een tijdje in de zon te lopen, komen terug en zeggen dat zij zich ‘aardig’ voelen. Een matte duizeligheid ligt in het hoofd, als een mist, en er knaagt aanhoudend iets van binnen. Het geeft een zonderling gevoel, meer van ijlheid dan van honger.

En geen tabak om de duizeligheid te vervagen door de verdoving die de pijp kan brengen. Want ook dat mag niet meer binnen. De cipiers smokkelen tabak in het kamp. Afval van boerentabak die zij zes à zeven honderd frank het kilo verkopen. Er zijn gedetineerden die de gedroogde groenten uit de keuken in hun pijp stoppen. De walm doet denken aan mest.

In de barak is het veel stiller geworden. Men spreekt niet over de honger; soms geeft men zijn toestand te kennen met een gebaar over de maagstreek en een moe glimlachje. Couragie, kameraden, de oorlog is gedaan, de overvloed is op komst."

Onze eerste 11 Juli valt in het midden van de hongerperiode. 's Avonds zingen wij en herdenken. ‘Is er een groter volk, vrijer is er niet’. Wat, een groter volk, jandomme, een groter volk is niet mogelijk. En de liederen roepen de oude illusie wakker, zo vast gegroeid dat zij niet sterven kan.

Buiten aan de poort trekt een decoratieve figuur de wacht op. Hij is blootvoets, een vettige muts vergaart het zweet van zijn hoofd, en een geweer hangt aan een riem over zijn schouder. Deze schilderachtige figuur hadden wij vroeger aangetroffen in de verhalen over Calabrese bandieten of smokkelaars in het Spaanse gebergte. Deze man vertegenwoordigt hier het gezag en de overheid, hij is in feite de vertegenwoordiger van het regime, want hij vertegenwoordigt de straat en draagt er de uniform van.

En op de heetste dag van het jaar onzes heren Satan, op 14 Juli 1945, komt een transport toe van drie honderd man uit Gent. Zij hebben van zeven uur 's morgens in beestenwagens gestaan, gezeten en gelegen; te twee uur 's namiddags komen zij aan in het kamp. Zij staan in de zon, drie uren aan één stuk, zonder eten. Een dozijn vallen flauw van hitte en honger. Zij zinken neer op de strozak die hun wordt aangewezen. ‘Un régime sobre et dur’}[1], noemen ze dat in het ministerie van Justitie.

Er komt ook eens een liberale volksvertegenwoordiger kijken. Hij heeft blijkbaar nooit last gehad van de rantsoenering. Hij komt even vooraan in de barak en kijkt onverschillig rond; niemand schenkt hem enige aandacht. ‘Ge moet ze menselijk behandelen maar zonder medelijden’, heeft hij gezegd. Wat blijft er over van het menselijke als het medelijden er niet meer is?

Het medelijden is in de dieren gevaren. Ik denk aan het woord van Marcus Antonius in ‘Julius Caesar’:

1 Een sober en hard regiem.

O judgment! thou art fled to brutish beasts,
And men have lost their reason.

Nieuw publiek

Er is sedert de Meidagen, veel beweging in het kamp. Met vele duizenden zijn er uit Duitsland gekomen en weten nu hoe het hier toegaat. Er is al meteens veel nieuws, wij vernemen geschiedenissen van ellende en mishandelingen. Sommigen hebben onder de bedreiging van de dood gestaan, het gezicht naar de muur gekeerd terwijl in hun rug mitrailletten gehanteerd werden. Dit grapje schijnt veel opgang te hebben gemaakt.

Vanuit Duitsland zijn er ook een paar nieuwe cipiers gekomen. Eén ervan heeft in het kamp van Buchenwald gezeten. Hij is rond en vet, ge kunt hem uit zijn broek schudden. Zijn groot bol gezicht glanst van vettige voldaanheid. Hij is geen kwade vent; na een paar maanden ziet hij er minder gevuld en minder glanzend uit.

Dan komt er een sterke toevoer van mannen uit Beverlo, soldaten van het Vlaams Legioen en van de Waffen SS. Zij werden behandeld als vee en zijn in een toestand van haast hopeloze ondervoeding. En uit de armoede van alle barakken wordt toch nog brood gehaald voor hen. De eerste blijk van menselijke verbondenheid die deze jongens sedert vele weken ontvangen.

Voortaan staan er elke middag en avond twintig, dertig hongerige jonge mannen voor de barak. Velen dragen nog uniformresten en zware benagelde schoenen; zij zijn dankbaar voor de vunzige soep en een paar aardappelen. Zeer velen zullen de ondervoeding nooit meer te boven komen: de tering heeft ze reeds aangegrepen. De terugkeer van de soldaat.

En uit vele dorpen komen tijdingen van ongestrafte wreedheden en barbaarsheid. Een van de braafste mensen uit de barak heeft geweend. Het komt zo zelden voor dat iemand

hier tranerig wordt, dat het opzien verwekt. Hij heeft bericht gekregen dat de zerk op het graf van zijn overleden vrouw verbrijzeld werd. Zij was vier en twintig jaar geleden begraven.

Een oud vinnig mannetje hoort het. Hij houdt zijn sakkerdommes gereed. Hij weet er van mee te spreken als het over de september- of meidagen gaat. Hij was er bij in september. Een oud, verneuteld boertje die schepen was in een dorp van het Aalsterse. Hij heeft kennis gemaakt met de mannen die te Aalst een tijdje ‘hun goesting’ hebben mogen doen. Ze hebben hem driemaal aan een touw omhoog gehesen en laten neerploffen. Toen zij meenden dat hij op het uiterste randje was, brachten ze hem naar het hospitaal; daar sloeg een non hem met de vlakke hand op het ontwrichte kaaksbeen. En zijn baard van vele dagen werd afgekrabd zonder zeep.

‘Ja, ja,’ zegt hij nijdig, alsof hij meent dat ge hem niet gelooft. ‘Vraag maar aan Poliet hoe ze ginder te werk gingen’.

Poliet is daar ook behandeld geweest. Hij heeft zijn bloed, dat op de muur was gespat, met een lepel mogen afkrabben. Hij knikt. Hij spreekt er niet graag over, hij siddert als hij er aan denkt.

Weinigen zijn er die zich uitlaten over de folteringen die zij hebben ondergaan. Als gij er over uitvraagt, zeggen zij het zo kort mogelijk. Maar niemand spreekt er graag over. Zij zijn nog mens gebleven.

De konijnen-gestapo

Niet alleen de pakjes met levensmiddelen en tabak zijn verboden, maar ook het hele culturele en ontspanningsleven. De doelpalen worden weggenomen van het voetbalterrein; het grote, zandige plein ligt verlaten in de zon.

In sommige barakken hebben ze het portret van de koning met kleurkrijt op de wand getekend. Er komt bevel dat het

moet verdwijnen. De hitte ligt zwaar op de barakken. Wij liggen in halve sluimer in de benauwde atmosfeer en voelen hoe de gloeiende zon over de planken weegt waartegen onze slaapstede staat. Het is alsof de tijd stilgevallen is. 'Wij komen hier nooit meer buiten', zegt iemand.

En nochtans gaan er enige naar huis. Mannen die reeds vroeger werden vrijgelaten en in de meidagen door 'het volk' opnieuw werden aangehouden. Zij hebben een paar maand extra internering gedaan zonder dat iemand kan zeggen waarom. Wat belang heeft dat? Wat is twintig jaar gevangenis vergeleken bij de eeuwigheid, zoals een aalmoezenier zich op verheven wijze uitdrukte.

Er zijn mensen in de barak die maar steeds over hun 'geval' praten. Zij willen iedereen ervan overtuigen dat zij niets gedaan hebben waarvoor zij kunnen gestraft worden. Het is een soort primaire autosuggestie om zichzelf gerust te stellen. Zij geven een hele boel ongevraagde uitleg en brengen er de helft van hun dorp bij te pas. Heel het klein gekuip, de schijnheiligheid, de haatdragende vroomheid. Ook daar is het christendom in wezen gestorven.

Daar zit ook een konijnen-gestapo. Hij wordt zo genoemd omdat hij ervan beschuldigd wordt 'konijnen te hebben gevoederd voor den vijand'. Hij is doof, maar als er over hem gesproken wordt, verstaat hij het laatste woord. Hij ligt in ruzie met zijn vrouw, en komt ons een brief laten lezen die zij hem geschreven heeft. Zijn vrouw heet 'Hortainse' en zij is niet mals in haar bewoordingen. Sentimenteel is zij voor geen cent. Onze konijnen-gestapo moet nogal een zware hand hebben gevoerd over zijn 'Hortainse' en nu zij buiten zijn bereik is profiteert zij van de gelegenheid om hem eens te zeggen wat zij over hem denkt. Ook hij — Gust heet hij — is niet te pakken aan de sentimentele kant en doet voorspellingen voor de toekomst die weinig hoopvol zijn voor Hortainse. Zo, zo, zij wil geen geld meer geven aan de advocaat, en nu juist dat de zaak van Gust er zo schoon voor staat.

Voor een ander een brief schrijven is in dit geval zeer moeilijk. Gust geeft zijn mening over wat er moet instaan,

geen flauwigheden van ‘liefste vrouwtje’ of zo. ‘Hortainse’, zonder meer. En dat hij zijn plan wel zal trekken zonder haar, maar als hij buiten komt zal zij ondervinden dat hij zo braaf niet meer is als vroeger en dat hij die schandelijke behandeling niet op zich laat zitten.

En ook aan de advocaat moet ik schrijven: dat hij, Gust, instaat voor alle onkosten en hem persoonlijk en volledig zal betalen; er moet op geen duizend frank worden gezien. Zijn naam kan hij schrijven. Hij zucht voldaan; hij verstaat alles wat ik zeg: die gedachten aan Hortainse hebben zijn doofheid weggenomen.

De troost van de kaarten

Naast hem slaapt een andere vriend van me. Hij is, sedert jaren vóór de oorlog, beroepssmokkelaar in 't groot. Zijn werkterrein was de franse grens; hij is van het zuiden van Oost-Vlaanderen, heeft ook tijdens de oorlog veel geld verdiend, en bezit het nog. Aan de grond van zijn aanhouding liggen duistere smokkelaarshistories waarover hij verwarde uitleg geeft. Hij is bij zijn aanhouding verschrikkelijk afgeranseld geweest en lijdt nog veel van de nieren. Als de weersgesteldheid hem slapeloze nachten geeft van de pijn, ligt hij na te denken hoe hij zich zal wreken op de meest radicale en meest practische wijze. Zestien hebben hem afgeslagen, zestien zijn hem afrekening verschuldigd, zegt hij. Zestien is een hele hoop, doe ik hem opmerken. Hij schijnt het niet zo heel veel te vinden. Daarbij, het is toch maar uitschot en er zal nog crapuul genoeg overblijven in de streek.

Hij legt ook de kaart voor de mannen van de barak. Het beroep van kaartlegger is zeer gezien in het kamp. De goede vakmannen zijn gekend en hebben het druk. Want dat is een werk dat geregeld terugkeert. ‘Wij zullen ze nog maar eens laten leggen’, gaat het. En ze vernemen ongeveer hetzelfde als de vorige maal en zijn gepaaid. In de

nood is alles troost.

Onze kaartlegger die ze René noemen ofschoon hij Jozef heet, legt de kaarten met de daarbij behorende plechtigheid. 'De kaarten liegen niet', zegt hij. Ge moet afnemen met de linkerhand. Hij doet de proef en de tegenproef, het kruis en de horloge, er is telkens een vrouw in die voor u aan 't werk is en een andere die tegenwringt, een man met een lange arm, een groot huis, getekende papieren en een reis. Hij past het toe op uw geval, doet er een opbeurende commentaar bij en besluit: 'De boel is in orde, uw wensen zullen vervuld worden'.

Soms glimlacht hij heimelijk als de kaarten te voorschijn komen. 'Ja, zegt hij, daar is veel vrouwvolk in uw leven, zie, nog een sakkerdjie man, gij hebt er niet op gespuwd'. De patiënt lacht een beetje verlegen maar voelt zich gevleid om de sex-appeal die de kaarten hem toeschrijven. Er zijn er die daarna verdere uitleg geven om de waarheid van de kaart te bevestigen. Ook daarin bestaat vrijheid. Maar René neemt zijn ambt verder op als een sociale taak; hij geeft troost door illusie. Als de kaart ongunstig is, verzacht hij haar betekenis zodat hij steeds gunstige resultaten bekomt. In de Wolstraat heeft de aalmoezenier hem geluk gewenst om het opbeurende werk dat hij daar verrichtte. Nu ja, die aalmoezenier uit de Wolstraat...

René werd eindelijk vrijgelaten. Ik heb niet kunnen nagaan of er in zijn streek onopgehelderde ongelukken zijn gebeurd.

Sukkelaar

Een ander ventje doolt rond als een ziel in nood. Hij is simpel van geest en lijdt aan vervolgingswaanzin. De barakchef moet zijn brieven schrijven, maar hij staat er wantrouwig tegenover. Hij meent dat hij bedrogen wordt en dat het briefpapier vol lijntjes en krolletjes zonder zin wordt gekrabbeld. En men heeft hem wijsgemaakt dat hij niet

naar huis mag omdat hij 's winters op de kachel moet passen. Elke dag is er iets dat hem tegengaat, een woord, een glimlach, een gebaar. ‘Ze zijn weer tegen mij aan 't konkelfoezen’, zegt hij. En hij gaat op zijn strozak zitten en kijkt vaag voor zich uit, en schuddebolt.

Sukkelaars allemaal. Hoe hebt gij ooit deze Staat aan het wankelen kunnen brengen en de uitwendige veiligheid van het land bedreigd. Ze hebben maanden in een barak opgesloten gezeten en werden daarna naar huis gestuurd. Zo maar.

En ook de jongste van de barak is na dertien maand opsluiting naar huis gegaan. In 1945 was hij zeventien jaar. Zijn misdrijf was lid te zijn geweest van de Blauwvoetvendels}[1]. Op het ogenblik dat hij zich aan het misdrijf schuldig maakte was hij dertien, veertien jaar. Hij heeft het regime bedreigd. Het ventje is sterk door de tering aangetast. De vier maanden hongersnood hebben hem kapot gemaakt. Dan mag hij naar huis gaan.

Repressie-literatuur

De gendarmen hebben hun best gedaan in de proces-verbaal literatuur. Ik lees in een van deze solemnele stukken dat beklaagde ‘er van beschuldigd is een klein revolverken te hebben gedragen, maar niemand heeft het gezien’. Een andere heeft propaganda gemaakt voor ‘een omkerende beweging’, wat een eindje verder een ‘omgekeerde beweging’ wordt, een bewijs dat de man die het schreef een woordenboek weet te hanteren. Een man van zeventig jaar was lid van de D.M.S. Als een gendarm zo een hoofdletterwoord ziet, dan is hij overtuigd van de misdaad, en dat D.M.S. niets anders is dan Dietse Meisjesscharen, lapt hij aan zijn zolen. En een vent die lang vóór de oorlog in een spoorwegramp beide benen heeft verloren, krijgt als be-

1 Een Vl. Nat. jeugdorganisatie.

schuldiging dat hij officier was van de Zwarte Brigade. Alle respect voor de mannen die er ons achter hebben gedraaid.

Gelatenheid

Ik overzie al deze nederige mensen van de barak. Zij zijn gelaten, zij hebben geen besef dat zij misdaan hebben. Velen waren ingeschakeld in de beweging lang vóór de oorlog, en hebben gevolgd met de logica van de eenvoudigen van hart die menen dat ge geen kwaad doet als ge overtuigd zijt goed te doen. Burgemeesters, secretarissen, veldwachters van landelijke gemeenten hebben hun best gedaan om de vele kleine mensen waarover zij waren aangesteld aan eten te helpen; zij hadden de grote boeren tegen zich. Zij werden voor Duitsers uitgemaakt omdat zij graan, aardappelen en melk deden inleveren voor hen die geen geld hadden voor de zwarte markt. Sommigen voelen de zware hand van een kasteelheer over zich, die in de veilige weelde van zijn verblijf zich afzijdig hield en zich bij de weerstand rekent omdat hij, in alle vertrouwelijkheid, fluisterde dat de Duitsers zullen verliezen.

Arbeiders, die er vele andere kennen die vrijwillig naar Duitsland gingen werken en nu in de zuivere burgerdeugd zijn opgenomen. En al die andere kleine mensen die niemand daarbuiten tracht te begrijpen en die alleen het besef hebben dat ze onder een schromelijk onrecht liggen. Ge moet maar naar de Gentenaars luisteren.

En Legioensoldaten van het eerste uur. Het kan nu de ex-predikers tegen het bolsjevisme weinig schelen of zij vertrokken zijn voor de redding van de christelijke beschaving, in het impuls van wat in 1938 vanop de kansel hun gemoed heeft aangegrepen. Een onderwijzer met een heel huishouden kinderen is uit deze overweging vertrokken. Een sceptische auditeur vroeg hem of hij opnieuw zou beginnen moest het pas geven. In de bittere ervaring die hij

had opgedaan, antwoordde de kalme man: ‘In dit geval neem ik een paternoster en geef mijn geweer aan een pastoor’.

Ze liggen op hun strozak, voelen de honger knagen in huningewanden, denken aan thuis; staan op en slenteren tot aan de deur van de barak en schouwen in de strakke blauwe lucht en naar het van zonlicht trillende plein. En achter het prikkeldraad, boven het lage muurtje, rijzen de grafzerken van het kerkhof.

Waarom dat alles om de liefde Gods, waarom?

Maar geen is er die weent.

Herinnering

De honger blijft aanhouden; de bedelingen van suiker en margarine die in het rantsoen zijn begrepen, worden onregelmatig. Ze kunnen nu, voor de zoveelste maal, hun goesting doen.

De jonge mannen blijven aanschuiven voor de kliekjes soep die meer en meer in de hitte riekt als een riool. En de prachtige zomer gaat in de glorie van licht en zon naar zijn einde.

Het is Zondag 19 Augustus. De dag van de IJzerbedevaart. In de barak zijn kentekens gemaakt: het IJzerkruis op een stukje karton getekend en op de jasomslag gespeld. In de mis wordt ‘O kruise den Vlaming’ gezongen. Op het stro herdenken wij Diksmuide. Ik tracht mij de gezichten weer op te roepen van mijn gevallen kameraden, van hen die rusten in de crypte, aan de voet van de toren. Met de IJzerbedevaart heb ik de zuiverste en heiligste ontroering van mijn leven gekend. Het was mij soms alsof ik op tastbare wijze de aanwezigheid van de doden voelde. En zoveel ik kan, tracht ik mij alles te herinneren, vanaf Steenkerke, aan het graf van Joe English. Het geslacht van het offer. Dit is nu het tweede geslacht van het offer. Hoeveel zal Vlaanderen er nog nodig hebben? En voor wie? Voor

welk volk? ‘Nicht raisonieren,’ zei Rodenbach. Wie offert verwacht geen loon.

Het valt mij op dat heel het Bedevaartcomité vastzit, op een paar uitzonderingen na. Het is de logica van Vlaanderen. De verbrijzelde zerkjes van Heldenhulde hebben de kerker als logisch slot. Laat ze maar verbrijzelen, daarbuiten, wat in het hart staat opgericht krijgen ze niet kapot.

Er is een zonderlinge wisseling van weemoed en geluk, van fierheid en bitterheid in mij. Ik heb de soldatenmantel gedragen en draag nu het boevenpak. Ik voel mij net zoals toen. Dat zit in u en niemand krijgt het er uit.

De namiddag vergaat; ik sluit de ogen en zie de massa van Diksmuide. Ik zie de grote titels en de vele kolommen in de Vlaamse kranten. Nu schrijven zij dat, wat te Diksmuide gebeurde, een onzuivere zaak was. Dezelfde mensen die met de lyriek van hun twijfelachtig proza rondom de volledige tekst van de toespraken kwispelstaartten. En van de honderduizend die daar waren, parlementsleden inbegrepen, was niemand die onwetend was van de geest die er heerste en van de betekenis van wat daar gezegd werd. Nu weten zij dat het verkeerd was. Hun geweten is retroactief zoals de strafwet van Londen.

De doden zijn nog het beste gezelschap.

En ik verwijl bij de doden.

De gewapende macht

Het schijnt dat ook daarbuiten alles ingeslapen is. De hitte ligt zwaar over de wereld en het leven in de barak is gedempt.

De vooravond is daar. Een paar aardappelen met ontwaterde witte kool, dezelfde als van de soep. Er is een barak waar een twintigtal mannen niet meer kunnen bediend worden. De honger wordt opstandig.

Na het eten wordt er in groepjes gepraat aan de deur van de barakken. Er wordt gemord. Ze hadden ons beter dan

maar direct kapot gemaakt, dan van honger te laten omkomen. En de mannen die geen eten hebben gehad, roepen dat zij honger hebben, zij roepen om eten.

De poort tussen het kleine en het groot kamp gaat open: een bakker rijdt met een fietsbak naar de keuken en lost er zijn brood. Begerig zien de mannen het aan. Ik vraag mij af in hoeveel kampen van de wereld die bakker daar zijn brood in alle ongestoordheid zou kunnen lossen, terwijl rondom hem honderden hongerige mannen de geur van versgebakken brood in de neus krijgen.

De bakker fietst terug naar de poort, hij verdwijnt. Iedereen heeft hem nagestaard. Het is alsof velen zich naar die poort weten getrokken. Een groepje slentert er heen; zij staan besluiteloos voor de poort; een paar roepen iets van honger en eten. Een steen vliegt over de poort, een ledig groentenblikje volgt. In het straatje vóór de toegang van het kamp blijft alles stil. Dat is alles.

Het groepje gaat terug naar de deur van de barakken. Het vleugje opwinding is voorbij. Men heeft getracht wat eten bijeen te scharrelen voor hen die hun rantsoen niet hebben gekregen.

Daar gaat de poort naar het klein kamp open, daar zijn zij. Een hele hoop gendarmen komen op ons af, de mitrailletten op ons gericht. Hun gezichten staan hard. Zij drijven ons in de barakken; de deuren worden gesloten.

De gesprekken worden in gedempte toon gevoerd; wij voelen dat het spel niet gedaan is, waar gendarmen zijn komt er mot, dat schijnt zo in de natuur der dingen te liggen ongeveer zoals de wormen uit het aas.

Buiten is alles stil; maar de zenuwen staan gespannen: wij hebben hun gezicht gezien. Wij zien hoe de schemer komt aan de ramen in de nok van de barak. Vanop het plein horen wij een gedoofd geluid als van vele mannen die lopen in het zand.

‘Zij zijn bezig’, zegt er een.

Soms een gesmoorde kreet die van heel ver schijnt te komen. En al maar door, het doffe lopen door het zand.

Wij weten niet, wij kunnen alleen maar raden. Wij ver-

moeden dat er daar buiten in het halfdonker een vuil spel aan de gang is; een ander spel kennen die kerels niet. Wij wachten onze beurt af. Onze barak is voor een groot deel samengesteld uit zieken en oude mensen. Die zullen niet de helft van het plein rondlopen zonder neer te vallen. Langzaam gaat de tijd voorbij. Dan wordt het stil. En daarna herbegint het geplof van de lopende voeten over het plein. Een andere barak. Er zijn mannen die met het hoofd in de handen stil zitten te vloeken met dezelfde innigheid alsof zij aan het bidden waren. Machteloos raden zij wat daarbuiten gebeurt.

Daarna wordt het weer stil. Een grote stilte die heel de wereld schijnt te omvatten. De lampen zenden hun moede licht over de ruwe, vetgeplekte planken die tot tafel dienen. Er zijn geen kaarters. Er wordt weinig gesproken.

Twee barakken waren door hoofdbewakers aangeduid. Een klein ventje dat steeds verslingerd schijnt in zijn broek en die niemand ooit had zien lachen, ging vooraan. ‘Hier zitten de gestapo's en de SS.mannen’, zegt hij. God in de hemel, de gestapo's! Zij moesten buiten komen en in de rij gaan staan. De gendarmen die uit de streek waren, kozen degenen uit die zij kenden en deden ze knielen tegen de wand van de barak. Dan ‘deden zij hun goesting’.

Leden van de directie woonden het schouwspel bij, een revolver in de vuist. Het is goedkoop dapper te zijn als er geen gevaar is. En dan werden de rijen in beweging gezet. De schaar verzwakte uitgehongerde mensen moesten rond het plein lopen.

Naast de keuken lag een stoomketel. Die lag daar reeds maanden te verroesten in afwachting dat hij op zijn plaats werd gebracht. Een half dozijn gendarmen hadden er zich achter verscholen en als de rijen voorbij de ketel kwamen gelopen, sprongen zij er op los met de matrak en de kolf van de mitraillette. Toen sloegen alle gendarmen toe. Mannen vielen neer van uitputting of werden tegen de grond geslagen. En op de gevallen mannen sprongen twee, drie gendarmen toe. Een weerloze is een uitdaging voor hen. Toen de wedren lang genoeg had geduurd werden de

mannen terug de barak ingedreven. Wie blijven liggen was werd naar zijn strozak gedragen door kameraden die nog op hun benen stonden. Daar bevonden zich reeds degenen die vooraf aan de barak waren afgeslagen. Er waren er ook die niet terug in de barak kwamen, die wij nooit in het kamp hebben weergezien.

En dan werd de tweede barak opengezet...

Twee hersenschuddingen, één krankzinnig geslagen, meer dan zeventig ernstig gekwetsten. Onder hen was een bocheltje en een ventje van achttien jaar met zeer helle ogen: Kriegsmarine. ‘Jeugd van Vlaanderen, de zee roept u’. Zij hadden beiden tegen de barak geknield.

's Avonds kwamen ‘zij’ in de barak, de helm op het hoofd, de matrak slaansgereed. Uitdagend keken zij van bed tot bed. Vele mannen staken hun hoofd onder de dekens om ze niet te zien. En toen zij de deur van de barak achter zich toesloegen, klonk uit een hoek, zeer luid, één enkele stem: Nom de Dieu.

Wat kunt ge daar anders over zeggen.

De volgende dagen liepen zij over het plein, loensend en uitdagend, zeer dicht langs de wandelende rijen zodat ge moest uitwijken om er niet tegen te lopen. Weer was het de schone tijd: smoel, bakkes, smeerlap, kloten, waren weer aan de eer. Zij kwamen aan de openstaande deur van de barak lummelen. Daar stond de man met zijn kruk en zijn houten been, met een anti-asthma sigarenpijpje in de mond. ‘Niet roken, nom de Dieu,’ snauwde een gendarm met een mager gezicht en visogen, ‘doe dat uit uw bakkes’. De reden van dat verbod was dat zij het in de Duitse kampen ook niet hadden mogen doen.

Als ge ze hoort hebben ze allemaal in een concentratiekamp gezeten, gefolterd geweest, hebben ze allemaal heldhaftig gezwegen. Ge vraagt u af wie er dan nog in het land is gebleven. Het zijn van die kerels die onderdanig de hielen tegen elkaar klopten voor een Duitse feldgendarm; een knecht die een ogenblik zijn goesting mag doen, blijft een knecht.

Er waren ook soldaten van ‘Belgium’ bijgekomen. Een

piepjong ventje met de pannekoekmuts op zijn eerstecommuniegezicht scheen voor alles belangstelling te voelen. ‘En hoe is het te Sint Niklaas, vroeg hem een gendarm, is er daar nogal schoon vrouwvolk en is er middel om te dansen?’

Loopt zo'n eerste communicant ook al achter 't vrouwvolk? In ieder geval zal hij die gendarm wat geleerd hebben.

's Woensdags morgen was leger en gewapende macht verdwenen.

In de dagbladen kon men lezen dat in het kamp van Lokeren de opstand onderdrukt was.

‘Dat is veranderd, madame,’

De kinderen der Septemberdagen zijn geboren, kinderen van verkrachte meisjes en vrouwen, kinderen van preutse dochters die blijk gaven van hun vaderlandse geestdrift volgens de regelen der erotiek, voortaan aanvaard in de codex der burgerlijke moraal. In binnen gesmokkelde gazetten lezen wij dat er vermanende stemmen opgaan over de zedelijke verwildering der jeugd; men spreekt met bezorgdheid over het ontzettende toenemen der geslachtsziekten; een hele jeugd die het verzet beoefende in swingclubs, is op het slechte pad. Wij vernemen niet of de kardinaal zijn vermanende stem in de beide landstalen reeds heeft laten horen; hij is een zwijgzame natuur en verheft alleen de stem als de bommen in de nabijheid van zijn verblijf vallen. Maar bij de bezoeken vernemen wij dat het communisme zijn verheven betekenis van tijdens de oorlog heeft verloren en opnieuw slecht is geworden. De kansel is weer in werking getreden. Hij heeft gezwegen in September en Mei en in vele parochies waar geplunderd en gefolterd is, heeft een pastoor of een onderpastoor er zijn plezier aan beleefd. Word wakker uit uw sluimer, geest van het christendom, want de Kerk weet opnieuw dat het communisme bestaat.

— Ja madammeke, tijdens de oorlog was dat anders, moet ge verstaan

— Zeker, meneer pastoor, zeker, dat is allemaal navenant.

Dat was de tijd toen er geestelijken waren die zegden dat zij geen penitentie gaven als men een zwarte had neergeschoten; ook de zonde is een kwestie van klimaat. En een aalmoezenier vertelde mij dat er een ernstig debat was geweest om te weten of het al of niet toegelaten was iemand neer te schieten waarvan men vermoedde dat hij u zou kunnen verklikken hebben. Preventieve neerschieterij. Hij zegde niet wat het besluit van de beraadslaging was geweest. Hij deed mij denken aan de aalmoezenier die in 1917 op het front kwam verkondigen dat deserteren doodzonde was en een tijd nadien gelukkig en triomfantelijk kwam meedelen dat er twintig duizend Tsjechen waren gedeserteerd. Zoals ge ziet, ook in de zonde is alles navenant.

De soldaten die aan het Oostelijk front hebben gestreden, vernemen deze nieuwe herderlijke activiteit met bittere spot. Voor hun gesneuvelde kameraden moest de kerk worden opgeëist en een Duits legeraalmoezenier besteld om een lijkdienst op te dragen. Ook de zielen hebben een kleur.

Het zout der aarde heeft zijn kracht verloren.

Kermesse héroïque

En in deze bittere overdenkingen zie ik voor mij nog de dag waarop ik Scheldewaarts fietste: voorbij een dorp waar een dozijn Duitsers aanstalten maakten om te vertrekken; tien minuten verder werden de vlaggen gehesen; een half uur verder rolden de Engelse tanks naar het Noorden en een stuk verder in de dag waren ze reeds aan 't slaan en aan 't plunderen.

's Nachts, een paar honderd meter van de Schelde, sloeg hier en daar de brandgloed naar de hemel. En het dorp was

vervuld van het gekrijs van dronken vrouwen en het gebral van wildgeworden kerels. Want bijna overal was een likeurwinkel in de plundering voorzien. Toen kreeg het huis daarnaast zijn beurt. Een diepe schaamte overviel mij, dat ik mens was en geen dier. Heel de nacht was vervuld van het dronken geraas der vrouwen, waanzinnig gekrijs tussen het geplof van stukgesmeten meubelen; het was of er niets meer in de wereld was overgebleven dan de hysterie van deze wijven. Om ziek te worden van walg en wanhoop. Ik zag het luisterend en moede gezichtje van mijn vrouw; er was iets als ongelovig afgrijzen in haar blik.

In de vroege morgen lag de Schelde voor ons. Zij ging in sterke ebbe naar het Noorden, voorbij het dorp dat zijn roes van dierlijkheid uitsliep. Rechts, in de nevelen, lag het land van mijn kinderjaren verborgen. En al het verdriet en de liefde van mijn leven welde in mij op. Ik vroeg mij niet af: is het een verloren leven geweest. Ik voelde alleen dat eeuwige, krachtige leven van de vloed, de beminde Schelde die mij steeds eenzaam en verlangend heeft gemaakt. Niet van de mensen komt de vertroosting in zware uren; en op dat ogenblik kon ik de mensen vergeten in de adem van de stroom en mijn hart ademde in de groene stilte der dijken.

Ik fietste door dorpen waar zwartgeblakerde muren aan de straat stonden, waar gapende deuren en vensters op plundering en verwoesting wezen. Mannen en jongens met witte armbanden en geweren stapten over de wegen, trots alsof zij een leger hadden verslagen. Wat hadden zij met die geweren uitgericht gedurende vier jaar? En waarom pakten zij daar nu mee uit nu er niet meer te schieten viel? In Zele liep een jongetje van een jaar of vijftien met een handgranaat in zijn gordel. Tegen wie ging al dat volk vechten nu er niet meer te vechten was? Was dat een nieuwe vorm van ‘Kermesse héroïque’?

En ik zag weer voor mij de vlucht van Mei 1940. Hetzelfde volk dat nu met geweren liep.

Een nieuwe Heimat

In het kamp is er een beweging ontstaan voor uitwijking. De wens gaat vooral naar Argentinië. Voor de boeren wordt echter op practische wijze de uitwijking naar Frankrijk georganiseerd.

Weinigen zijn er tegen; weinigen zijn er die de uitwijking als een soort desertie beschouwen. Wij zijn een caste geworden; 'vergeet niet dat de maatschappij u heeft uitgestoten', zei de adjunct-directeur. Feitelijk zijn de enige banden die ons hier zouden houden van sentimentele aard: er is te veel gewerkt en geofferd om het door uitwijking ongedaan te maken. Maar de meesten beseffen dat geen geestelijke verbondenheid ons nog vasthoudt aan dit land. 'Heb ik geen recht, ik heb geen land'. Hoe profetisch kan een dichter zijn.

Wij weten wel dat niets duurzaam is wat een politieke oorsprong heeft; maar wij weten ook dat het kwaad blijft voortbestaan als de oorzaak er van reeds lang vergeten is. De meesten onder ons zijn trouwens sociaal aangelegde mensen, zij willen werken in de dienst van een gemeenschap. Men kan geen gemeenschap noemen een massa waarover niemand gezag en verantwoordelijkheid neemt. Wij hebben de indruk dat dit land geestelijk kapot is, zoals elk land waar de zin voor verantwoordelijkheid niet meer bestaat. En in de veronderstelling dat onze persoonlijke toestand verbetert, zien wij niet in dat het land ooit weer gezond kan worden.

Het is een troost te kunnen dromen van een ogenblik waarop de zee zal liggen tussen ons en het volk dat wij in de uitbarsting van zijn gemeenheid hebben leren kennen. Een nieuw vaderland stichten. Met een gesloten groep ergens in Zuid-Amerika, iets gezamenlijk kunnen verwezenlijken van de droom die ons heeft gedreven. En aan de kinderen die na ons komen het vizioen overleveren van een Vlaanderen dat gestorven is.

Het is voor velen een sterkende gedachte te mogen denken aan de dag waarop alle banden zullen doorgesneden zijn

die ons met dit land verbinden. Wij laten hier onze doden in de grond waarin wij niet zullen rusten; de aarde die ons zal opnemen, zal ons reeds vertrouwd zijn door onze arbeid en door onze liefde. En het land over de Oceaan dat de kolonie van duizenden zal ontvangen, zal nooit spijt hebben over de verleende gastvrijheid. Want ik kan mij niet voorstellen dat er ooit een contingent van dergelijke kwaliteit voor kolonisatie-arbeid optrok dat het onze waard zou zijn. Er wordt spaans geleerd; het is geen voorbijgaande gril. Als het niet uitgevoerd wordt zal het niet aan ons liggen. Er is rust en hoop in mij gekomen sedert ik mijn naam voor de uitwijking heb opgegeven. Misschien is het een illusie, maar wie kan het zonder illusie volhouden in het leven?

Over Zuid-Afrika wordt weinig gesproken. Het is wonder hoe, spijt de sentimentele toenadering van congressen en liederen, het land zelf voor ons weinig aantrekkingskracht bezit. Het beeld dat wij uit de literatuur van daar krijgen is hard en schraal. En wij kunnen er ons leven niet zien.

Maar boven alles staat deze hoop: die gezichten niet meer zien, die parade van hypocrisie niet meer moeten bijwonen, niet opgenomen worden in de rotheid en het verval. En kunnen leven ondereen, in de grote ruimten waar zee, vlakte en wouden u meer kunnen schenken dan het gestoorde mierennest waarin wij hier zitten.

Op de getuigenbank

De lente is daar. Het is een jaar geweest zonder bloemen en zonder vruchten. In de verte hebben wij het bloeisel gezien van een paar perzikbomen, en zeer ver, in een park, het eerste bleke groen dat meer schemer dan blad is. Maar ongezien heeft heel deze groene wereld rondom ons gebloeid. En in de boomgaarden is het fruit gevallen in de matte dofheid van het gras.

En de winter komt. Een jaar gaat vlug voorbij, als het voorbij is.

Ik moet naar Antwerpen om te getuigen. Aan de hondenketting stap ik tussen twee gendarmen naar het station. Het zijn zure pruimen, die twee kerels. Zij stoppen mij in een wagen die riekt naar spuwsel, naar vloeren broeken en naar wat daarin zit; 't zijn mannen ‘van 't gouvernement’, zoals ze zegden in mijn jonge tijd, spoorarbeiders. Ze zijn nog half ingeslapen en hebben geen de minste belangstelling voor iemand die met gendarmen reist. Sedert een jaar is het een gewoon schouwspel in al de treinen die voorbij Lokeren rijden.

Ook te Antwerpen, in bus en tram, zijn zij geboeide mannen beu gekeken. Ik word in een cel van het Paleis van Justitie gestopt en blijf daar zitten van half negen tot vijf uur, zonder eten. Een getuige moet immers zelf voor zijn kost zorgen.

Eindelijk word ik geroepen. Vijf en twintig jaar geleden heb ik als journalist nog krijgsraden gezien. Nu interesseren zij mij meer rechtstreeks dan toen, en er is ook meer spektakel. Hoeveel mannen er achter die lange tafel op het verhoog zitten, weet ik niet, maar met wat er zit en recht staat zal het niet ver beneden het dozijn zijn. Beklaagden en gendarmen zijn talrijker dan de nieuwsgierigen.

Voor mij zitten een hele boel officieren die, naar hun gezicht uit te maken, het royaal beu zijn. Zij zitten met wat er gezegd wordt zoveel in als een nijlpaard met de negende symphonie. Ik heb daarbij de indruk dat zij niet al te best begrijpen wat er wordt gezegd, en waarover het gaat; een mens kan niet alles weten. Zij zijn trouwens niet gekomen om te begrijpen, zij zijn gekomen om te veroordelen. Ik vraag mij af waarom ze al dat spektakel maken, waarom die mensen ondervraagd worden, waarom die advocaten pleiten. Het spel is toch geregeld.

De voorzitter is een dikke vent die zijn vragen opschrijft in een zeer klein notaboekje. Als hij zo voortgaat moet hij er verschillende per dag vullen. Hij ook schijnt niet goed te begrijpen. Naast hem zit een mijnheer met een gezicht als een olijf en een zwart snorretje. Hij heeft een verachtende glimlach op zijn gezicht; een type die geknipt is om de valse

minnaar te spelen in een Amerikaanse film. En dan stelt de auditeur mij vragen over dingen die hij beter moet weten dan ik, want hij wordt er voor betaald; en hij heeft immers ook les gegeven aan de politieschool waarvoor anderen in de bak zijn gevlogen.

Ik heb gedaan, zo helpe mij God.

Met een dievekar waaruit de schutsels zijn weggenomen, rijden wij allen samen, getuigen en beklaagden, naar de Begijnenstraat. Het is er joviaal maar niet proper. Ik word in een passanten-cel gelogeerd waar reeds twee jonge mannen op hun stro liggen. Ik heb in mijn boevenloopbaan in ten minste vijftien cellen gezeten, maar zoiets heb ik nog nooit gezien. Ik ga onder het raam liggen waarin de ruiten stuk zijn; één deken hebben ze mij in 't Center meegegeven. Ik heb kou, ik heb honger na een hele dag zonder eten. Een ijzige wind komt door de kapotte ruiten. En in de late avond loeien sirenen van op de stroom met dringend, wanhopig geluid. Ik lig in een wereld vol ellende.

Twee andere gendarmen brengen mij in de vroege morgen terug naar Lokeren. Een van hen is een hulpgendarm in burger die zijn gelaarsde voeten met overtuigde plompheid naar binnen slaat. Ik word met de hondenketting aan hem gekoppeld. In de morgenstille straten zijn alleen onze stappen verneembaar. Mijn kettinggenoot vertelt aan de andere gendarm hoeveel het tegenwoordig kost om met een meisje op schok te gaan, iets waarin de andere hem meer dan één lesje kan geven.

Wij zitten in een wagen vol vrouwen; een dame op leeftijd knikt mij vriendelijk toe; zij draagt linnen aan haar man in het kamp van Lokeren. De hoofdgendarm, absoluut geen beest van een vent, geeft mij een sigaret en wijdt zich dan aan zijn buurvrouw, die haar brood verdient in een cafétje te Antwerpen en duidelijk de sleet draagt van haar beroep. Zij reist naar Moerbeke om haar ouders te bezoeken. ‘'t Zijn toch mensen mijn ouders’, zegt zij, als om deze zwakheid te verontschuldigen. Weldra wordt het gesprek in fluistertoon verder gevoerd.

Ik zit in mijn hoekje en kijk naar buiten. De trein rijdt braaf in

voorzichtige vaart door het afgestorven land. Het armtierige loof der rapen, donkere aarde, schrale canada's. Ik zie wegen waarlangs ik als knaap gelopen heb; acht jaar heb ik in Sint-Niklaas verbleven, in het ‘Institut St Joseph’ en het ‘Petit Séminaire’. Ik heb er mijn gemoed ontstoken aan de vlam van Rodenbach. En na zovele jaren kan ik dit land terugzien met de ogen van het kind. Slechts hij blijft jong die steeds zijn droom bewaart. God! laat die droom nooit in mij sterven.

Wij wachten een poos aan de uitgang; ik hoop dat de mensen mij niet voor een hulpgendarm zullen aanzien, want wij zijn aan elkaar geboeid en de gendarm, de echte, staat nog steeds bij de mamesel die te Lokeren moet overstappen voor Moerbeke. Eindelijk komt hij terug; hij heeft een afspraak gemaakt, hij weet niet of hij ze zal houden; want ze is niet bijzonder schoon, meent hij. Daarin heeft hij gelijk.

En wij stappen langs de mij zo bekende straten van Lokeren. Het is marktdag; wij gaan door de menigte die eerder sympathiek plaats maakt. En als ik in de barak kom is het mij een beetje alsof ik terug thuis ben. De mannen van de barak verwelkomen mij; zij hadden gehoord dat ik te Antwerpen bleef. Ik zie dat ze mij genegen zijn; dat is een troost voor veel leed. En mijn hart gaat naar hen toe.

Knutselwerk

Sedert de gendarmen in het kamp getoond hebben waartoe zij in staat zijn, is het eten verbeterd. Reeds de eerste dag na hun vertrek werd begonnen met de achterstallige bedelingen. De zedeles ligt voor de hand.

De dagen gaan langzamer in de winter. Het is nooit helemaal licht in de barak; 's morgens zijn de wanden met rijp overdekt. Grijs is alles en dof.

Velen doden de tijd met knutselwerk. Het is verrassend hoe velen van die jongens zin hebben voor het sierlijke, hoe

fijnzinnig menig weinig ontwikkelde is. Met een pennemesje, een Gillette-mesje, een beiteltje dat zij zelf uit een platgeklopt stuk buis hebben vervaardigd, maken zij alle soort snijwerk: broches, papiermessen, openliggende boekjes uit een plank gesneden en met spreuken en rijmpjes gesierd. Er zijn er die medaillons halen uit een soepbeen; zij werken er dagen aan, net ivoor is het als het uit hun handen komt. Ook banjo's worden er gemaakt; in een barak zijn balken, er kunnen wel een paar stukken van gemist worden. Met ongelooflijk geduld wordt het dik stuk hout uitgehaald, gepolijst, opgesmukt. Het is een lust om er naar te kijken.

Zeer velen hebben zich aan het tekenen gezet. Wie kan tekenen, kan zich altijd bezig houden. Er zijn trouwens in het kamp schilders en beeldhouwers. En wij houden een tentoonstelling van tekeningen en aquarellen, van zeer goed tot zeer slecht, maar eenieder is tevreden. En het is belangrijker dat in velen het streven naar het schone bestaat dan dat er slechts een paar zich met kunst bezig houden. En ook verzen worden er gemaakt, veel verzen; de stemming die er in uitgesproken wordt geeft ruime stof tot nadenken.

Maar ons algemeen cultureel leven met voordrachten, liederen en toneel blijft achterwege. Het is zonderling hoe bang ze zijn, hoe wantrouwig ze staan tegenover alles wat het leven van de geest betreft. Het is alsof de directie er het bewustzijn van geestelijke inferioriteit uit haalt. Wel worden er steeds lessen gegeven in de barakken, maar alles moet tot de barak beperkt blijven.

Zo gaat de winter voorbij. 's Zondagsavonds wordt er gezongen. Wij zien hoe rijk wij zijn als een oud-vlaams lied, onze liederen van heden, onze liederen van liefde en strijd door de barak klinken. En wij horen er ook de liederen die op Cecilia- en teerfeesten worden gezongen. Een stuk van het nabije verleden wordt weer levend voor ons. Wij weten hoe, spijt walg en bitterheid, wij in dat volk vergroeid zijn, hoe moeilijk het zijn zal het niet te kunnen beminnen.

Krijgsraden in actie

De tijd van de veroordelingen is volop ingetreden. De krijgsraden zijn reeds meer dan een jaar bezig, maar weinigen uit het kamp werden tot nogtoe gevonnist. Heel de zomer is het een ondervragen geweest door politie, veiligheid en auditeurs. Nu komen er geregeld van Gent terug ‘met hun prijs’, zoals ze dat noemen.

Wij worden stilaan gewoon aan de uitzonderlijke tarieven waarmee ze ons hebben bedacht. In den beginne hoorden wij met verschrikking levenslang, twintig jaar; wij hadden nog een zeker idee van proportie. Maar ook dat is een gewoonte. En een gewoonte wordt door een andere vervangen. Als ge er nu met tien jaar van af komt, wensen ze u proficiat.

Er is reeds een barak voorbehouden aan gestraften. Op korte tijd is daar twaalf honderd jaar gevangenisstraf bijeengebracht. Wij vernemen niet hoeveel eeuwen dwangarbeid en hechtenis, gewone en buitengewone, zonder van de doodstraffen te spreken, er wel zouden opstappen in een optocht van zwarten. Dat krijgt astronomische verhoudingen.

Nood zoekt troost

Nood zoekt troost. Meer dan één zoekt zijn toevlucht tot het gebed. Het sterkt hen in de beproeving; er zijn er ook die aan een ware bidwoede onderhevig zijn. En een groepje van vier, vijf, zit verschillende keren per dag in een brevier te bidden. Het gebed is voor hen een verdovingsmiddel en zij grijpen naar hun gebedenboek zoals anderen naar de fles cognac.

's Avonds zitten er een dertigtal de paternoster te bidden. Zij bidden met ernst en vroomheid, voor hen krijgt het gebed een hogere betekenis dan vroeger.

Er is veel belangstelling voor het protestantisme. Maar de

dominee schijnt het op zijn gemakje te nemen en verschijnt zeer onregelmatig. Er zijn er dan die op eigen kracht de Bijbel lezen. Een brievenbesteller uit Aalst doet het ook, en zittend hoog op zijn strozak, verkondigt hij de tekst van de hoer van Babyion die hoereerde met de koningen der aarde.

Een is er die de barakken afloopt om propaganda te maken voor het Rijk Gods. Dat is een verzameling van vier en dertig duizend uitverkorenen die ‘heiligen’ worden genoemd. Hij wil van mij één van die vier en dertig duizend maken. Ik behoor echter reeds tot een gemeenschap van uitverkorenen die achter prikkeldraad en tralies zitten. Heel wat meer dan vier en dertig duizend. De proseliet spreekt Nederlands met een sterk Duits accent. Als ik hem vraag of hij Duitser is, antwoordt hij: ‘Geweest, nu behoor ik tot het Rijk Gods’. Ik zeg hem dat ik deze nationaliteit niet ken; hij gaat verder en klampt een fabriekswachter aan, die aarzelt tussen de vrouw die hij te Gent en deze welke hij in Duitsland heeft. Hij zal misschien één der uitverkorenen worden. Niemand denkt eraan de mensen in hun vroomheid te storen. Men tracht stil te zijn tijdens de paternoster. Maar daar worden op zekere dag briefjes rondgedeeld met de ‘Litanie der christelijke naastenliefde’. De meesten krijgen onmiddellijk de indruk dat het niet voor ons bestemd is, dat ze daarbuiten best een extra-uitgave kunnen gebruiken. Moet het dan altijd de geslagene zijn die vergiffenis vraagt om bedreven wreedheid? Deze litanie kreeg het imprimatur van Mechelen in September '44, en ging uit van de bonden van het H.Hart. Hoeveel van die bondsmensen hebben met hun vrienden helpen slaan en plunderen? En nu willen zij dat wij de litanie van de christelijke naastenliefde opzeggen waarin men vraagt niet toe te geven aan de zonde der verklikking en herinnerd wordt dat Jezus zelfs voor Judas een goed woord over had.

Het is op geen koude steen gevallen. De eerste avond verlaten een tiental bidders de rijen als men de litanie begint; de tweede avond wordt er gebromd in de barak, en de liefhebbers van de naastenliefde worden verwittigd dat

er spektakel komt als zij voortgaan. Het was uit met de naastenliefde.

Wij vermoeden dat deze smakeloosheid komt van de tweede aalmoezenier. Deze zieltechnieker die zijn voeten steeds vol haast over het plein slingert en vanuit de hoogte zijn uilenblik op ons laat neerkomen, is van dat soort aalmoezeniers die aan de geïnterneerden laten voelen dat zij, onder de zondaars, het uitschot vormen. Gelukkig is de eerste aalmoezenier een pater, een verstandig en hartelijk mens. Hij begrijpt, hij helpt, kent de noden en lenigt waar hij kan. Misschien kunnen de paters goedmaken wat de pastoors verkorven hebben.

Auditeurs

Met de advocaten komen de auditeurs in ongenade. Er is een nieuwe uitdrukking geboren die voorzeker bij Gentenaars haar oorsprong heeft: ‘Ik heb ze leeg op’. Het is meer dan het tegenovergestelde van hoogachten.

Ze hebben de *auditeurs* leeg, zeer leeg op. Daar zitten die mannen achter een tafel met dossiers en kijken, uit de zelfgenoegzaamheid van hun zeven, acht en twintig jaar, neer op mensen die in eerlijkheid zijn vergrijsd. Zij roken Engelse sigaretten, zeggen ‘thanks’ en ‘O.K.’ en lopen rond in een uniform dat zij hebben aangetrokken als er niet meer te vechten viel. Zij kijken misprijzend neer op mannen die in de ijsvlakten van Rusland hun leven hebben op het spel gezet en wijzen met afschuw naar het woord ‘Flandern’ op een wapenrok die elders gedragen werd dan in een dancing. Zij lopen in een uniform en weten niet wat een soldaat is. Er is geen van die soldaten van het Oostelijk front die niet het besef van zijn meerderwaardigheid heeft als hij tegenover een van die mannen staat die met ‘Belgium’ op hun mouw lopen. Ik kreeg dikwijls het bezoek van een jongen uit de streek; hij is vertrokken als vrijwilliger in 1941; een bediende aan de buurtspoorwegen. Een eerlijke

jongen. Hij is verontwaardigd omdat de auditeur hem gevraagd heeft waarom hij niet gedeserteerd is. Een officier die vraagt aan een soldaat waarom hij niet ontrouw geworden is aan zijn soldateneed. Nu, in een tijd waar Giraud wordt geëerd en Pétain in de bak gestoken, is dat natuurlijk.

De executiepelotons beginnen voor goed: Borms, Karel de Feyter, Leo Vindevoghel, Theo Brouns. En de zondagavond nadat Borms werd neergeschoten, is de liederavond in de barak aan hem gewijd: ‘Vaarwel, mijn broeder’. Allen luisteren, rechtstaande het hoofd gebogen. Ook de cipier, die niet weet waarom het gaat. Zij zullen niet vergeten. En ook het bericht van andere doden bereikt ons: meer dan één die wij hier in de barak hebben zien rondlopen en die, enige maanden na hun vrijlating, gestorven zijn. Velen liepen, sedert de septemberdagen, met de dood in hun lichaam.

Ook dat zwijgzame ventje is dood, dat vriendelijk en eenzaam op zijn strozak zat. Hij was levendig en opgeruimd tot op de dag dat hij door een gendarm werd ondervraagd die hem ervan beschuldigde zijn eigen zoon te hebben verklikt. Sedertdien bleef hij op zijn strozak zitten nadenken; hij begreep nooit hoe het mogelijk was dat zoiets kon gebeuren. Hij ging zonder vreugde de vrijheid in. Hij is er van gestorven. Weer komen lente en zomer; het aantal der gestraften in het kamp is gestegen; de twaalf honderd jaar straf verdwijnt onder nieuwe cijfers. Velen vertrekken naar Gent om er gevonnist te worden. Sommigen komen terug en nemen hun intrek in de barakken der veroordeelden.

Hoeveel maal is de bevolking van deze barak vernieuwd sedert ik hier gekomen ben? Drie zijn er — waaronder ik — die in Februari '45 hier in deze barak reeds verbleven. Al de anderen naar huis, in de cel, in de barakken der veroordeelden. In voortdurende wisseling heeft deze barak geleefd en toch is de geest steeds dezelfde gebleven.

Lente en zomer gaan. De schone, volle zomerdagen staan over de wereld. Drie en twintig maand, waarvan achttien in de barak. En ik sta nog niet onder aanhoudingsmandaat,

ben nog geen enkele maal ondervraagd.

De krijgsauditeurs werken alsof ze, na ongeveer twee jaar repressie, maar pas begonnen zijn. Wie verschijnt wordt veroordeeld. Een vlaamsonkundig officier zegde het: ‘Je ne suis pas venu pour comprendre mais pour condamner}[1]’.

De brave mensen daarbuiten schudden het hoofd, zeggen: ‘'t Is erg’, en laten gebeuren.

‘Et cette chose continue parce qu'elle a commencé}[2]’.

1 Ik ben niet gekomen om te begrijpen, maar om te veroordelen.
2 En deze zaak gaat verder omdat zij ooit begonnen is.

3. Gevangenis Sint-Gillis

Morgen naar Brussel.

De kameraden zingen 's avonds een paar liederen tot afscheid. Ik weet nu hoe zeer ik aan hen gehecht ben. Ik herinner mij hoe ik, na de vorige oorlog, in de straten van Brussel mannen ontmoette die met mij aan het front waren geweest. Ik voelde de behoefte niet om naar hen toe te gaan en opnieuw kennis te maken, want ik wist niet wat ik hun moest zeggen. Wij waren — later weet men dat — soldaten uit gelatenheid. En het is niet omdat men samen maanden achtereen haring en bruine bonen heeft gegeten dat er een broederschap voor het leven ontstaat. Zelfs niet omdat men samen onder de obussen heeft gezeten.

Maar ik weet dat hier niemand in de barak is die ik niet met vreugde zal weerzien. Hier heb ik de grootheid van de nederigen ontdekt en heel mijn leven zal er van blijven getuigen. Trouwe harten, met de onbedorven oprechtheid van het volk waarin wij eens hebben geloofd. En als wij later nog geloven zullen, dan is het omdat wij hen hebben gekend. Het is de grootste genade van deze jaren van honger en eenzaamheid dat ik door hen niet helemaal het geloof in de mens heb verloren.

Hun genegenheid heeft het vuur wakker gehouden onder de as van mijn dromen. Neen, alles is niet verloren.

Mijn hart is zwaar nu ik van hen weg moet. Voor de laatste maal hoor ik het dommelend gerucht van de ingeslapen barak. Het komt mij voor dat ik hier haast

gelukkig ben geweest. En als ik er aan terugdenk zal het zijn zonder bitterheid. Als ik mijn leven zal overschouwen in de kringloop van verdriet en vreugde, spijt om het onvervulde en dankbaarheid om de gaven van het leven, zullen deze achttien maand hier zijn als een meer waarin veel bitterheid naar de bodem is gezonken van het innerlijke leven. Ik zie de strozakken waarop zoveel zorg en armoe in de zegen van de slaap is neergezonken. Vaartwel, kameraden.

In de vroegte, onder fijne regen, ga ik de barak uit. Ze hebben niet gewild dat ik mijn zakken droeg en gaan mee tot de poort, aan het prikkeldraad. En dan ben ik overgeleverd aan de gendarmen en de hondenketting wordt om mijn pols geslagen.

Weer zie ik, na negen maand sedert mijn uitstapje naar Antwerpen, het bekende, het groene land terug. Het is alsof ik weer mens ben tussen andere mensen en ik vergeet de ketting om mijn pols. De oogst is bijna van de akkers; er staan nog schoven op de stoppelvelden en verder, naar Brussel toe, op zachte hellingen, grote bruine plekken tarwe. Mijn ogen doen bijna zeer van het groen, waarin mijn blik verloren staart. Alles in u opnemen, de hemel en het groen, de tedere lijnen van het land en, o God, die bomen. Want het gaat weer naar de cel en het kan voor jaren zijn. Op het Rogierplein dringt een dame dicht tegen mij aan en stopt mij, ongezien van de gendarm, een stuk chocolade in de zak. Een gebaar van goedheid en gezelschap in deze vijandige wereld.

Mijn pakken wegen zwaar van de tram naar de gevangenis. Eerst nu voel ik hoe de gevangenis iemand ondermijnt en hoe flauw ik op mijn benen sta. De gendarmen spreken onder elkaar af hoe zij hun reis best zullen combineren om de volledige reisvergoeding te trekken. En dan komen de formaliteiten die ik reeds ken, het opschrijven, het onderzoek in de ‘prohibés’ en dan het urenlange wachten ‘Face au Mur’.

Voor de tweede maal overvalt mij die geweldige indruk van de gevangenis. Het gevoelloze van de mannen die er hun

broodwinning hebben gezocht. Die akelige vleugels van twee verdiepingen met de eindeloze rijen cellen waarin mensen begraven zitten. En die reuk van soep, kool en creoline die u een heel leven lang in de neus zal zitten en over u de walg van nachtpotten brengt. Opnieuw de promiscuïteit, het zitten gaan achter een scherm — want hier is een scherm — het nooit alleen kunnen zijn in uw eenzaamheid, het gegolfd glas van het raam en nooit meer wolken, licht en zon dan door ijzeren staven.

Het is middag. De ketels met overgebleven soep rijden weg in de vleugels. Mannen met witte jassen, witte mutsen en een nummer op de borst trekken ze voort met die gelaten traagheid die het ritme is van het gevangenisleven. De zon dringt niet door tot hier. In een gevangenis is geen plaats voor zon.

Ik krijg de eer van een cel onder bijzondere bewaking. Al de cellen van deze sectie dragen een plaatje met S: daar brandt de hele nacht het licht. Niemand weet de reden van deze speciale bewaking; heel de sectie is zo en daarmee uit.

Hetzelfde en toch anders

Een heel ander volk is het hier. Men noemt elkaar hier niet ‘kameraad’ zoals in Lokeren; het gaat hier van ‘monsieur’. Want het beproefde Belgische recept van Walen en Vlamingen te samen te steken tot bevordering der nationale eenheid, wordt ook hier toegepast. En waar de Walen geen Vlaams en de Vlamingen geen Frans verstaan, trachten zij elkaar te begrijpen bij middel van het Duits.

Ik ondervind echter dat er iets veranderd is sedert de achttien maand dat ik de cel voor het kamp heb geruild. Het zijn gedetineerden die hier in alle diensten zitten. En in elke vleugel is er iemand die men de ‘écrivain’ noemt en die het schrijfwerk doet waarvoor de kwartier-chef met zijn drie sterren onbekwaam wordt geacht. En die ‘écrivain’ be-

zorgt mij een plaats in een andere cel waar ik bij Vlamingen terecht kom die mij hartelijk ontvangen. De bibliothecaris van de vleugel is een oude kennis; hij bezorgt mij boeken. Want hier is keuze van boeken: zij werden alle binnen gebracht door incivieken: de opvoedende taak van de gevangenis heeft zich nooit tot een fatsoenlijke bibliotheek uitgestrekt.

Het leven in de cel valt niet zo zwaar als ik gevreesd had. Van mijn eerste maanden celgevangenis had ik een vreselijke herinnering bewaard. Men went aan alles; ik heb mij aangepast, hoezeer ik de beweging en het gezelschap van de barak mis.

Ik ben nauwelijks een paar dagen in de gevangenis of ik word bij de dokter geroepen. Het is niet voor het gewone onderzoek dat elke nieuwaangekomene moet ondergaan; dat is reeds voorbij. Ik sta voor een bejaard man, met een gezicht als een triestige baardfox. Hij spreekt traag en temerig. Hij zet een antiek trompetje op mijn hartstreek, nijpt even in mijn armen en geeft een klopje op mijn ribbekast. Hij weet niets, hij weet genoeg; dat is voor hem hetzelfde.

Anderhalf jaar geleden had de dokter van het kamp van Lokeren een attestatie ingestuurd over mijn gezondheidstoestand. Ze hadden dit papier in mijn dossier gestopt; een auditeur is verheven boven de ziekte van een inciviek. En op min dan dertig seconden had die gevangenisdokter bevonden dat een verblijf in de cel absoluut niet schadelijk was voor mijn gezondheid. Hij zou haast gezegd hebben: integendeel.

De zaak is dus aan het rollen. Ik zit nu zes en twintig maanden en ben nog niet ondervraagd. Ze zeggen mij dat het goed is, dat de tarieven aan het zakken zijn. Maar alles wat ge in de gazet leest wijst op het tegenovergestelde; alleen in West-Vlaanderen schijnen ze redelijk te zijn geworden.

Naar 't Paleis

Op 15 November 1946 word ik uit de cel gehaald. ‘Naar 't Paleis’. Deze zin omvat de kelder in de Wetstraat, de bureaux van het krijgsauditoraat en het Gerechtsgebouw dat ze in België een paleis noemen. Ik krijg, voor mij alleen, een hele dievenkar ter beschikking; van de acht kooien die er in zijn, blijven er zeven ledig. Ik zit in de achtste; het is laag en eng, zo'n kooi in de dievenkar. Rechtstaan gaat niet en als ge zit komen uw knieën tegen de plank vóór en uw schouders tegen de wanden naast u. Het schijnt mij dat er een reuk van ellende en gemeenheid in hangt. Een traliewerk bovenaan laat spaarzaam licht en lucht naar binnen. Daardoor zie ik, in het voorbijrijden, de kale bomen van de lanen en hoor het leven van de stad. Geraas van auto's en mensen; dingen die ik sedert meer dan twee jaar ontwend ben.

Ze brengen mij boven in een flatgebouw waar een paar auditeurs mediteren over doodstraf en vrijheidsberoving. Tot wachtkamer dient een voormalige keuken; zij moet vroeger net en ordelijk zijn geweest die keuken, met haar witte tegelsteentjes. Nu is het er hopeloos vuil; hier hebben gendarmen gezeten.

Mijn twee geleidsmannen morren omdat zij voor deze corvée werden opgeroepen. Vooral dat zij vernemen dat de auditeur niet zal komen, want het is de feestdag van de koning. Ik verneem ook dat het in zijn gewoonte ligt zijn werk te beginnen in de late namiddag. Als ge dan tot tien uur 's avonds werkt, maakt dat indruk.

We zitten in die keuken van 's middags één uur, twee gendarmen en ik. De tijd verstrijkt langzaam, en wij hebben weinig gezelschap aan elkaar. Ik zie de avond vallen over een tuin die een woestenij is geworden. Het wordt zes uur; geen auditeur te zien. Rond half zeven rinkelt de telefoon: de auditeur laat zeggen dat hij niet komt.

Met een ‘milliard de...’ geeft de chef van de gendarmen zijn opinie te kennen over dat sieraad der militaire magistratuur. En ik word opnieuw in de dievenkar gestopt.

De Zondag daarna word ik uitgehaald rond de middag. Wij rijden nu met een klein vrachtwagentje dat een geur afgeeft van Brusselse kaas en zure dingen. De baas van de gendarmen heeft een zonderling hoofd: net een langwerpige kei, waarop een kepi staat; alles aan zijn hoofd ziet er zo glad uit dat ik meen dat er geen enkel haar op heel dat hoofd staat. Maar hij neemt zijn kepi af om zijn kop te krabben, wat hij grondig doet, en ik zie dat hij zeer fijn blond krolhaar heeft. Het is wonder hoe zo'n haar op zo'n kop komt.

Wij zitten weer in de keuken. De twee gendarmen geeuwen en sluimeren in. Zij zien aan mijn gezicht dat ik niet zal gaan lopen, daarbij ik knikkebol ook, zo wat om ze aan te moedigen. Ze hebben mij in de cel gezegd dat het een truc is van de auditeurs u uren vóór het onderhoor te laten wachten om u zenuwachtig te maken. Ik ben echter het wachten gewoon geraakt, met of zonder het gezicht tegen de muur.

Ik heb nooit veel nagedacht over mijn ‘geval’. In Lokeren heb ik iemand gekend die mij zijn methode uitlegde: hij had voor zijn gedragingen een heel verhaal verzonnen; het had hem heel wat hoofdbreken gekost want hij was onwetend over wat ze van hem wisten of niet. Maar hij was er tenslotte mee klaar gekomen en het stak goed ineen. Ik feliciteerde hem. Nu herhaalde hij dat drie maal per dag, van naaldje tot draadje, voor zich zelf; zo lang tot hij het zelf geloofde. Zonder het te weten paste hij de methode der autosuggestie toe. ‘Ziet ge, zei hij, als ik het zelf geloof, dan zien ze dat aan mijn gezicht en dan horen ze dat aan mijn stem, anders maakt het geen effect’.

In die keuken nu, tussen twee sluimerpartijtjes in, overzie ik de reeks van mijn misdaden. Ik tracht geen verhaal samen te stellen, want ik vermoed dat ze toch alles weten. Ik heb aan de weg getimmerd, ik heb nooit verdoken wat ik dacht of wat ik deed, noch mijn gezindte. Want ook een gezindte is thans strafbaar. Er is vooral een grote nieuwsgierigheid in mij om te weten wat er zoal in mijn dossier ligt en hoe de vent er uit zien zal die over mijn lot feitelijk zal beslissen.

Hij heeft een zeer slechte reputatie, specialist in doodstraffen en maniak van het maximum, pas afgestudeerd, oud-rexist, franskiljon en daarom bij voorkeur aangewezen waar het om gekende vlaamsgezinden gaat. En hij werkt doorgaans samen met een voorzitter die bij Alva vergeleken wordt; 'geen malse sjiek', zegde mij een vent die hem bij ondervinding kende.

Het is half zeven; de chef van de gendarmen geeuwt, rekt zich uit en laat zijn sporen rinkelen. Wij zitten hier nu ongeveer zes uur te wachten. 'Hij zal niet meer komen,' meent de gendarm, en hij wordt ongeduldig want zijn lief wacht.

Maar rond zeven uur horen wij de deur rechtover dichtslaan. Even de ketting om de rechterpols, zo vanzelfsprekend als iemand zijn hoed opzet, en wij komen in het bureau waar de auditeur een Engelse sigaret zit te roken. De gendarm gaat in een hoek zitten, en het spel vangt aan. Die auditeur kan zowat zeven en twintig jaar zijn. Het is klaar dat men van hogerhand niet verwacht van een auditeur dat hij hart en nieren zou doorgronden. Hij is hoffelijk, een beetje uit de hoogte, om het verschil te trekken tussen deugd en ondeugd. En zijn eerste nieuwsgierigheid gaat naar wat ik gedaan heb op het front in 1917. Hij was nog niet geboren toen ik soldaat was aan de IJzer en ik acht zijn nieuwsgierigheid dus begrijpelijk. Mijn eerste misdrijf is dus ongeveer dertig jaar oud; dat is ten minste retroactiviteit.

Hij heeft tal van mappen voor zich. Hij bladert er in, stelt een vraag, legt ze terzij. Uit vraag en antwoord blijkt dat wij niet op dezelfde planeet wonen. Dat de Duitsers het land zijn binnen gevallen zou ten slotte gedeeltelijk aan mij te wijten zijn. De inhoud van een feit interesseert hem niet, alleen de omstandigheden van het feit. Dat er op het Zangfeest te Brussel Duitsers waren is voldoende; dat er ook waren op de concerten van de Chapelle Musicale de la Reine Elisabeth en in de Zondagsmis in St. Rombouts, schijnt hij niet gehoord te hebben. Hoeveel mappen heeft die vent? Zouden dat allemaal onderverdelingen zijn van mijn 'activiteiten' zoals hij zich uitdrukt. Ik weet dat de

eerste map ging over 'het Frontpartij' — want met het geslacht, het grammatisch geslacht ten minste, ligt hij overhoop. Hij schijnt verbaasd te zijn dat de Secretarissen-Generaal, de goede, de echte, die van Mei 1940 de opdracht van de Cultuurraden hebben vastgelegd. Dat de opdrachtgevers niet werden verontrust, maar wel zij die met de opdracht werden belast; en dat er ook een Waalse cultuurraad was die dezelfde opdracht had aanvaard, doet hem een ogenblik nadenken. Dan zegt hij dat ook daar vervolgingen niet uitgesloten zijn. Ik geloof er niets van, hij trouwens ook niet. Er waren reeds promoties in die richting uitgegaan.

Het is tien uur. Hij neemt zijn schrijfmachientje en maakt het proces-verbaal op van het onderhoor. En hij laat mij een aanhoudingsmandaat ondertekenen. Na zes en twintig maand hechtenis. Artikel 118 bis. Dat gaat van één jaar tot de doodstraf. Ze hebben speelruimte. Ik heb dus geholpen aan het vervormen van wettelijke instellingen en de getrouwheid van de burgers jegens de koning aan het wankelen gebracht; iets wat ik steeds van vele magistraten had gedacht, en dat alles plus 's vijands politiek en plannen in de hand gewerkt, in Duitsland, Oostenrijk en Polen, Belg zijnde. Wat een mens toch allemaal leert over zichzelf. En ik heb dat gedaan met kwaad opzet tussen 28 Mei 1940 en 29 Januari 1942, en 'wetens' tussen 28 Januari 1942 en 3 September 1944. De geest van Courteline is die mannen voorzeker behulpzaam geweest, bij het opstellen van die 118bis.

Nu, voor de eer van mijn naam, ben ik liever Nr 273 dan auditeur.

Herinneringen

Het duurt een hele tijd alvorens ik opnieuw geroepen word. Voor de derde maal wordt het Kerstdag en Nieuwjaar. Tot half December zitten wij zonder verwarming en er is een

koudegolf over het land gekomen. Er zijn ketels kapot en ook aan de buizen moet er iets haperen. Een redelijke gewoonte is de verwarming in de zomer na te gaan; hier merken ze dat het spel kapot is als het vriest. Dat is voorzeker geen nieuwe orde.

Er zitten vier oud-leerlingen hier met mij in de gevangenis. Twee met levenslang, twee met twintig jaar. Sedert ik in de gemeenschappelijkheid van het gezicht-naar-de-muur, een paar woorden met hen heb gewisseld, denk ik soms terug aan het atheneum, aan mijn leerlingen, aan de gesneuvelden op het Oostelijk front, aan hen die stierven in een Duits concentratiekamp, aan hen die hun jeugd in de gevangenis doorbrengen. Deze van levenslang, die alleen in een cel zit, heeft geweigerd zakken te plakken; zakken plakken is een uitstekend middel om iemand krankzinnig te maken en als dusdanig wordt het toegepast voor de wederopvoeding van de veroordeelden gemeen recht. Misschien is het een geluk, als men toch heel zijn leven in de bak moet doorbrengen, het besef van de werkelijkheid te verliezen, in de waanbeelden van de krankzinnigheid. Maar het is een godtergende barbaarsheid dat stelsel toe te passen op mensen die dan toch, in de volle kracht der jaren, terug het leven zullen ingaan.

De jonge man, die Grieks-Latijnse humaniora heeft uitgedaan, heeft dan, als een gunst, adressen mogen schrijven. Dat is inderdaad werk voor intellectuelen, of intelluelen, zoals de adjudant te Lokeren zei. Spijt deze verstompende arbeid heeft hij een fris gemoed bewaard. Ik ben gelukkig om de geestelijke kracht die hem; zoals velen onder zijn lotgenoten, recht houdt.

Ik denk nu aan de vele jonge mannen die ik als kinderen voor mij op de schoolbanken heb zien zitten en die plots, als knapen nog, het grote avontuur hebben meegemaakt. Het was een van de geslachten die sedert de vorige oorlog de betekenis van het woord ‘ideaal’ hadden ontleerd. En daar komt de proef van het vuur en het zwaard. Er staan in beide kampen edelmoedige jongens; er waren er ook die hun behagen vonden in gluiperig complotjesspel, de minst

interessante van de klas. De belhamel onder hen was een geniepige, luie slungel met een dik rond babygezicht. Hij liefhebberde in verklikking; zijn vader was gendarm.

En ik zie ook voor mij het gezicht van de jonge communist, mager, dikwijls weg in zijn ontevreden dromen. Zijn vader bracht mij het bericht dat hij in Buchenwald zat. Ik heb tevergeefs getracht iets voor hem te doen.

Van velen zie ik het knapengelaat weer. Als ze zo voor mij zaten op de verhakkelde banken van het schilderachtige maar vuile atheneum, dacht ik dikwijls aan het raadsel van de bestemming; hoeveel toekomende schurken, hoeveel levensdappere mannen zouden daaruit groeien? Vier jaar zijn thans voldoende geweest om ze te sorteren, de eerlijken, de verklikkers, de heimelijken, de kind-geblevenen, de soldaten, de levenden en de doden.

En ik overzie ook wat daar rondliep aan wat in officiële termen ‘leerkrachten’ wordt genoemd. Eén werd gefusilleerd. Zijn beschuldigers waren collega's en oud-leerlingen. Ik zie hun gezichten, ik zie het gezicht van één onder hen, lang, bleek, loederachtig met fletse ogen en vuile tanden die bloot komen in een grijnslach. Hij fungeerde als een soort officieuze auditeur.

Hoe dat allemaal onder één dak heeft gezeten. Het is ook waar dat Napoleon en Tino Rossi allebei van Corsica komen.

Over het park van Pitzemburg ligt nu de zon; de oude mannetjes uit het Godshuis koesteren zich in haar bescheiden warmte. Ik heb dikwijls de zwanen nagestaard die op de vijver in trotse behaaglijkheid gleden. En ik denk aan vele jaren terug toen ik tijdens de examenperiode te Leuven met een boemelend medestudent mij aan het verpozen was in de aanblik van de zwanen in het park. Mijn gezel stond er slecht voor; hij keek zijn schrijfboek eens in met de blik van iemand die zich bewust is van wat hem te wachten staat: dan keek hij naar de zwanen en zuchtte: ‘Gelukkige vogels’.

Naar de Koolputten

Een mijner celgenoten vertrekt naar Beverlo. Een grote, breedgeschouderde Zwarte-Brigademan. Hij heeft zich aangemeld om in de koolputten te gaan werken. Hij heeft vijf kleine kinderen en zijn gezin zit diep in de nood. Eens per jaar mochten de kinderen vanuit West-Vlaanderen meekomen om hun vader gedurende een half uurtje te zien, achter glas en ijzeren staven. Dat was voor hun Nieuwjaar.

Hij zal de mijn ingaan met Duitse krijgsgevangenen, displaced persons en andere verworpelingen dezer aarde. Mijnwerk schijnt met dwangarbeid te zijn gelijkgesteld. Van zijn arbeidsloon zal de Staat een groot deel voor zich houden; hij bedient zich eerst. ‘Niet in het oogsten der padhi ligt de vreugd, maar in het oogsten der padhi die men zelf gezaaid heeft’.

Een ander celgenoot werkt druk aan het afschrijven van zijn dossier. Hij zal maanden werk hebben; ontelbare malen werd hij naar de auditeur geroepen die niet al te best wijs geraakt uit die vele stapels papieren. Die auditeur werd tijdens de bezetting achterna gezeten door mannen van het verzet die zijn huid wilden omdat zij er hem van verdachten een paar van hun mannen in de handen der Duitsers te hebben gespeeld. Hij wil nu de zuiverheid van zijn gemoed bewijzen met hardnekkigheid in een andere richting.

De maanden gaan voorbij; ik hoor niets van mijn auditeur. Van tijd tot tijd lees ik zijn naam in de rubriek ‘Krijgsraden’. De verslagen zijn korter geworden zodat het moeilijk is zich een idee te maken van 's mans welsprekendheid.

Het zitten in de cel is gebroken door de dagelijkse ‘préau’. Vanuit onze getraliede berenkooi zien wij de tuin van de gevangenis. Heel achteraan tegen de muur zijn nog de sporen zichtbaar van executies. Daar heeft de paal gestaan waar Karel de Feyter aan vastgeklonken werd en vanwaar hij zelf het vuur commandeerde: ‘Voor Vlaanderen vuur!’ Oude herinneringen van het IJzerfront waar ik hem ontmoette, herinneringen die hier eindigen, tegen de gevange-

nismuur waarvoor het executiepeloton stond opgesteld.

Een ander paleis

Eindelijk word ik weer geroepen: 'Voor 't Paleis'. Rond vijf uur 's morgens wordt ge gewekt, krijgt uw brood en zwart nat dat de tijd heeft gehad om koud te worden. Om half zeven wordt ge uit de cel gehaald en gaat met uw gezicht naar de muur staan in de rij van de andere klanten voor 't Paleis. Naamafroeping. Ge gaat in een andere gang staan met uw gezicht naar de muur en als ge begint te denken dat het voor de hele dag is, amuseren ze zich met een nieuwe naamafroeping. Dan gaat het naar Vorst, langs de tunnel die beide gevangenissen verbindt. Daar gaat ge weer met uw gezicht naar de muur staan en hoort ge uw naam nog eens afroepen. Ik ben telkens benieuwd hoe ze die zullen uitspreken, want naargelang het analphabetisme van de naamafroepende gendarm komt er een Poolse of andere klank in die moeilijk thuis te brengen is.

Wij staan daar en wachten; achter onze rug praten de gendarmen, roepen 'Silence' en rammelen met de kettingen. Niets dat ze liever doen. En af en toe gaat er een deur open en een non glijdt voorbij. Zij zijn beroepscipiers voor de vrouwenafdeling; die ik gezien heb hadden een zuur en ontgoocheld gezicht. Een zonderlinge manier om zijn hemel te verdienen. Want zij zijn cipiers zonder meer, niet beter, niet zachter, niet evangelischer dan hun collega's zonder kap.

Intussen loopt in de gang onze gebaarde aspirine-specialist voorbij. Die heeft zijn wetenschappelijke onderzoekingen in de gevangenis van Sint Gillis reeds geëindigd, en komt nu in hetzelfde tempo de zieken van Vorst van zijn kunde en menselijkheid laten genieten. Zoals hij daar loopt lijkt hij van verre op Shylock, gebogen, gluiperig, zodat ik niet verwonderd zou zijn moest het 'they spit upon my gaberdine' aan hem werkelijkheid worden. Hij verdwijnt in de

deur die voor hem geopend en achter zijn afgedragen overjasje gesloten wordt. Niemand kan de deuren van een gevangenis zó sluiten als de nonnen van Vorst. Net of het huis vol doden ligt.

Wij wachten naar de camions en de dievenkar. Daar verschijnt een non met een schenkblad waarop een koffiekan en een stapel witte boterhammen, zij verdwijnt in een zijgang, die meer aan een klooster dan aan een gevangenis doet denken.

En daar rijden wij weg, opeengetast in een vrachtwagen, de rug naar de straat gekeerd die achteraan, onder de opgeslagen klep, zichtbaar is. Heel het boeltje wordt afgeladen in de Wetstraat en in een ruime kelder gestopt.

Alles is er vuil in dat gebouw; op plaatsen regent het door het dak zodat de plassen op het gelijkvloers staan. En naast onze kelder is de wacht voor de gendarmen. Daar zitten ze behaaglijk en gezellig, in stof en vuil, en geeuwen van de overdanige hitte. Vanuit de kelder die eens een kelderkeuken is geweest, zien wij de benen van de voorbijgangers. Vermits ze vlak aan het venster voorbijgaan, zijn zij te vlug verdwenen om ze te kunnen waarderen.

Niets dat een gendarm liever doet dan een kachel stoken. Hij vindt het bijna even plezierig als met ketens rammelen. Zij zitten met een stuk of vier met ons in de kelder en spreiden zich uit op de bank naast de kachel. Als één van ons naar het W.C. wil, komt een van hen langzaam overeind en slaat de ketting om de pols van de patiënt. Geen stap zonder ketting. Ge zit daar zo van rond half negen; er zijn er onder ons die hier 's avonds om zes, zeven uur nog zitten zonder geroepen te worden. Wij zitten dus en wachten; ik weet niet hoe het vers van Milton luidt over de engelen die niet rondvliegen maar wachten, en die ook hun verdienste hebben. Wij verzamelen verdiensten. De banken zijn hard, zonder leuning; als gij ooit eens probeert van half negen 's morgens tot half zeven 's avonds op een bank zonder leuning te zitten, zult gij weten welke gewaarwording dat geeft in rug en lenden. En als gij nog, boven deze genieting, tien uren aan één stuk de zielsverheffende ge-

sprekken van een half dozijn gendarmen moogt aanhoren en in hun gezichten Gods evenbeeld aanschouwen, dan beseft gij eerst hoe zalig het in die kelder van de Wetstraat is. Soms zijn er ook vrouwen bij. De eerste maal dat ik in de kelder zat, was er een jonge vrouw met een klein kindje. Ik vermoed dat het in de gevangenis was geboren. Lopen kon het nog niet maar het trachtte zich stijf en recht te houden op moeders schoot. Het scheen een zonde tegen de mensheid, dat kindje in die kelder, dat verwonderd rondkijkende kindje dat zich zo braaf hield en soms lachte, zijn tandeloos mondje geopend. En als de moeder voor de auditeur verschijnt, gaat het kindje mee. Zou het ook niet meegaan als de moeder voor de krijgsraad staat? Een klontje suiker voor het kind, levenslang voor de moeder.

Rond vier uur word ik geroepen. Daarvoor hebben ze mij om vijf uur doen opstaan. De auditeur zit in een ander bureau. Toen ik voor de eerste maal werd onderhoord, waren aan de muren reproducties van Servaes en een portret van de Koning gespijkerd. De engelen zijn mee verhuisd, de Koning is achtergebleven.

Hij zit nu in uniform, waarschijnlijk voor de veldslagen waarin hij zich in de komende oorlog zal onderscheiden. ‘Belgium’ staat boven op de rechtermouw. Het schijnt dat de Engelse soldaten, vooraleer rust bevolen wordt om uiteen te gaan, een hele tijd staan te trappelen, de knieën zo hoog mogelijk opwerkend. Ik zou hem dat eens willen zien doen in zijn battle-dress. Zo troost de fantasie in vervelende ogenblikken van het leven.

Het onderhoor is in dezelfde toon als de eerste maal, hoffelijk en op afstand van weerszijden. Het is overbodig iets te motiveren: hij is gesloten voor drijfveren en intenties. Voor hem bestaat er geen feit dat bezetting heet, hij kent alleen de omstandigheid die hij ‘de vijand’ noemt. Hij haalt een paar stukken te voorschijn die hij verkeerd verstaat. Het onderhoor sterft uit. Ik keer terug met de avondploeg. Stijf van een hele dag kelder; en als ik terug in de cel kom, heb ik het gevoel van iemand die thuis komt van een vervelende reis.

Habitués

Er zijn er die tientallen keren ganse dagen in de kelder doorbrengen. Het zijn de mannen die tot een groep behoren; als iemand van de gerechtelijke politie een paar leden van de groep wil ondervragen, wordt heel het gezelschap opgecommandeerd. Het duurt maanden aan een stuk, dag voor dag, van vijf uur 's morgens tot laat in de avond, kelder, kettingen, gendarmen.

De confrontaties brengen wat afwisseling. Wij zitten met een veertigtal op de banken van de kelder en voor ons defileren allerlei mensen die een aanklacht hebben ingediend tegen de Brigade Z. Zij komen nu degenen herkennen die ze hebben aangehouden. Het geheugen is onvast; die mensen komen met gespannen gezicht en kijken de rijen af. Bank na bank staat recht. Een man komt op mij af; hij bekijkt mij aandachtig, aarzelt en schijnt het met zichzelf eens te zijn geworden dat ik hem aangehouden heb. Ik glimlach, de mannen rondom mij hebben er plezier in; de man ziet het en wordt wantrouwig. Hij knikt neen en gaat voorbij.

Meer dan een is het slachtoffer geworden van een vage gelijkenis of een ontrouw geheugen. Het geacht publiek wordt door de dagbladen opgeroepen, foto's worden gepubliceerd; zij komen, zij menen te herkennen, zij verklaren onder eed. Er zijn ook groeperingen waar beslist wordt in welke zin zal moeten getuigd worden; en de hand wordt opgestoken, God wordt tot getuige genomen, en dat allemaal zonder haat en zonder vrees. Een getuige roept tot een beklaagde: ‘Het spijt mij dat ik u niet heb neergeschoten’. In zijn dorp waren op 3000 inwoners 300 aanhoudingen in de September- en Meidagen. Hoeveel valse eden zouden er in dit land van de burgerdeugd zijn afgelegd?

De habitués van de kelder gaan er zonder merkbare tegenzin naartoe. Ook dat wordt men gewoon. Verschillende van deze jonge mannen staan er zwaar voor; er werd nogal met de revolver gewerkt in de laatste weken vóór September

1944. De jongeren zien er onbezorgd uit; het heeft er alle schijn van dat de 'knagende worm' tot de verdwenen soorten behoort. Dat meer dan één geestelijke het zijne daartoe bijgedragen heeft, kan moeilijk ontkend worden. Een celgenoot, gelovig katholiek en ernstig man, kreeg tijdens de bezetting het bezoek van een pater uit het Brusselse; die was ongerust; een biechteling had hem gevraagd of het zonde was een rexist neer te schieten, en de pater had neen gezegd; nu was hij ongerust, misschien had hij met een provocateur te doen gehad. Deze technieker van de moraal had geen gewetensknaging omdat hij de politieke moord uit de zondenlijst had geschrapt, maar hij was bezorgd om zijn veiligheid. Mijn celgenoot gaf hem de raad onder te duiken, wat hij dan ook deed.

Van het ogenblik dat politieke moord wordt aangemoedigd door hen die ze moeten straffen, dat roofmoord en moord uit persoonlijke vete tot de patriottische gerechtigheid worden gerekend, dat geestelijk gezag moord aanvaardbaar verklaart als ze gaat wit tegen zwart, of rood tegen zwart, zijn wij teruggevoerd naar de jungle. Ook de krijgsraad is een verschijnsel van de jungle.

Het dossier

Ik ben nog een paar maal bij de auditeur geweest. De processen-verbaal die hij opmaakt zijn objectief; zij zijn gesteld in een taaltje dat doet wanhopen over ons onderwijs. Over drie weken zal ik hem weerzien voor de krijgsraad.

Tot weerziens, mijnheer de auditeur.

Het gevoel dat nu in mij de bovenhand krijgt is nieuwsgierigheid. Hoe hoog zal mijn prijs zijn? Een oud-gendarm van de lijfwacht van kolonel van Coppenolle legt de kaart. Er is geen twijfel mogelijk, nog nooit hebben de kaarten zo duidelijk gesproken: tien jaar. Nu, dat is nog zo kwaad niet; de krijgsraad is een loterij zonder goede num-

mers en geen advocaat kan, na het inzien van uw dossier, zeggen of gij vijf jaar of levenslang zult krijgen. Een pendelaar heeft zich ook met mij bemoeid en heeft gevonden dat ik naar huis zal gaan zonder voor de krijgsraad te verschijnen. Hij meende met een economisch collaborateur te doen te hebben.

Ik kan nu inzage nemen van mijn dossier en eindelijk zien wat er in die mappen zit waarmee de auditeur heeft gegoocheld. Wij zitten met een twintigtal in een hok dat een soort huiselijke beenhouwerij moet zijn geweest want een van de muren zit vol vleeshaken. Er zijn er die met verachting al die papieren aanschouwen die voor hen liggen; van tijd tot tijd is er een die zegt: 'crapule', als hij een getuigenis leest.

Het is een lijvig pak dat voor mij ligt. Zijn dat allemaal mijn 'activiteiten', zoals de auditeur dat noemt? Ik kan niet geloven dat hij het allemaal heeft gelezen. Er is een bundel bij, wel een vuist dik met alle soorten van omzendbrieven, toespraken, rapporten, waarvan ik het bestaan niet kende, en hopen verslagen van de Veiligheid over de algemene activiteit van De Vlag en V.N.V. waarmee ik persoonlijk zoveel te maken heb als de stoeltjeszetster van Sint Rombouts met de paus van Rome. Een politie-agent van Mechelen verklaart dat ik studenten van de von Bissing-universiteit heb benoemd, redacteur was aan de dagbladen 'Volk en Staat', 'Ons Vaderland' en 'Volk zonder Jeugd'. Ik wist niet dat er dergelijke specialisten in het Mechelse zaten. En met walg lees ik de verklaringen van leraars die hun collega Goedhuys naar de executiepaal hebben gezonden. Dat ligt allemaal in mijn dossier omdat mijn naam er toevallig in vermeld wordt. Er ligt een foto-copie in van een werfplakkaat voor het Oostelijk front, en foto's van Borms, Staf De Clercq en Jef van de Wiele. In hoeveel dossiers hebben ze die foto's gestoken? Zij komen daar niets doen, maar de mannen van de krijgsraad zoeken niet naar het verband, zij krijgen alleen een rode kop als ze die foto's zien; dat is voldoende, dat is de bedoeling.

Ik kom voor de laatste maal naar de kelder van de Wet-

straat. Nog steeds dezelfde figuren op de banken, wachtend naar de afreis van de vrachtwagen. Ik heb de indruk dat deze kelder zal blijven behoren tot één van de dingen van het nationale leven en dat hij, van de ene repressie in de andere, met wisselend publiek zal voortbestaan. Misschien vinden ze intussen de tijd om het dak te repareren en de boel eens schoon te maken.

Logica

De repressie duurt nu twee en een half jaar. Het schijnt ons toe dat ze ongeveer half weg zijn. En buiten zwijgt iedereen. De bezoekers brengen geruchten over als zou de mentaliteit te onzen opzichte zijn veranderd. Wij merken er niets van. Noch in de pers, noch in het parlement, noch in de talrijke plaatsen waar redevoeringen worden uitgesproken. De kardinaal zwijgt zoals altijd; hij zal spreken als het gedaan is. Hier en daar zijn de tarieven van de krijgsraden gedaald; voor eenzelfde feit krijgt ge te Ieper 3 jaar en te Leuven of te Hasselt levenslang, voor hetzelfde, helemaal hetzelfde feit wordt er te Antwerpen een vrijgesproken en krijgt een andere levenslang. Ik lees dat te Verviers twee ter dood veroordeelden in beroep gingen; het Krijgshof spreekt de ene vrij en geeft de andere twee jaar. En iedereen zwijgt daarbuiten.

De voituur

In 1920, anderhalf jaar na de wapenstilstand, had ik reeds een honderdtal meetings voor amnestie gegeven; toen zaten er mannen in de gevangenis waarvan er thans een minister is, waarvan er thans in het Parlement zetelen. Ook zij zwijgen. Toen zij in de cel zaten waren zij er van overtuigd dat zij gehandeld hadden volgens de inspraak van

hun geweten; wij ook. En indien zij nu menen dat zij zich indertijd hebben vergist, dan moet deze overweging ten goede komen aan hen die thans zitten waar zij eens hebben gezeten. 'Een man is anders', zei René De Clercq. Men zegt, tot verontschuldiging van de zwijgers, dat er nog steeds terreur heerst, dat men nog willekeurig kan aanhouden. Natuurlijk, vermits zij zwijgen, en dat hun zwijgen wordt uitgelegd als een goedkeuring.

Ik wacht intussen naar de dag waarop ik zal weten welk tarief op mij zal worden toegepast. Heel de sectie hier, dat is zowat honderdvijftig man, bevindt zich in hetzelfde geval. Er zijn er die een jaar geleden werden ondervraagd en sedertdien niets meer van hun zaak hebben vernomen.

Ik sta dus op een mooie Maandagmorgen in Maart in de rij van de mannen-met-het-gezicht-naar-de-muur en maak nog eens de naamafroepingen mee, bekijk verschillende soorten van muren en word te Vorst ingeladen, in de dievenkar. Naar de kelder in de Wetstraat rijdt ge met een camion, de dievenkar is voorbehouden aan wie voor de krijgsraad verschijnt. Ik denk aan het Dievenliedje:

> De gendarmen zijn ons domestieken,
> De dievenkoets is ons voituur.

Kennismaking

Zij is stampvol. Niet alleen de hokjes maar ook de gang. En bij het afstappen krijgt elke man zijn gendarm. Dat 'Paleis van Justitie' is in een staat van ongelooflijke vervuiling. Ze hebben nochtans meer dan twee en een half jaar gehad om dat nationeel monument te reinigen. Het schijnt in de laatste twintig jaar geen water of opneemvod te hebben gezien. Hier en daar ligt wat oud ijzer tegen de grond; zoiets als een stal waarvan de baas sedert onheuglijke tijd op de lappen is.

Wij gaan naar boven langs trappen en portalen; rook het beneden naar een kelderkeuken waar de afloop van het

schotelwater verstopt is, boven riekt het naar verschaalde soep en mensen die weken lang in hun kleren hebben geslapen.

Ieder van ons wordt in een cel gedraaid; onze cel in de gevangenis is een paradijs vergeleken bij dat hok. Op de melaatse muren hebben de passanten hun ontboezemingen geschreven of gegrift. Liefdevolle harten hebben hier geklopt, te oordelen naar de ‘A toi pour la vie’ en de tedere woorden aan ‘la petite poule’ die de poëzie in dit somber kot hebben gebracht. Ook rechters en gendarmen worden, minder liefdevol echter, bedacht. Als ge meent dat ge op uw eentje, onder de inspiratie van deze gevoelens, uw geest kunt voorbereiden op de onmoeting met de krijgsraad, dan ‘bedriegt ge u’, om auditeurstaal te spreken.

Af en toe wordt er een binnen geduwd uit een ingekomen vracht. Mannen van het gemeen recht. Na verloop van een half uur, zijn we met acht. Het afwachtende zwijgen duurt niet lang. Spoedig weten allen waarvoor de anderen zitten; zij spreken er over zoals stielmannen over hun vak. Er is een Marokkaan bij — ‘je suis Français’ — die ervan beschuldigd is een diefstal van parfums te hebben bedreven. Hij is onschuldig: ‘mon fiancé’ kan het getuigen, zegt hij. Maar dat pakt niet bij de zware jongens; niemand is onschuldig dat weten zij best. Hij is dan ook de enige die ons dat wil wijsmaken. De anderen zeggen doodeenvoudig waarvan zij beschuldigd worden, zonder gewag te maken van hun onschuld. Over zoiets spreekt men niet.

De auto's spelen een belangrijke rol buiten, te oordelen naar de mannen die ik gedurende mijn verblijf in de cellen van het ‘Paleis’ ontmoet heb. Meer dan de helft zaten er voor het stelen van auto's, met of zonder bedreiging van wapens. Allemaal jonge kereltjes van rond de twintig jaar. Dat volkje heeft veel geld nodig, en voor de paar maand gevangenis die te riskeren vallen, kunnen zij niet sukkelen. Inderdaad, ik heb naderhand uitgerekend dat ik meer gekregen heb dan al de mannen samen waarmee ik daar in de cel heb gezeten, en dat ik voor tien jaar heel wat auto's

met of zonder gebruik van revolver, had kunnen stelen, een gewapende inval had kunnen doen die mij een half millioen had opgebracht, parfums gestolen, schriftvervalsing gepleegd, mijn lief met een mes bewerkt en een kind verwekt bij een minderjarige, en dan had ik nog overschot met mijn tien jaar.

In die cellen heb ik Fransen ontmoet, een halve neger, een Engelsman en een Braziliaan; zij verhoogden het gezelschap met de aristocratie van de buitenlandse vakmannen. Vooral de Braziliaan. Hij spreekt haperend Frans maar vlot Engels en Duits; hij zegt ook behoorlijk Zweeds en Russisch te kennen; het is een knappe vent. Hij spreekt met een kalme, zachte stem, als een leraar die iets wil leren aan de kinderen. Hij kent de mensen, niets van hen verwondert hem, hij kent de kracht van het geld.

Ik vraag aan een jonge man die in een villa is binnengedrongen en, onder bedreiging, een half millioen heeft meegekregen, wat hij denkt te doen als hij buiten is. Hij weet het niet; maar hij weet wel wat hij niet zal doen: van heel zijn leven zal hij niet werken. Hij heeft maar spijt dat hij zijn geld niet beter geplaatst heeft: hij had een bordeel kunnen overnemen; zijn lief had de zaak kunnen in gang houden terwijl hij binnen zat en als hij buiten kwam had hij een schone broodwinning gevonden. ‘Een beter leven bestaat er niet’, besluit hij.

De laatst binnen gekomene is een boer met een sluw gezicht; hij draait onrustig rond op een paar pantoffels. Ze vragen hem ‘waarvoor hij komt’ en hij antwoordt lapidair: ‘Op mijn dochter gezeten’. Dat wekt belangstelling, na de gesprekken over auto's. Eigenlijk was het een minderjarige dochter van de weduwe waarmee hij getrouwd was, en het is gebeurd ‘zonder fors’ zegt hij. en hij laat ons zijn verwondering delen over de grillen van de natuur: hij was getrouwd met een weduwe die vier dochters had, en die vrouw heeft hem ook vier dochters geschonken. En zie, op een afstand van veertien dagen, had de dochter en ook zijn vrouw een jongen gekregen. Hij stijgt in de achting als hij vertelt dat hij de schoonvader is van een bekend wielren-

ner. Hij was zeer tevreden over zijn advocaat; die had zo hartroerend gepleit dat zijn vrouw — de weduwe — die eens komen luisteren was en hem vriendelijk had toegewuifd, aan het snikken was gegaan. Die advocaat had vooral de nadruk gelegd op de belangrijke verzachtende omstandigheid dat men de felle minnaar in Buchenwald de tanden had uitgeklopt. Hoeveel van die mannen hebben er wel in Buchenwald gezeten? Vermits het verband gelegd is tussen de tanden en de erotiek, kan hij onbesproken zijn plaats innemen onder de politieke gevangenen. De man had een paar zeer opvallende snijtanden staan in een gebit dat er voor de rest niet gehavend uit zag.

De verzachtende omstandigheden hebben ongetwijfeld hun werk verricht: de man kreeg één jaar.

De krijgsraad

Zo, dat is dan de krijgsraad.

Dat is dan de voorzitter waarvan iemand mij gezegd had dat het ‘geen malse sjiek’ was, en een ander dat hij net was als een hond die uit zijn kot komt. Gemakkelijk ziet hij er niet uit en vriendelijk ook niet. Zijn bijzitter is iemand die een bestendige glimlach over het gelaat heeft; waarschijnlijk ook als hij slaapt: 't moet schoon zijn om zien. Hij heeft een groot bolrond hoofd zonder één enkel haar op. En rondom hen zitten de militairen; het schijnt hen reeds te vervelen alvorens het begonnen is, behalve de majoor die naast de voorzitter zit en Spies heet.

En daar zit ook de auditeur in zijn battle-dress, met een rood gezicht — permanente toestand — en hij leest zijn Akte van Beschuldiging voor. Ik ken dat reeds van bij het onderhoor. Maar ik merk dat hij sommige zaken waarover ik hem gevraagd had nader te informeren, niet verder heeft doen onderzoeken.

Ik word verrast door de woorden van de voorzitter; hij vindt het spijtig en treurig dat ik voor hem moet verschijnen. Voor

de eerste maal sedert twee en een half jaar word ik als een mens toegesproken, hoor ik de woorden van iemand die begrijpend wil zijn.

En daar is de burgerlijke partij. Ik kijk om; hij geeft mij de indruk van een kikvors. Hij zegt iets dat hij reeds dikwijls moet gezegd hebben. Hij zegt het in een stuntelig vlaamske. Hij vertegenwoordigt de Belgische Staat. Die heeft mij met eerbewijzen en gunsten overladen, zegt hij. Dat is vriendelijk van hem. Maar nu vraagt hij geld: ik heb de Belgische Staat een schade berokkend die hij niet nader bepaalt. Hij zou vijf millioen moeten vragen, maar hij zal zich met twee tevreden stellen. Waarom? Omdat ik een goed schrijver ben, want hij heeft de ‘Soldaat Johan’ gelezen en hij noemt het een geestig verhaal. Zodat dit boek mij dus in één klap drie millioen heeft opgebracht. Hij moet een beetje duizelig zijn van de inspanning, want hij gaat plots zitten.

Daarna doet de auditeur eer aan zijn reputatie. Hij doet zijn best, meer kan een mens niet doen. Het is zijn stiel en partijdigheid en vooropgezetheid zijn de kenmerken van dat stieltje. Zijn bestaansreden is te doen veroordelen, zo zwaar mogelijk.

Hij besluit zijn requisitoir met een passus uit de ‘Soldaat Johan’ waar de boeren om een zwaard schreeuwen ter verovering van hun grond. ‘Een zwaard, ja, roept hij uit, maar geen zwaard voor de Führer’. Die onthutsende gevolgtrekking heeft zijn rode kleur verhoogd. Ik vermoed dat deze ongerijmdheid de mannen van de krijgsraad moet doen geloven dat er in het boek een oproep voor de Führer staat. Er zijn dingen die zo dwaas zijn dat zij u sprakeloos laten.

Het resultaat is: tien jaar. De Belgische Staat krijgt als vergoeding voor misplaatste eerbewijzen en gunsten vijf honderd duizend frank, ex aequo et bono. De voorzitter spreekt een vaderlijk slotwoord uit: er komt een tijd dat ik opnieuw zal worden opgenomen in de Belgische gemeenschap. En voor de rest van mijn leven worden mij alle burgerlijke en politieke rechten ontnomen. Ik kan deze twee

uitspraken namelijk samen rijmen. ‘Heb ik geen recht, ik heb geen land’.

Ik word in een cel gestoken tot de dievenkar haar namiddagvracht komt halen. En als wij worden opgeladen, stapt er nog een kind in de dievenkar. Ik denk aan een ventje dat haagschool speelt. Hij heeft een kort broekje aan dat de knieën bloot laat. Ouder dan vijftien jaar kan hij niet zijn. Hij is lid van een bende die in één week tijds vijftien auto's heeft gestolen.

Mijn kameraden wensen mij geluk: tien jaar is een buitenkansje. Alles is inderdaad een kwestie van gewoonte. En wat is tien jaar vergeleken bij de eeuwigheid?

Berusting

Als men veroordeeld is, is men gerust. Zo luidt een van de gevangeniswijsheden die op ervaring berusten. Men moet niet meer bekommerd zijn om wat ze weten of niet, men wordt niet meer gewekt om vijf uur 's morgens om zich stram en pijnlijk te gaan zetten op de banken van de kelder der Wetstraat. Ge moet u niet meer ergeren aan de kwade trouw van een auditeur, ge moet geen gissingen meer maken over de straf die u zal worden toebedeeld. Ge zijt gerust, ge kunt uw leven installeren.

Wat vervelend is, dat is het verhuizen van de ene cel naar de andere, van de ene vleugel naar de ander. Er zit geen lijn of geen plan in deze manoeuvers. Een cel is een cel, maar zelfs deze grauwe, naakte muren hebben hun aangezicht, zo vele maanden is uw leven tussen deze muren verlopen, en van 's morgens tot 's avonds hebt gij steeds met dezelfde mensen gezeten. Deze eentonigheid heeft een vorm aan uw leven gegeven en telkens als zij gestoord wordt is het een beproeving.

Wij zitten nog met drie in de cel. In acht maand tijd zijn er, buiten ons drie, een tiental passanten gekomen. Dat valt niet altijd mee. Zo hebben wij met een vent van Nijvel op

ons dak gezeten die, gedurende de vijf weken dat hij bij ons zat, hetzelfde linnen en dezelfde kousen aanhield. Hij lag overdag ineen gerold in een hoek van de cel en had de manie van luidruchtig te snotteren met de regelmatigheid van een horloge. Wij drie zijn gebleven. Wij zitten al zo lang bij een dat wij uitgepraat zijn, maar het zwijgen is niet lastig of hinderlijk tussen ons. Zij zijn nog niet veroordeeld; later hebben zij beiden de doodstraf gekregen.

En ook de ‘préau’ zal ik moeten verlaten. Weer een ander gezelschap van twee of drie cellen. In die nieuwe ‘préau’ loopt een kerel rond waar ge steeds wat nieuws van hoort. Hij is nog geen dertig jaar, maar weet wat het leven is. Een zwarte is het niet, politiek heeft hem nooit geïnteresseerd, zegt hij. Hij heeft zich een tijdje geïnteresseerd aan temperamentvolle ouder wordende dames; hij heeft er eens eentje — ‘een ferm wijf’, zegt hij — op een rendez-vous een klop op haar test gegeven en is er met haar halssnoer vandoor gegaan. Ook van de handel in cocaïne weet hij wat af. Veertig inbraken heeft hij gepleegd en slechts één werd hij betrapt; hij kreeg er vier maand voor. Ge kunt zijn verontwaardiging begrijpen: hij heeft nu vijf jaar gekregen om een paar maand de wacht te hebben opgetrokken bij een vliegveld. Hij vergelijkt en trekt besluiten. Hij mediteert over de wijzigingen aan de morele codex. Hij is wederopgevoed.

‘Comptabilité morale’

Ik krijg een papier om mijn ‘comptabilité morale’ op te schrijven.

Dat betekent dat ik een uiteenzetting moet geven van de feiten waarvoor ik veroordeeld werd en een verklaring van die feiten. Ook wordt gevraagd wat mijn mening is over de opgelegde straf. Het antwoord kunnen ze dan beter tegen u uitspelen.

Wij hebben hier een dossier; dat papier wordt in dat dossier gelegd. Ik heb naderhand ondervonden dat niemand dat

gelezen had. Wat ze wel gelezen hadden, dat was de akte van beschuldiging waarvan een copie in het dossier berust. Ge staat daar onmachtig tegen en krijgt nooit de gelegenheid u te verdedigen.

Ik verhuis voor de zoveelste maal en word jarig in een andere cel. Voor de derde maal in de gevangenis. In de vleugel waar ik terecht kom is het rustiger. Er is niet, zoals in de voorgaande, het dagelijkse voorbijgaan van mannen die te Vorst in dievenkarren en vrachtwagens worden opgeladen en die soms terugkomen als gij reeds op uw strozak ligt. Het waren telkens ogenblikken van medevoelen en verwondering. Dag aan dag worden die mensen van links naar rechts gesleurd aan een hondenketting. Zij dragen ze met hooghartige onverschilligheid. Na de rilling van opstandigheid, de eerste maal dat ze u het ijzer om de polsen slaan, draagt gij ze zonder schaamte. Ik heb ze gedragen in de straten van Brussel, Antwerpen en Lokeren en was niet meer gegeneerd dan de gendarmen waartussen ik liep. Hoofdzaak is niet de keten, hoofdzaak is waarom ze gedragen wordt. Als ik later iemand ontmoet die met zijn rechterpols geboeid aan een gendarm gekoppeld loopt, zal ik zeggen bij mezelf: Houd moed, man, geen schaamte, want de mannen die u boeien aanleggen en het volk dat u aangaapt, zijn niet beter dan gij.

Voor de vertroosting des levens

In mijn vernieuwde omgeving zijn twee sukkelaars van pottendragers, twee Walen, Auguste en Laurent. Auguste is zestig jaar. Drie en dertig jaar heeft hij in de mijn gewerkt. Deze man, opgevoed in het hart van de rode mijnstreek, is een vroom gelovig mens gebleven. Hij komt mij met ontroering vertellen dat de pastoor van zijn dorp een schone brief te zijnen gunste heeft geschreven. Hij heeft de tranen in de ogen; hij is een van de weinigen die ik sedert mijn kerkerleven heb zien wenen. Het leven heeft hem zo

zwaar naar het hart gegrepen dat het minste hem week maakt.

Vóór de oorlog had de pastoor hem gevraagd zich bezig te houden met het syndikaat der christelijke mijnwerkers. En Gugusse le mineur deed het. Toen de oorlog uitbrak viel dat werk stil en de Rexisten vroegen hem dat nu voor hen te doen. Auguste was nu in deze zaken gegroeid en voor hem was het onderscheid zo groot niet. Hij heeft twintig jaar gekregen en een zware geldstraf voor de zedelijke en andere schade die hij de Belgische staat heeft doen ondergaan. Het sekwester heeft beslag gelegd op zijn mijnwerkerspensioen; zijn huisje werd verkocht en zijn tachtigjarige moeder op straat gezet. Zijn vrouw vindt geen werk; op de gevel van het huis waar zij een onderkomen had gevonden, werden hakenkruisen geschilderd en zij moest buiten. Daarna werd zijn schoonzoon gefusilleerd; de twee kinderen en hun moeder weten niet waarheen. Dat alles te dragen, dat alles te moeten dragen in een cel, schijnt te veel voor een mens. En de enige manier waarop Auguste het soms kan vergeten, is met zijn twee kameraden twee maal per dag honderd twintig gemakpotten te ledigen en te reinigen. De vertroosting des levens kan zonderlinge vormen aannemen.

Laurent was ‘peintre en bâtiments’. Hij is de kleinste man van de gevangenis, zo wat anderhalve meter hoog. Hij is geen intellectueel naar zijn zeggen, ‘je suis intellectuel en religion, si vous voulez’. En die titel steunt op het feit dat Laurent in een weeshuis werd opgevoed waar hij ‘intellectuel en religion’ geworden is door de vele paternosters die hij er heeft opgezegd en de zedelijke raadgevingen waarmee men zijn klein persoontje, heeft volgestopt. Hij werd opgeroepen voor de verplichte arbeid in Duitsland. Aan de ingang van de Werbestelle gaf hem een politieagent de raad niet naar Duitsland te gaan; het was gemakkelijker om hier te blijven: hij moest alleen maar een beetje de wacht optrekken aan een fabriek of een garage. En dat werd goed betaald. Laurent was een eenvoudige van hart, van die waarover in de acht Zaligheden wordt gesproken.

Ze hadden hem in het weeshuis bij elke gelegenheid eerbied en gehoorzaamheid jegens de overheid ingeprent. ‘En een agent van politie, dat is toch overheid’, verklaarde Laurent. Hij kreeg dus een geweer en werd fabriekswachter. Het moet de moeite waard zijn geweest de anderhalf meter hoge Laurent met een geweer te zien stappen. In September werd hij aangehouden... door de agent die hem zijn gulden raad had geschonken. De overheid moet gerespecteerd worden.

De kleine man met het golvend blonde haar en het gezicht dat te groot en te grof is voor zijn gestalte, heeft twaalf jaar gekregen. ‘Et ma femme s'amuse’, zegt hij. En hij besluit: ‘Je suis dans les pommes’.

Mijn arme broeders uit deze grote kerkergemeenschap van Sint-Gillis, daarbuiten hebben ze een ‘Litanie van de Christelijke Naastenliefde’ gemaakt opdat gij die zoudt bidden, gij ‘Gusse le mineur’ en gij, Laurent, ‘peintre en bâtiments et intellectuel en religion’.

De naakte cel

Soms stijgt, in de drukkende stilte die 's avonds over de gevangenis ligt, een geschreeuw op, kreten als van iemand die de ziel uit het lijf wordt geslagen. De tijd is voorbij waarop dat gebeurde. Maar af en toe krijgt een van de honderden ongelukkigen die hier in hokken zitten, een crisis. Beneden mij zit er een die soms in de avond aan het huilen gaat.

Hij zit in wat ze noemen de ‘naakte cel’. Nog naakter dan de gewone cellen, nog duisterder, nog mensonterender. Een betonnen vloer en een strozak, dat is alles. De kreten stijgen woedend op uit zijn hoek; een woedend, haast dierlijk gehuil dat ons beklemt door zijn gruwzaamheid; het daalt dan tot geklaag en tot hortende woorden die wij niet verstaan. Hij was burgemeester van een klein Waals dorp en heeft de doodstraf gekregen. Tijdens de bezetting wer-

den zijn twee dochtertjes, van negen en elf jaar, neergeschoten. De kerels die het deden lopen vrij rond als helden van de weerstand.

Dat alles spookt in zijn hoofd, en dan krijgt hij een crisis. Daarom werd hij in de 'naakte cel' gestoken.

Een veroordeelde van het gemeen recht zei mij eens dat niemand vijf jaar in een cel kan zitten zonder krankzinnig te worden. Het heeft geen vijf jaar geduurd alvorens wij meer dan één de beginperiode van de krankzinnigheid zagen intreden. Mensen die alleen zitten in een cel, maanden en jaren alleen met zichzelf, die van buiten niets horen dan zorgen van hen die hun dierbaar zijn, of die verlaten worden door een vrouw die onder de ellende gebroken is. De som van zedelijke folteringen die in deze hokken opgehoopt zijn is zo duizelingwekkend dat het hart er bij stilstaat.

Meer dan één auditeur heeft daarin rechtstreeks meegeholpen. Zij hebben vrouwen van veroordeelden tot echtscheiding aangezet. Want ook de zedelijke vernietiging van hun slachtoffers behoorde tot hun spel. Wie durft zeggen hoe groot het procent gebroken huwelijken is van gedetineerden tussen de vijf en twintig en veertig jaar? Het is waar, er is een Ministerie van het Gezin bijgekomen. Ik ken hier mensen die alles verloren hebben: hun vrijheid, hun goed, en nu laatst nog hun gezin. Zij zijn op korte tijd oud geworden, maar neerslachtig zien zij er niet uit. Eén zaak is hun slechts overgebleven: dat waarom zij hier zitten. En naarmate al het andere hun is ontvallen, is dat hun dierbaarder geworden. Wat blijft hun anders nog over om te beminnen?

Maar het is vreselijk te denken hoeveel mensen er zijn die, onvoorzien en onverwacht, ook hun huiselijk geluk hebben verloren in de dienst van hun idee.

De stielmannen

Boven ons zitten nu mannen van het gemeen recht. Ongeveer een vierde zitten er voor zedenfeiten. Voor de grote meerderheid zijn het onverbeterlijke dieven. Ze zijn herkenbaar op het eerste gezicht.

Onze cipier die, omwille van zijn kwaliteiten, Tito wordt genoemd, gaat met die mannen heel wat vertrouwelijker om dan met ons. Hij voelt zich thuis in hun midden en zij beschouwen hem met de familiariteit die de verwantschap van geest en karakter geeft. Vooraleer ze in hun ‘préau’ binnen te laten, schertst en speelt hij met hen.

Er zijn cipiers die niet zonder bewondering over deze zware jongens spreken. Voor een beroepsdief die zich heeft toegelegd op het stelen van fietsen, hebben ze geen respect. Het is dwaas voor zo iets in de bak te willen vliegen. Maar er is hier een vent die zijn reputatie heeft gemaakt met moeilijke inbraken. Zelfs in een klooster heeft hij zijn vaardigheid getoond, en voor een brandkast deinst hij niet terug. Dat is een man, zegt de cipier vol waardering, dat is een stielman.

Die stielmannen zijn zo gemakkelijk niet als wij. Zij kennen de rechten die het reglement hen waarborgt; zij reclameren op het eten, op de cantine, op alles, en hun pen ligt steeds gereed om te schrijven naar het ministerie. En naar het schijnt, wordt naar hen geluisterd.

In den beginne hadden sommigen van deze collega's een oprisping van patriotisme; dan riep er soms één: ‘traîtres’, als hij ons zag. Tito grinnikte dan. Want ook hij draagt het hart op de rechte plaats evenals zijn medecipiers die heten: Molotov, de Melkboer, Frisco, Bikini, de Paardenkop, Jeannette en de Lokomotief. Sedert ze niet geslaagd zijn in hun examen voor een vaste benoeming, schijnen ze ons nog meer met de nek te bezien. Zij hadden o.m. het moeilijke rekenvraagstuk op te lossen: als ge 175 fr. cantinegeld hebt en ge bestelt voor 63 fr., en daarna voor 38 fr., hoeveel hebt gij uitgegeven en hoeveel blijft er over. De mannen die zo iets durven vragen moeten wereldvreemd

zijn om zich zo deerlijk in de waarde van de oprechte cipier te vergissen.
'Nous ne sommes pas des avocats' zei de Frisco.
Inderdaad advocaten kunnen rekenen.

Wandluizen

De lente is voorbij. De zomer staat weer over de wereld. De derde zomer voor de meesten onder ons.

Wij zien door de tralies van het berenhok waar wij mogen ronddraaien 'om te wandelen', de bloemen en de bomen in de grote tuin. Er groeien tomaten op de plaats waar Karel de Feyter gevallen is onder de kogels van het executiepeloton. Soms sta ik stil en zie, door de ijzeren staven heen, naar de muur waarop de sporen van het gruwzame spel nog duidelijk zichtbaar zijn. Ik tracht mij voor te stellen hoe het geweest is.

Hier is een jonge man uit het Leuvense die, vanuit zijn cel, zijn vader in de gevangenis heeft zien fusilleren. Een andere jonge man heeft te Gent het salvo gehoord dat zijn vader heeft neergeveld. Of die ooit zullen vergeten.

Het wordt onuitstaanbaar heet in de cellen. Van 's morgens af, als wij de scherpe reuk van de soep reeds in de neus krijgen nog vóór ze met de koffie komen. Men heeft het vizioen van koele schaduw, van de lindeboom voor de afspanning, van de koele lafenis van het bier. Met ontzettend heimwee denk ik aan de dijken, aan het water, aan het groene paradijs van mijn kinderjaren. De zomer verdubbelt de verdoemenis van de cel nu de wereld daarbuiten davert onder de zon.

En nauwelijks valt het duister in of de wandluizen komen uit hun schuilhoeken. Heel de gevangenis is er van vergeven. Het luizenpoeder dat ze u soms spaarzaam geven, hindert ze zoveel als het water de gans. Ge ziet ze 's morgens kruipen, wit van poeder, net alsof ze erin gespeeld hebben. Heel de nacht duurt de foltering; ge voelt dat vunzig ge-

dierte over uw lichaam kruipen en met walg drukt gij ze dood. Het is het ergste en vernederendste van het gevangenisleven en ieder van ons ziet met angst het uur tegemoet waarop hij zich op zijn strozak moet uitstrekken. En als ge 's morgens uit uw aanhoudend onderbroken sluimer komt, de vingers kleverig van de platgedrukte viezigheid, armen, benen en borst vol beten, dan walgt gij van uzelf.

Als het licht aan de hemel komt, ziet gij ze wegkruipen over de wanden. Heel de cel is vol bruine, vuile vlekken van het doodgestampte ongedierte. Met honderden zijn er, grote en kleine; ze gaan van de dikte van een speldekop tot het dubbele van de kop van een lucifer, dik gezogen. Heel de dag moeten wij doorbrengen bij het schouwspel van de honderden dode wandluizen die tegen de muren en op de zoldering zijn geplakt. Het is mij soms of ze terug levend worden; als ge er lang naar kijkt is het alsof zij bewegen. En ge wacht met walg naar de volgende nacht.

En echt goed poeder tegen de wandluizen mag niet binnenkomen. Wij zouden het kunnen opeten. Ik begrijp niet waarom ze zo bekommerd zijn dat we ons zouden ophangen, de polsen oversnijden of vergif innemen. Deze hele repressie is er toch op gericht om ons te vernietigen. Waarom kunnen ze niet verdragen dat wij een handje toesteken?

Wanneer zal er eens iemand opstaan om een einde te maken aan het onterend en barbaars celregime. Ik vraag dat niet alleen voor ons, maar voor allen die in de toekomst boeien zullen dragen, moordenaars, dieven, kinderverkrachters, schriftvervalsers en politieke gevangenen. Maar zij die daarover beslissen, die minister zijn of zogenaamde specialisten in deze vorm van het sociale leven, hebben nooit in een cel gezeten evenmin als de rechters die even kwistig met jaren gevangenisstraf omspringen als de pastoor met de wijwaterkwispel. En wie weet of hij die het gevangenisregime menselijker en menswaardiger zal maken, op zekere dag van deze verbetering niet zal profiteren.

De waarde van een ziel

Er is een cipier overleden. Ook dat gebeurt. En er is een zielemis in het centrum. Daar is niets tegen in te brengen; hij ook mag zijn zielerust hebben hoe weinig fatsoenlijk hij zich tegenover ons heeft gedragen.

Maar als iemand in deze gevangenis sterft, krijgen de gelovigen onder ons nooit de gelegenheid om in een Mis tot zijn intentie gezamenlijk te bidden. En voor de velen die hier buiten zijn gegaan, 's morgens vroeg, om neergeschoten te worden aan de executiepaal, werd nooit een Mis opgedragen. Het is waar dat de ziel van een cipier kostbaarder is dan de ziel van een inciviek. Ziel is ziel? Neen. Ze hebben ons tijdens de bezetting reeds geleerd dat het niet waar is. De hoofdaalmoezenier van de gevangenis beschouwt ons allen als verraders. Waarom zou hij een Mis opdragen voor zulk volk?

Hij is, zoals vele zijner collega's, een ambtenaar en niets anders. In plaats van een kepi en een cirkusjasje, zoals de Directeur, draagt hij een toog. Dat is dan ook het enige verschil. Ik weet niet wie ze benoemt, maar op hun christelijke zin en hun naastenliefde zijn zij niet uitverkoren. Zij worden maar vinnig als zij concurrentie van de protestanten bespeuren. Voor de rest zijn zij hun reglementaire uren aanwezig in de gevangenis. Dat is voldoende voor hun arbeid in de wijngaard des Heren.

Zij hebben er mede schuld aan dat de Kerk berooid uit dit avontuur te voorschijn komt, zij en de geestelijken die met een mitraillette hebben rondgelopen in de Septemberdagen of zich hebben verlustigd aan het lijden en de ondergang van zovele mensen. Wij weten niet hoeveel van die geestelijken door hun overheden werden gestraft. Jan, die in de sectie hierboven de potten uitdraagt, een felle Limburger, draagt op zijn voorhoofd nog het litteken van de slagen die een pater hem toebracht met de kolf van zijn mitraillette; de pastoor sloeg toe met zijn paraplu. Als de kinderen van het Licht niet te onderscheiden zijn van de kinderen der duisternis, dan is Licht en duisternis een fictie.

In het kamp van Lokeren las ik een boek, geschreven door de zoon van het opperhoofd van een Indianenstam. Toen de missionaris kwam om hem te bekeren, zei de oude man: 'Indien uw God beter is dan de onze, waarom zijt gij dan zoveel slechter dan wij?'

En ik vraag mij af wat de zieltechnieker van deze gevangenis te leiden heeft naar de geestelijke volmaking in een gemeenschap waar velen christelijk en menselijk hoger staan dan hij. De hulpaalmoezenier is meer priester dan ambtenaar. Hij heeft een begrijpend hart; allen die hier zitten zullen hem met een gevoel van dankbaarheid herdenken. Evenals zijn protestantse collega. Goedheid is een menselijke kwaliteit die onafhankelijk is van theorie of belijdenis.

De ter dood veroordeelden

De herfst komt aan. Soms slaat een geel blad tegen de ruiten. Ik zit drie jaar. Drie jaar met twaalf uren bezoek per jaar achter glas en tralies. Dat eerste bezoek is de pijnlijkste herinnering van jaren die rijk zijn aan bitterheid: toen ik mijn vrouw weerzag in het troebele licht van de bezoekcel, en wij beiden niet wisten hoe beginnen.

De meeste mensen die ik sedert een hele tijd niet meer gezien heb, zijn veel ouder geworden. De cel vreet het merg uit lichaam en ziel. Het te uitsluitend leven op zichzelf, de aanhoudende introspectie waartoe gij gedwongen zijt, knaagt aan uw gemoed en zorgen waartegen gij onmachtig staat verteren uw hart. En gij weet dat buiten dat niemand een woord gelooft van de schone leuzen die uit de mond der hypocrieten klinken. De meesten hier hebben het geloof in de mens verloren; daarmee houdt alles op.

Soms zie ik de lange stoet der ter dood veroordeelden naar de 'préau' gaan. Menigeen onder hen is mij goed bekend. En stuk voor stuk zijn de mannen, wier gezicht mij vertrouwd is, eerlijke mensen. Zij wachten tussen dood en

leven, maar hun stap is vast en hun gelaat gesloten. Zo is het ook met hen die naar de executiepaal gaan. Er zijn er die maanden, jaren zelfs worden gehouden met de bedreiging van het executiepeloton als bestendige aanwezigheid. Er zijn er die zo meer dan twee jaar hebben gezeten. Iedere dag, tussen vijf en zes 's avonds, luisteren zij naar elke stap die door de gang naar hun cel toekomt. Dat is de tijd waarop het gerechtelijk en het geestelijk gezag, broederlijk verenigd, de uitverkorene van de dood komt zeggen dat hij morgen, bij het krieken van de dag, zal worden neergeschoten. Die tijd tussen vijf en zeven komt elke dag weer, en in een jaar zijn drie honderd vijf en zestig dagen. Was uw handen, Pilatus.

Het gebeurt dat men mensen in de onwetendheid laat van het feit dat zij gegracieerd zijn. Een Limburger hier moest drie en twintig maand wachten alvorens hem zijn genade werd bekend. Een andere werd in november 1948 begenadigd; dat werd hem medegedeeld in Juni 1949. ‘Toe te laten dat een ter dood veroordeelde maanden of jarenlang niets hoort van de bevestiging van het vonnis en in de ondraaglijke angst en geestelijke kwelling leven moet, niet te weten of de volgende dag niet zijn laatste op aarde zal zijn, is karakteristiek voor het sadisme van het Naziregime. Indien er ooit iets als een misdaad tegen de menselijkheid moet worden beschouwd, dan wel een dergelijke handelwijze’. Aldus het vonnis van Nuerenberg.

In hun overgrote meerderheid zijn de gefusilleerden van deze repressie als mannen gevallen. Velen hebben, in een laatsten ademtocht, de belijdenis afgelegd van dat waarvoor ze hebben gestreden en waarvoor ze gestorven zijn. De oude, gebrekkelijke Borms heeft de nacht die zijn terechtstelling voorafging, rustig geslapen, is met opgewekt gemoed naar de griffie gegaan waar hij zijn afstand van het leven ondertekende en kalm en stout blikkend in de geweerlopen, heeft hij geroepen dat het galmde: Dietsland, houzee!

Als het waar is dat men niet liegen kan in het aanschijn van de dood, dan moet men ook aannemen dat de overgrote

meerderheid van die mensen geloofden in de zaak waarvoor zij werden neergeschoten. En wie sterft voor de zaak waarin hij gelooft, is een eerlijk mens.

Er zijn, onder deze ter dood veroordeelden, mannen die meedoen aan de zang- en muziekafdeling, die lezingen houden voor de radio van de gevangenis. Zij kunnen tijdens de repetitie geroepen worden om hun doodvonnis te horen voorlezen. En toch onderscheidt hen geen zwaarmoedigheid van hun kameraden. Maar ik werd koud toen ik op een avond een ten dood gewijde met volle overgave: ‘Dans une prison’ van Verlaine hoorde zingen.

Hun reacties, bij het vernemen van het vonnis, zijn bij de meesten een ogenblik van verstarring. Dan verlaten de twee lotgenoten die met hen het leven deelden, de cel. Zij zullen geen bevriend gezicht meer zien. Kalm stappen zij de executiepaal tegemoet.

Courcelles

Ik heb herhaaldelijk Victor Matthijs gezien die waarnemend leider was van Rex. Ik zag hem in de kelder van de Wetstraat of als hij terugkwam van de zittingen van de Krijgsraad, die maanden hebben geduurd. Het was een ietwat vreemde verschijning met zijn bleek gelaat, uitstekende jukbeenderen en diepliggende ogen. Hij wist welk lot hem te wachten stond.

De laatste maal dat ik hem zag werd hij in het voorbijgaan gegroet door een van zijn getrouwen die, evenals hij, zijn laatste levensdagen aftelde. ‘Bonjour, chef’, zei de man en bracht de groet der Rexisten. Victor Matthijs kreeg een glimlach als van dankbaarheid over zijn bleek gelaat. Herinnering.

Hij is vertrokken op een namiddag met twaalf van zijn gezellen, naar Charleroi. Iedereen wist wat het betekende, want Charleroi was aangeduid als plaats van executie. Het was de verjaardag geweest van de tragedie van Courcelles

waar door de Rexisten zeven en twintig mensen werden neergeschoten als represaille voor wat er in die streek van hun kameraden was omgebracht. Een manifestatie van de weerstand was aangekondigd. De vrijlatingen, die zeer spaarzaam werden doorgevoerd, werden stopgezet. En nog alvorens ze op straat kwamen werden de betogers zeven en twintig lijken aangeboden.

Er ligt in heel deze tragedie een gruwzaamheid die, op afstand van tijd, met onzetting slaat. Zowel in de zeven en twintig slachtoffers van Courcelles die op afgrijselijk spectaculaire wijze werden omgebracht, als in de mathematische berekening van het aantal zoenoffers. Victor Matthijs had de zedelijke verantwoordelijkheid op zich genomen; hij heeft deze verantwoordelijkheid voor de Krijgsraad opgeëist. Maar zes en twintig van zijn metgezellen zijn met hem de dood ingegaan.

Hij heeft voor de Krijgsraad van Charleroi een verklaring van zijn beslissing en de genesis daarvan gegeven. Daar klinkt een menselijke toon in een oprechtheid die, in aanwezigheid van de dood, ontroert. Want deze tragedie van Courcelles, die besloten werd met het neerschieten van Victor Matthijs en zijn gezellen, is niets anders dan het laatste bedrijf van drie jaar moord en geweld. Het is onrechtvaardig de daad los te maken van het verband waarin zij behoort; het is een gruwzaamheid als weerwraak voor vele gruwzaamheden.

Op één dag zegt hij in zijn verklaring werden zeven vrouwen van Legioensoldaten vermoord. Het eenvoudig lidmaatschap van Rex was aanleiding tot moord. Op één maand tijd werden in de streek van Charleroi niet min dan honderd en zeven mensen afgemaakt. ‘Un seul “exécuteur”, un nommé R... actuellement détenu pour avoir assassiné des fermiers après la libération pour les piller, aurait abbatu 33 victimes (il est gracié)’.

‘Il y a eu le 18 août 27 victimes. Le défilé de leurs proches fut bouleversant. Cela vous permettra d'imaginer ce qu'ont pu être des centaines de victimes et un défilé de deux ans et demi. Le deuil et le malheur n'ont pas de couleur politi-

que. Les larmes ont pour tous la même amertume. C'étaient aussi des veuves et de veufs, des orphelins et des mères. C'étaient aussi des innocents'.

Zwijgend is Victor Matthijs gevallen. De laatste woorden die hij voor de Krijgsraad van Charleroi uitsprak, waren een beroep op de rechtvaardigheid die geschiedenis heet. Maar 'l'histoire est une putain qui couche avec le vainqueur'.

Spektakel

Voor het schouwspel van zeven en twintig mensen die uit een wagen worden gehaald, aan de paal gebonden en neergeschoten, is er een select publiek opgekomen. Dames maken er toilet voor en zitten op voorbehouden plaatsen zoals in de schouwburg. En in een blad uit de streek kon men lezen dat, nadat de zeven en twintigste was neergeschoten, een toeschouwer het spijtig vond dat er niet meer waren. Een andere vond het vervelend dat zij in de rug werden geschoten omdat hij niet kon zien welke smoel zij trokken als de kogels door hun lichaam boorden.

En telkens als er mensen worden vermoord met het spektakel van de repressie, zijn er vrouwen en mannen die er zich heen haasten. 'Komt bij, komt bij, er is wat schoons te zien'. Bij de laatste gelegenheid werd de executie van zeven mensen ingelast in het kermisprogramma. Een autobusdienst bracht de kermisgangers uit de buurt, na een nacht van drank en vermaak, in de vroege morgen naar het executieplein; als bijzondere attractie was het neerschieten van een man die ze van een draagberrie naar de paal sleepten, waar hij in de touwen ineenzakte.

Hier en daar gaat een zwakke stem van protest op. En dan zwijgt men weer overal, van Mechelen tot Brussel. Tot opnieuw de geweren van de executiepelotons knallen.

Oorlogsmisdadigers

Bijna heel onze sectie zit vol Duitsers. Officiëel zijn het oorlogsmidadigers. Een is er onder hen die aan de leiding was van de Hitlerjeugd. Hij wordt vervolgd volgens artikel 118bis: propaganda en hulp aan de vijand, Belg zijnde. Hij heeft een jaar in de cel gezeten vooraleer men het groteske van de beschuldiging heeft ingezien. Een andere zit hier zonder beschuldiging: zij hebben hem naar hier gehaald om in verschillende zaken te getuigen. Men heeft de getuige twee jaar in een cel laten zitten.

Op zekere dag hebben ze heel het personeel van een paar Duitse gevangenissen naar hier gebracht. De bladen brachten foto's van mannen die geboeid uit de trein werden gehaald. Het waren de beulen van de Duitse gevangenissen. Maar terzelfdertijd kon men in deze dagbladen lezen dat die mannen naar hier werden overgebracht om hun dossier samen te stellen. Ze hebben ze eerst aangehouden; daarna zal men zien wat ze misdaan hebben.

En als ze een half jaar gezeten hebben, worden ze met kleine groepjes terug naar Duitsland gestuurd. Oude mensen, met moede gang, verarmoed en hulpeloos. Een heeft in zijn dossier één oorvijg te zijnen laste. Hier gebeurt zo iets niet.

Zij zijn hier de armsten onder de armen. Zij trachten een beetje cantinegeld te verdienen met zakkenplakken, en rapen in de ‘préau’ de sigarettenpeukjes op. In alle cellen is er radio, ook bij de veroordeelden van gemeen recht. Zij krijgen er geen, of liever, men heeft hun de koptoestellen na acht dagen afgenomen. Verliezen is pijnlijker dan niet bezitten.

Er zijn in de pers oproepen verschenen om het geacht publiek te solliciteren een aanklacht in te dienen. Een tijdje nadien werd er over geklaagd dat er zeer weinig aanklachten binnen kwamen. Dat werd toegeschreven aan het feit dat het publiek tegenover deze zaken lusteloos was geworden. Er komt ook nog bij dat de professionele aanklagers waarschijnlijk reeds van het pensioen genieten of de de-

coraties hebben gekregen waarin hun lijden werd omgezet. Maar nu blijven de papieren in de dossiers blank. Ja, waarom hebben ze al die mensen naar hier gebracht?

Gewetensonderzoek

Wij hebben radio in de cel. En onze eigen radio, betaald door ons, bediend door ons. Buiten wat van een paar andere posten wordt doorgezonden, zijn er muziek, voordrachten, lessen en hoorspelen die door ons worden verzorgd.

Na meer dan drie jaar horen wij de stem van daarbuiten, de echo van het leven daarbuiten. Met een gevoel van meerderwaardigheid luisteren wij ernaar: wat ons uit België, Luxemburg, Frankrijk, Nederland en Engeland bereikt, getuigt van zo'n verval, staat zo laag. Het is alsof het leven zonder inhoud is geworden. De liedjes die wij horen zijn zo onbeholpen banaal; vrouwen zenden hysterisch geschreeuw uit en in de stem der mannen ligt een temerige klaagtoon die zij schijnbaar van de Engelsen hebben overgenomen. En die geestigheid, o God, die geestigheid.

Er zijn soms ogenblikken, als men naar dat gekrijs luistert van een maatschappij die haar ondergang tegemoet gaat, dat men zich in zijn cel veilig voelt voor deze rotte wereld daarbuiten. Wij zijn manieren ontwend en gezichten vergeten; onze ziel zal onwennig staan tegenover het voze spel. Wij hebben gedurende jaren tijd gehad, ver van het gewoel der mensen, de levenswaarden, af te wegen en het met ons zelf eens te worden. En elk onderzoek drijft ons verder weg van de mensen, drijft ons terug naar onszelf.

Niemand wordt beter met in de gevangenis te zitten. Niettegenstaande de bitterheid die in ons is, zijn wij beter geworden voor elkaar. Er is in ons een maatschappelijk gevoel ontstaan dat wij niet kenden en dat niet afhankelijk is van de leerstellingen die daarbuiten worden verkondigd, en door geen mens worden toegepast. Want wij zijn opge-

nomen in een nieuwe gemeenschap zonder rechten. De ongeschreven wetten van menselijke goedheid, medelijden en behulpzaamheid, zijn voor velen onder ons slechts op deze, onze eigen gemeenschap gericht. Na het spel dat met ons werd gespeeld, zijn ook de regels van het spel anders geworden.

Wij weten niet hoe wij zullen zijn als de zoetheid van het gezin opnieuw in ons leven is gekomen. Er zijn wonden in ons geslagen die alleen daardoor misschien kunnen geheeld worden. Misschien door de liefde van een vrouw, haar duldende goedheid en haar groter begrijpen, toestanden aanvaarden die thans voor ons niet aanvaardbaar schijnen. Misschien; ik weet het niet. Want ik weet niet hoe wij opnieuw door het leven zullen omsloten worden. Maar zoals de meesten onder ons thans zijn, zal er wel een zwaar en bitter bezinksel op de grond van de ziel blijven liggen, zo lang zij leven.

Wij zijn steenkoud voor de bedreigingen die over de wereld hangen en, naar wij horen, de mensen daarbuiten met angst vervullen. Het is verkeerd te menen dat overmaat van lijden het hart opent voor het medelijden met anderen. Het brengt u alleen dichter bij degenen die met u aan dezelfde ellende deelachtig zijn en verwijdert u van de anderen.

Men spreekt thans niet meer over wederopvoeding. Ik weet niet of er, in heel het land, honderd mensen aan geloofd hebben. De heren die rapporten uitbrengen over de wederopvoeding zijn reeds tevreden als zij een woord van spijt kunnen ontlokken aan hen die menen dat het hen dichter bij de vrijheid brengt. Men wordt voorzeker niet wederopgevoed door hen die, in plaats van een idee een paar formules zonder inhoud schenken. Hun wereld en de onze zijn in de grond verschillend ‘and the twain shall never meet’.

Als wij, met wederopgevoed te zijn, worden zoals zij, denken zoals zij, handelen zoals zij, en de burgerzin opvatten zoals zij, dan is hun moeite tevergeefs, want zij schenken ons niets beters. Wat wij van hen hebben gezien overtuigt ons niet, het draait rond in zijn onmacht, heeft geen zedelijk

impuls en wordt gedragen door mannen die, op zijn zachtst gezegd, er zelf niet aan geloven, die koehandel aan de basis leggen van het publieke leven en geen enkel principe buiten het sjacherspel kunnen houden. Moeten wij tot zoiets wederopgevoed worden?

Cijfers

De tabellen die werden gepubliceerd geven vergelijkende cijfers voor de Vlaamse en Waalse krijgsraden, Brussel en Eupen-Malmedy. Voor dit laatste gebied had een tiende van de bevolking zich te verantwoorden, één op tien, vrouwen, kinderen en grijsaards inbegrepen.

Sommige cijfers geven punten van vergelijking aan tussen Vlaanderen, Wallonië en Brussel.

Voor wapendracht heeft Vlaanderen veel meer gevallen dan Wallonië en Brussel samen. Het aantal politieke gevallen is in Vlaanderen het dubbel van Wallonië. De verhouding is omgekeerd waar het verklikking betreft. Als het over economische collaboratie gaat, dan stijgen de cijfers voor Wallonië en Brussel tegenover die van Vlaanderen. Waar het er om gaat om geld te verdienen met de Duitsers, geeft de hoofdstad het voorbeeld, en wat spionnage betreft, heeft Brussel zoveel gevallen als de rest van het land samen.

Geen wedding

Hoevelen van hen die thans vastzitten, zouden in geval van een Duitse overwinning niet in een concentratiekamp zijn terecht gekomen? Een goed deel van hen die hun activiteit tijdens de bezetting hebben afgestemd op hun uitsluitende bezorgdheid voor de Vlaamse toekomst. De overweging dat, indien Duitsland het haalde, of onverslagen een

compromis-vrede kon sluiten, hun houding tijdens de oorlog hun de kans gunde om invloed te laten gelden waar het de lotsbestemming van Vlaanderen betrof, was één zijde van de zaak. Maar tevens was er deze overweging dat, bij een Duitse overwinning, hier een georganiseerde macht moest zijn om de volkspersoonlijkheid van Vlaanderen te verdedigen tegen de assimilatieneiging die, met Duitse steun, zich hier aftekende. Het is het tragisch karakter van onze Beweging dat zij steeds op oppositie moest worden gericht.

Wie zou, in dit geval, hier het verzet hebben gevoerd, als alles beslecht was en 'le maquis' uit de aard van de zaken met het einde van de oorlog verviel? Wij hebben het gekruip gezien, het 'Heil Hitler' uit franskiljonse monden gehoord; wij kennen onze pappenheimers. En wij weten toch ook dat de Kerk een 'Te Deum' zingt voor de overwinnaar, deze hete dan Napoleon of Hitler.

Degenen die hun houding hebben herzien na Stalingrad, de talrijken die ter zelfder tijd het V.N.V. en De Vlag en de weerstand met hun beurs steunden, wachtten het ogenblik af 'pour voler au secours de la victoire'. Zij hadden het in beide gevallen gedaan.

Zij die zeggen dat wij op een verkeerd paard hebben gewed, leggen ons hun eigen maatstaf aan. Wij hebben niet gewed want ons paard heet Vlaanderen. En als wij zagen dat wij de prijs zouden betalen van wat wij voor Vlaanderen hadden gedaan hebben wij niet gedeserteerd. Wij hebben de verzekeringspremie betaald voor een brand die niet is uitgebroken.

De vierde maal

Voor de vierde maal is het Kerstdag en Nieuwjaar. In de 'préaux' wordt er 'en dit jaar thuis' gewenst; het is de vierde maal dat wij geloven dat deze wens zal in vervulling gaan. Zonder deze hoop was ons hart reeds lang uitgedroogd.

Op Kerstnacht, als wij lagen te denken aan thuis en aan Kerstnachten die ons gelukkig hadden gemaakt, hoorden wij muziek en liederen in de straat die ligt tussen de gevangenissen van Vorst en Sint-Gillis. ‘Stille nacht, heilige nacht.’ En daarna werden woorden geroepen waarvan de zin niet tot ons kwam. Het Leger des Heils had zich herinnerd dat ook hier mensen zaten, het bracht ons een groet van broederlijkheid. Jaren van verstotenheid hebben ons gevoelig gemaakt voor de geringste blijk van goedheid, en op zulke dagen grijpt het heimwee ons aan met onstilbaar wee.

In een dagblad lezen wij een paar dagen nadien de ontroerende beschrijving van een daad van menselijkheid: ‘'t Kerstmannetje op bezoek in een gevangenis’, heet het. Pakjes met lekkernij werden, met behulp van het Rode Kruis, uitgedeeld in de gevangenis van Oudenaarde;... aan de veroordeelden van gemeen recht. Wij bestaan niet voor het Rode Kruis dat tijdens de bezetting zo vol zorg is geweest voor smokkelaars, zwartslachters en specialisten in roofoverval.

In de schaduw van de ellende

Er was een hoog en gerekt gegil; langzaam werd het zachter, als het klagen van een kind. En ik zag hoe vier cipiers een man met armen en benen over de vloer van de vleugel sleepten. Tussen broek en jas was zijn lichaam bloot. Andere cipiers liepen er rond; ik kon zijn gezicht niet zien maar ik zag dat zijn haar grijs doorspikkeld was. Zij sleepten hem in de ‘naakte cel’ en sloten de deur. Daar ligt hij nu op stro op de cementvloer.

Hij kwam uit de cellen van de ter dood veroordeelden. Maanden lang zit hij te wachten naar het bericht dat hem zal laten leven of naar de stappen die in de avond tussen vijf en zeven vóór zijn celdeur zullen stilhouden. En soms wordt die spanning onhoudbaar en de zenuwen begeven.

Soms stijgt er 's nachts een smartelijk gehuil op, zo vol pijn, haast vol dierlijke stervenspijn. Het vervolgt mij dagen aan een stuk; ik weet dat ik later, te midden van rustige avonden die mij misschien nog geschonken worden, het gehuil van ter dood veroordeelden nog zal horen, van mensen die maanden, soms jaren, in de onzekerheid worden gehouden of het heden niet hun laatste dag zal zijn, en die bij elk bezoek denken dat het misschien een afscheid is.

Heel mijn leven zal de schaduw van de ellende hier rondom mij op mijn gemoed wegen. Als een litteken in zijn ziel draag ik de honderdvoudige smart die rondom mij wordt geleden, in elk van die cellen waar een klein kruisbeeld tegen de muur hangt. Eenzaam en verlaten zoals wij; hoevele ogen werden er, gedurende deze jaren, in de gemeenschap van het lijden naar dit beeld gericht? Want wie kan dichter staan bij Hem dan wie lijdt? Een zin uit de catechismus komt mij te binnen: ‘en op de dag van Zijn lijden, groter pijnen dan ooit mens verdragen heeft’. En ik overdenk de rij van gefolterden in lichaam en ziel die hier rondom mij zitten; geseling en kruisiging kunnen niet wreder zijn dan wat sommigen onder ons hebben geleden: van de ijzeren trappen gesleept zodat hun hoofd telkens van trap tot trap tegen het ijzer bonkte, hakenkruisen in de borst gesneden en de wonden met zout ingewreven, met luizenpoeder de mond vol gespoten en daarna zonder drinken gezet, opgehangen met het hoofd naar omlaag en met stokken tussen de dijen geklopt, telkens en telkens weer opgehangen en tegen de grond gesmakt, geslagen dat het bloed op de muren spatte, en de vrouwen, o God, de vrouwen en de meisjes, voor sigaretten overgeleverd aan Amerikaanse negers, de tepels met sigaretten verbrand, met stokken in het schaamdeel gestoken, en de concentratiekampen over heel Europa, en de gaskamers, en de uitroeiingskampen; men wordt ziek, alleen met er aan te denken.

De herinnering aan dat alles leeft hier in deze gangen. Tot de laatste hier buiten zal gaan, naar de executiepaal, op een draagberrie om te sterven in een hospitaal, of gebro-

ken in lichaam en ziel aan de nieuwe miserie overgeleverd die hem buiten staat te wachten. En allen zijn zij mijn broeders, en van allen bezwaart het lijden mijn leven, van schuldigen en onschuldigen want het mateloze der repressie heeft onder ons dat onderscheid verzwakt.

En op allen kijkt dat kleine beeld neer van de Gekruisigde op Golgotha. Is er, over tijd en ruimte heen, een broederschap van het lijden die steeds naar Hem opkijkt uit de diepten der ellende? De profundis, o God, de profundis. En alles blijft doof voor deze kreet. Zij die U prediken en spreken over Uw lijden, weten niet hoe ver zij van U, hoe dicht wij bij U staan. Want ook als wij vloeken en vermaledijden, staan wij nog dichter bij U dan zij. Want tussen ons is er een gemeenschap waartoe zij niet behoren.

Nog meer lijken

Er is een betoging geweest van hen die zich de Weerstand noemen. Zij eisen het inlassen van de belofte die hun werd gedaan: dat wapendragers en verraders zouden gefusilleerd worden. Dat is iedereen die voor een krijgsraad is gekomen, want wie geen wapendrager was, was een verrader. En er werd als officieel cijfer voor de wapendragers vijf en zestig duizend opgegeven; dat en de verraders er nog bij geeft misschien lijken genoeg.

In de stoet stapte een geestelijke die de titel voert van ‘aalmoezenier van de weerstand’.

Wij weigeren te discussieren over wat men ‘het incivisme’ noemt, zolang men onze houding losmaakt van onze bedoeling. Niemand van ons heeft, volgens de krijgsraden, met een eerlijke intentie gehandeld. Want allemaal werden wij veroordeeld omdat wij ‘met boos opzet’ ons gedrag hebben bepaald.

Wij hebben het reeds gehoord dat men met ons weigert voortaan nog te spreken. Een paar stemmen uit het graf hebben dat verkondigd als zij hun geestelijk herkauwsel als

profetie hebben verkondigd over de toekomst der Vlaamse Beweging. Wij zijn evenmin verlangend als zij om op één plan met hen te spreken, want wij hebben meer tijd dan zij. En wij weten dat er toch eens zal gesproken worden en iedereen weet dat het grootste deel en ook het beste van de levende Vlaamse Beweging in de gevangenis heeft gezeten: wat werkzaam was, wat niet in een hoekje of in een kliekje zat opgesloten, wat niet in een parlement de elementaire stuwingskracht heeft verloren. Indien al degenen die voor een krijgsraad zijn verschenen of ook maar zich hun burgerrechten zagen ontfutselen, met één slag werden weggerukt, dan bleef er in Vlaanderen nog wel goede wil en slaperige sympathie over, maar niets meer.

Wij hebben kunnen wikken en wegen wat ons hier binnen heeft gedraaid en ook wat nu voor het ogenblik meent de Vlaamse Beweging in zijn orakel vast te leggen. En hoe meer wij er over nadenken, hoe duidelijker het ons wordt dat alle inferioriteitscomplex uit ons verdwenen is.

De weegschaal

Welke criteria er aan de grond lagen van de benoeming der vijf honderd auditeurs, *‘armés d'une puissance comparable à celle de rois nègres’,* zoals de heer Pholien het zegde, is een van de raadselen van de repressie. In ieder geval heeft de koppensnellerij van deze negerkoningen niet in het teken gestaan van de Justitie met het geblinddoekte gezicht. Te Brugge werd er iemand van beschuldigd verzen van Vondel te hebben voorgedragen die, volgens de auditeur, een dichter ‘van de nieuwe orde’ was. Vondel heeft inderdaad de ‘Geuzenvesper’ geschreven, waarin gesproken wordt over de worm die de rechters 't hart afbijt. Als cultuur-mens was die auditeur verwant met de commissaris van politie die naar het adres van Rembrandt kwam vragen, die aan Felix Timmermans een prijs had toegekend. Dat geval werd door een Mechels auditeur zo zwaar bevonden

dat hij verklaarde dat de doodstraf de enige mogelijke eis tegen Timmermans kon zijn. En daar was nog die andere auditeur die het lied citeerde dat door de Zwarte Brigade werd gezongen.

> ‘Eens komt het uur, gloeiend als vuur,
> Dat de vijand grimmig voor ons staat...’

en hij besloot, zich gorgelend met de *r* van grimmig: De vijand staat nu grimmig voor u. De vijand, inderdaad, niet de rechter. Te Antwerpen wilde een auditeur blijk geven van geblaseerdheid en verklaarde: ‘Spreek mij niet over ideaal, dat bestaat alleen in de boeken van de dichters’. En één van zijn collega's, die een vrouw verweet dat zij met een Duits officier had geslapen, kreeg het antwoord: ‘Ja, en ik heb ook met uw vader geslapen’.

Te Tongeren zei er een tot een fabriekswachter die om den brode de wacht aan een fabriek had opgetrokken: ‘Ge moest maar gaan stelen’. En een vent die in de oorlog van 1940 een been had verloren, verklaarde: ‘Ils me paieront ma jambe’. ‘Ils’, dat waren wij.

Wij hebben geen rechters gehad, maar wij werden gevonnist door partisanen.

Stichtelijke lectuur

Wij mogen nu ook kranten lezen. Echo van het leven daarbuiten. Het is verwonderlijk hoe weinig belangstelling wij hebben voor wat er in de wereld gebeurt. De rubriek ‘Krijgsraden’ is bijna tot het onbestaande geslonken. En nochtans is de kelder in de Wetstraat en het Paleis steeds in volle actie. Maar de mensen zijn het beu er zich in te verlustigen.

Soms lezen wij van die dingen die ons aantonen dat de vrijwillige verblindheid voortgaat. Grappig is het af en toe: Te Gent heeft er een weerstander bij nacht de garage van een ‘verdachte’ in brand gestoken. ‘Aan onderzoeksrechter van Eeckhoute heeft beklaagde zijn misdaad met

fierheid bekend'. Op de vraag: 'Is het gebleken dat beklaagde de garage van v.D. heeft in brand gestoken?' antwoordt de jury: 'Neen'.

En ik lees nog: 'De burgers van het Limburgse stadje Maaseik, vierden in 1941 het vijfhonderd jarig herdenkingsfeest van hun beroemde streekgenoot Jan van Eyck, de onsterfelijke Vlaamse schilder. Na de bevrijding, in de Herfst van 1944, kwam een team van de geheime politie naar het stadje om de collaborateur van Eyck, die in de bezettingstijd met de Duitsers feest gevierd had, aan te houden. In zijn dossier werd onder "bijzonderheden" ingevuld: "fugitif"'.

Een oprisping van gekwetste moraal van 'La Dernière Heure': 'Pour des raisons de moralité et de considération a l'égard des condamnés de droit commun, les inciviques sont séparés de ces derniers'.

Ook het Gulden Boek van de bevrijding wordt aangevuld: 'De heer Robert Minet werd in Januari 1944 door verzetslieden zonder vorm van proces neergeschoten. Door het Hof van beroep te Luik werd thans bewezen dat deze executie slechts geschiedde ten gevolge van lasterpraatjes en valse geruchten. Zijn onschuld is duidelijk. Hij werd in eer hersteld'.

Proficiat, Robert.

En wat de waarde is van een woord lezen wij in de 'Libre Belgique'. 'Des résistants trop zélés: Jeudi a été prononcé le jugement du Conseil de guerre en cause de Marcel André et Georges Liénart, qui faisaient partie de la Résistance, effectuèrent de nombreux vols sous prétexte de perquisitions et abbatirent une personne le jour de la libération. Le Conseil de guerre a condamné André à 3 ans. Liénart bénéficie de la loi d'amnistie'.

Zo iets heet: trop zélés.

In een ander geval heet zulks: 'Un résistant qui exagère'. 'La 1re Chambre française de la Cour Militaire de Bruxelles a rendu son arrêt dans l'affaire R.. B... de Herbeumont, ce résistant qui a profité de son autorité de chef des partisans, pour faire abattre deux ennemis personnels,

un mois après la libération.

La Cour fait application au prévenu de circonstances atténuantes résultant de son jeune âge et des services rendus a la résistance, et le condamne à huit ans de réclusion'.

Hoe jong was dat kereltje dat 'autorité' had als hoofd van de partisanen? En wie van allen die hier zitten, gaat niet volledig akkoord met Spaak, die met verontwaardiging in het parlement over de behandeling van Mgr Mindszenty spreekt:

'Niets laat in het gemoed der vrije lieden een bitterder gevoel dan een onvolledige of vervalste gerechtigheid en niets vermindert dermate een regering dan de verdenking dat zij een politieke vijand heeft willen treffen door een proces dat niet in volle onpartijdigheid werd gevoerd... Dergelijke tragediën zijn helaas onvermijdelijk daar waar de wetten der democratie en van de menselijke persoon niet geëerbiedigd worden'.

En ook knikt men peinzend met het hoofd als men de woorden leest van Mr Botson, gewezen stafhouder der Balie van Brussel, sprekend over hetzelfde thema als minister Spaak:

'In politieke processen is de uitspraak vooraf gekend en zijn de rechtzittingen slechts ogenverblinding... De dag waarop de politiek de Justitiepaleizen binnentreedt, blijft er niets anders over dan deze te sluiten'.

Maar... 'Res judicata pro veritate habetur'.

Daar wordt een plaatje gedraaid: een ter dood veroordeelde wenst een andere ter dood veroordeelde een gelukkige verjaardag. Hij doet het onder het motto: 'car toute chair est comme l'herbe'.

En een minneliedje komt van buiten:

> Wie zal dat betalen,
> Wie heeft dat besteld?

Ja, wie heeft dat besteld?

Liefde alleen heeft ons gedreven.

Ieder mens heeft het recht dat te beminnen waarvoor hij

geleden heeft. Liefde kent geen nederlaag; zij is geduldig en wacht. En onze liefde was groot en geduldig genoeg om de vruchten van het offer niet voor onszelf op te eisen: wij vertrouwen in het geslacht dat uit ons is ontstaan; wij zijn het zaad geweest.

Ik denk op deze dag aan onze levenden en doden. Ik zie voor mij, nu de grauwe dag sterft in de cel, het gelaat van vele dierbare doden, neergeschoten vanuit een hinderlaag, gefusilleerd. Ik zie de trekken van vele nederigen die de folteringen hebben overleefd en tot aan hun dood in hun lichaam de naweeën dragen.

Ik denk aan de honderden die hier met mij zitten in de zeshonderd hokken van deze gevangenis. Aan de levenslangen in het grauwe boevenpak, aan de mannen in het sombere pak van de ter dood gewijden. Soms vraag ik mij af waar zij de kracht halen om het te dragen, om opgeruimd te zijn, om geen afstand te doen van het leven. Naast hun ellende is de mijne gering, en mijn zorgen zijn klein naast de hunne.

Weldra zal dit huis van smarten niets anders meer bevatten dan hen die voor de dood of levenslange hechtenis naar hier werden gebracht. Honderden en nog honderden. Al de anderen worden hier uitgehaald. Ook mijn beurt komt. Ik weet niet wat de vierde gevangenis zal zijn waar ik word heengebracht, ik weet niet of het de laatste zal zijn. Maar ik weet dat, wat hier over zal blijven, levend begraven zit in de eenzaamheid van het strenge celregime, behandeld als boeven, overgeleverd aan willekeur.

Bij de pijnlijke uren die ik hier heb doorgebracht, zal het pijnlijke uur komen waarop ik deze gevangenis verlaat, waarop ik mijn kameraden verlaat zonder afscheid te kunnen nemen; de velen die ik ken en waarvan ik de zielesterkte en de zorgen weet en de vele anderen ‘face au mur’ heb gestaan. Houdt u sterk, kameraden, de kracht blijve in u die u zo lang heeft recht gehouden. In heel dit land is er geen gemeenschap die haar lot zo manmoedig zou gedragen hebben als gij.

Na vier jaar, nu de illusies van het begin verzwonden zijn,

nu wij in de ziel van hen die ons hier opsloten tot op de grond hebben kunnen zien, en weten dat er noch rechtvaardigheid noch goedheid in is, noch in hen die geloven noch in hen die zich beroepen op de rechten van de mens, nu wij zien hoe zij die zich daarbuiten onze vrienden noemen in angstige voorzichtigheid ons het beste toewensen en daarmee menen hun plicht te hebben gedaan, nu weten wij dat wij alleen op ons zelf hebben te rekenen.

Zij hebben meegespeeld in het spel dat Europa in een waanzin van bloed en tranen heeft gebracht. Tot een stem weerklinkt die zegt, zoals Thackeray aan het slot van ‘Vanity Fair’:

‘Come, children, let us shut up the box and the puppets, for your play is played out’.

Een zonnestraal

Het gevangenisleven is milder geworden. Er zijn, onder het personeel, enige mensen die weten dat wij ook mensen zijn. In de cellen zijn luidsprekers, er is een uitzendpost, er zijn hoorspelen en lessen. Dat heeft 350.000 fr. gekost: betaald door de gedetineerden. Van het ministerie komen ze kijken; zij knikken goedkeurend; dat kost geen cent. En 's avonds worden de plaatjes gedraaid die bij verjaardag of dag van herinnering door de familie worden aangeboden; er zijn thans twaalf honderd platen, van Maurice Chevalier tot Beethoven. Iedere avond klinkt die groet van de thuis aan de cel. De stille kamer der herinnering wordt met nieuwe innigheid betreden.

De muren rondom de ‘préaux’ worden afgebroken zodat iedere vleugel een ruim plein voor de wandeling heeft. Ik heb nooit met zo'n vlijt zien werken als bij de afbraak van dit stuk gevangenis. Alleen de ter dood veroordeelden blijven achter de tralies van hun berenhok.

's Zondags is er basket-ball. Men vergeet haast voor een uurtje dat men in de gevangenis is.

De bezoekcellen zijn afgeschaft: wij zitten met ons vrouw aan een tafeltje. Wij mogen ze omhelzen, 'ils peuvent baiser', heeft de adjudant aan de cipiers gezegd. De duur van de afscheidskus wordt geregeld door een fluitsignaal. De bibliotheek bevat duizenden boeken: wat er verschijnt, krijgen wij te lezen: de gedetineerden doen ze binnen brengen. Zij blijven eigendom van de gevangenis.

En in de loop van de zomer zijn er openluchtvertoningen: 'De gecroonde Leersse' en 'Hamlet'. Het kost geld: de gedetineerden betalen. Wij zitten in de grote tuin van de gevangenis, het personeel zit er met ons. Er zijn geen cipiers met geweren: het is bijna alsof wij fatsoenlijke mensen waren.

Voor de onterfden is er een sociale dienst; mensen die thuis te arm zijn om het geld voor hun cantine te krijgen. Sommigen verdienen een paar honderd frank in de maand met zakken plakken en zenden het geld aan hun vrouw. Er zijn er ook die verlaten zijn, vervreemd van hun thuis. Armoede heeft veel gezichten verwoest. Een steekproef op 400 gevallen heeft uitgewezen dat veertig procent der gezinnen ontbonden zijn. Dat procent gaat stijgend; vele vrouwen die jaren eerlijk hebben gevochten, zien geen uitkomst meer. Het grootste aantal ontbonden huwelijken is te vinden bij personen tussen 32 en 45 jaar. Een ellende zonder weerga.

Na een jaar was er een half millioen voor de sociale dienst binnen gekomen: giften van familieleden en gedetineerden, opbrengst van wat er in het zaaltje vooraan verkocht werd: werk van gedetineerden, schilderijtjes, tekeningen, snijwerk, geldbeugels, speelgoed. Een half millioen betaald door de gedetineerden en hun familie.

Zo wordt het leven voor de gevangenen draaglijker. In een verslag van de directie van de gevangenis aan het ministerie wordt het besluit uit dit alles getrokken:

'Deze levenshouding mocht o.i. wel speciaal onderstreept worden bij gedetineerden die toch allen, onder diverse vormen, een uitzonderlijke tol aan leed en nood en kommer — voor hun gezinnen nog het meest — hebben gedragen

en nog dragen en wier schuldgevoel bij velen toch door de eerlijkheid hunner intentie of het idealisme dat hen gedreven heeft, wordt getemperd'.

Een gevangenis heeft ook een Administratieve Commissie. Deze brengt advies uit over ieder voorstel tot vrijlating. De meeste der leden van de 'Commission Administrative des Prisons de Bruxelles' kennen geen gebenedijd woord Nederlands, en de meerderheid van wat hier zit is Vlaming. Deze heren verstaan dus niet wat er in het gevangenisdossier zit dat zij, bij ieder bezoek — of liever verhoor — meebrengen. Zij kunnen dus geen kennis nemen van de 'Comptabilité morale' die er in ligt. Zij zetten de logica voort van de officieren die in Vlaamse krijgsraden zetelen en die de mensen niet verstaan die zij veroordelen.

De taak die zij, 'à titre honorifique', op zich hebben genomen, schijnt hen te vervelen. Telkens als mijn 'administrateur' tegenover mij zit in het kamertje vol muffige ongezelligheid, stelt hij dezelfde vragen. De antwoorden schrijft hij op in een klein notaboekje. Hij weet nu reeds driemaal hoe oud ik ben, hoe ik heet, wat mijn beroep was en nog een paar andere zaken die driemaal in zijn boekje staan opgeschreven. Na volbrachte plicht, zucht hij eens, tracht te glimlachen en zegt: 'Et voilà'. Soms zegt hij 'Bon courage', met moedeloze stem. De man is oud, afgestompt door de gewoonte. Hij ziet er braaf en sceptisch uit en te vermoeid om goed te kunnen zijn.

Vier jaar

Ik denk dikwijls aan de dag waarop ik door de velden fietste om mij te gaan aanmelden bij de enige erkende overheid van toen; de chef van de Witte Brigade. Voor het laatst zag ik nog het zorgenvolle gezichtje van mijn vrouw; jaren lang zou ik het niet anders meer zien dan achter glas en ijzeren staven in de magere rantsoenering van de echtelijke genegenheid van acht, later twaalf uren per jaar. Het land lag zo

schoon en stil in de glans van einde September, verlaten door de oogsten, maar in het zware groen van het voedergewas. Ik nam nog een laatste maal die schoonheid in mij op, die weemoedige, zachte schoonheid van mijn land in de naderende herfst. Ik wist dat het voor lang zou zijn. Is een jaar niet lang? Vier seizoenen met wolken en wind, regen en zon en de aarde in de trouwe wisseling van haar aangezicht.

In het stille dorp waar ik verbleven had bewaakten kwajongens met geweren een stenen bruggetje over een beek. Tegen wie? Voor wie? Dat alles grenst aan het ongelooflijke in het groteske. Niemand is meegetrokken om dat geweer te gebruiken, wat verder, over de grens, waar er nog te vechten valt. Zij staan hier de hele dag met een armband en een geweer, roken sigaretten en roepen tegen voorbijgaande meisjes. En zij menen werkelijk dat zij iets doen. En bij hun chef ga ik en zeg dat ik mij ter beschikking stel van het gerecht. Hij schijnt zijn positie ernstig op te nemen, even ernstig als de knapen daar aan het bruggetje over de beek. Hij vindt veel zaken spijtig, en spijtig is het dat hij met mij moet meegaan naar de gendarmerie. Dan klapt het leven dicht achter mij.

Ik denk aan het veld dat ik zag, nu vier jaar geleden. Gelukkig hebben wij de herinnering om te ontsnappen aan het leven. Ik weet hoe het veld er thans uitziet; voor ieder seizoen is er een plekje dat ik ken en ik weet hoe het is in zijn kleuren en vormen. En ik verlang meer naar de aarde dan naar de mensen. Zo gaat ieder seizoen voorbij in het spel der herinneringen.

Vier jaar duurt dat spel, voor de meesten onder ons. Als ik de gezichten bekijk van hen die naar de 'préau' gaan, of, naar de muur gekeerd, hun beurt afwachten voor het bezoek, zie ik hoe velen afgevallen en verouderd zijn, vooral mensen op leeftijd. Hun gelaatskleur is grauw, de ogen zijn dieper gezonken, het gemis van lucht en beweging heeft hun gang stram gemaakt. Er zijn er die haast nog als kinderen hier werden binnengebracht; ook zij zien er ouder uit dan hun jaren.

Bij allen zijn de ogen verzwakt. Jarenlang kijken op de grijsgekalkte wanden van een cel of door ijzeren staven heeft de scherpte van de blik ontkracht. Er zegde mij iemand dat hij streepjes op zijn brilglazen zou aanbrengen als hij buiten was, hij zou het anders niet meer gewoon kunnen worden. En allen vechten tegen zichzelf als een duivel in een wijwatervat om niet ziek te worden. In een gevangenis moogt ge niet ziek worden of ge zijt er aan; spoedig wordt ge aan de deur van de ziekenzaal gezet. Dan ligt ge als een zieke hond alleen op uw stro of ge dient tot last van uw celgenoten. De enige vaste kostgangers van de ziekenzaal zijn de economische collaborateurs want zelfs in een gevangenis is geld het opperste reglement. In de cellen kunt ge een rekensommetje maken van de eeuwen gevangenisstraf die er per vleugel vertegenwoordigd zijn. In de ziekenzaal kunt ge een rekensommetje maken van de honderden millioenen die er hun invloed laten gelden.

Geloven?

Waarom geloven wij eigenlijk nog? Ik spreek niet van de gewoonte die velen onder ons naar de zondagsmis doet gaan. Ik spreek over het geloof in de mens en in al die dingen waarvoor ze ons als kind eerbied en vrees hebben ingejaagd en dat vertegenwoordigd was door de sjerp van de burgemeester, de vanen van een processie, de handdruk van een minister en de toga van een magistraat. Voor dat alles is in ons geen eerbied overgebleven. Wij geloven niet meer in de mens met een M.

Maar is het geloof in de mens niet de grond van alle geloof? Wij geloven nog in onze kameraden en staan wantrouwig tegenover degenen die buiten zijn. Wij geloven in de ellende die over ons is gekomen, wij geloven niet meer in christelijke barmhartigheid want het hart van de gelovigen is even hard als dat van hen die de godsdienst in hun

leven hebben vervangen door de cultus van het een of ander etiket.

Wonden genezen en ook deze wonde zal genezen. Maar zij zal steeds een litteken nalaten. Bij velen zal ze verkankeren. Zij is te diep ingevreten. Is het een kenteken van minderwaardigheid als men blijvend in zich het bewustzijn draagt van de minderwaardigheid der mensen? Ik geloof het niet. Het is een nieuwe soort vrijheid, een zich los voelen van vele banden die uw leven aan dat van anderen ondergeschikt maakte. Een pijnlijk bewustzijn dat men verkeerd heeft bemind, en zich op zichzelf terugtrekt om de weinige waarden van het leven in zich op te sluiten.

Voor wie zijn leven kan afsluiten met het experiment is het niet zo erg: hij kan verwijlen in het rijk der herinnering en zich wijden aan de vreugden der aarde en des geestes die hem steeds geboden worden. Maar de duizenden jonge mannen die met een edel hart voor het offer van hun leven zijn opgetrokken worden zonder houvast gelaten. Naar welke wederopvoeder kunnen zij opkijken om er de menselijke kwaliteiten van goedheid, gerechtigheid en barmhartigheid te ontdekken?

Ellende

Er is een blinde in de ‘préau’ gekomen. Een jonge Waal die aan de arm van een andere jonge man rondstapt. Zijn dode ogen zijn naar boven gericht; eigenaardig hoe blinden het hoofd opgericht houden alsof plots de genade van het licht voor hen verschijnen zal.

Deze blinde jonge man is mager; zijn voeten gaan in de gewoonte van de onzekerheid. Hij werd blind toen hij zeventien jaar was; toen werd bij een overval zijn gezichtszenuw vernield. Zijn vader ging in Duitse politiedienst om de daders te vatten. Hij werd na de oorlog gefusilleerd; zijn blinde zoon kreeg vijftien jaar.

Hij zit sedert jaren in de cel. Hij heeft nooit een cel gezien.

Hij weet alleen of het er warm of koud is en kent de reuk van de potten en van het eten. Hij heeft als gezelschap het zwijgen of babbelen van zijn celgenoten. Men heeft hem nog niets geleerd om de tijd door te brengen of zijn handen en zijn geest bezig te houden. Hij kan niet lezen in de boeken in Braille-schrift die door andere gevangenen in de cel worden gemaakt. Het is een zenuwslopend werk dat zij vrijwillig hebben aanvaard. Binnen deze muren wordt zoveel voortgebracht aan Braille-schrift als in de rest van het land. Voor een blinde student daar buiten wordt zelfs een Griekse spraakkunst in de dikke carton geprikt.

De blinde jonge man stapt door de 'préau' in de zuivere lucht. Er is niets op zijn gelaat te lezen; dat is als een dood water.

En achter hem gaat een andere jonge man met een handkruk. Hij heeft een been verloren, ginds ver in Rusland. Hij is opgeruimd, hij bezit de onvervangbare kracht van de jeugd. 'Wij zullen hier wel eens uit komen' zegt hij. Hij loopt in de ronde met onze 'fatiek' Jan, een Limburger. Jan heeft in de Septemberdagen zijn deel meegekregen: hij werd zo geslagen dat zijn moeder hem niet herkende; men verbrandde zijn vingertoppen met sigaretten en lucifers en liet hem dan met bakstenen in de handen, met de armen omhoog staan. Dan kwamen Amerikanen, geurend naar whisky, en boksten hem van de ene naar de andere tot hij bewusteloos neerviel. Als vertroosting werd in de mis een herderlijke brief voorgelezen dat de bevrijding een geschenk van de hemel was.

Ik weet niet welk houvast deze jongens in hun verdere leven zullen meedragen. Zullen zij hier terugkomen bij de mannen van het gemeen recht als de nood en het misprijzen voor de wet der mensen hen tot diefstal heeft gedreven? Voor velen ligt het beslissende deel van hun leven tussen de Russische steppe en de Oder. Is dat een droom geweest die het leven kan vullen? Een avontuur dat begon met de harde drillen van een Duits instructeur en eindigde in de cel. Wat blijft daar van over?

Zij wandelen door de 'préau'. Straks wordt de deur van de

cel op hun rug dichtgeslagen.

Tot morgen, en dan weer iedere dag, tot binnen drie, vier, vijf jaar. Want hier tellen niet de dagen, maar de jaren.

Principes

Er is, uit het spel van collaboratie en repressie, een practische moraal ontstaan op de basis van principiële onverantwoordelijkheid.

Gij kunt gerust in het land van de bezetter vrijwillig gaan arbeiden, er munitie maken en de oorlogsproductie op peil helpen houden, mannen die gij vervangt, vrij maken voor de legerdienst; treinen laten rijden en troepen, wapens, oorlogstuig vervoeren. Tussendoor bewijst gij hier en daar een dienst aan het verzet. Uw burgerdeugd blijft onbevlekt. En loopt er een over de weg die u scheef bekijkt, leg hem neer; het kan hoogstens een vergissing zijn.

Maar muziek, schilderkunst en literatuur zijn gevaarlijke dingen onder een bezetting; er kunnen bezetters komen kijken. Geef danspartijen en ga op jacht met officieren; laat uw dochters en uw vrouw flirten met de heren bezetters die uw wijn roemen, maar geef van tijd tot tijd een klein procentje van uw winst aan de weerstand. Dan moogt gij, bij de bevrijding, met een armband en een geweer buiten komen. Maar hoedt u voor wat men cultuur noemt; dat woord heeft een verdachte klank. Een rechter zegde het: tijdens de bezetting dient alles stop gezet, ook op letterkundig gebied. En een andere rechter had in een bundel iets ontdekt over cultuurdagen. 'Ge weet wat dat zeggen wil, eh? Cultuur dat is naäping van het Germaanse'. Beleefde stilte in de zaal.

Weet ook dat de Staat zijn zedelijke personaliteit in geld omzet en dat hij, meer nog dan de vrouw van Caesar, zeer gemakkelijk zedelijke schade ondergaat. En die zedelijke schade evenals de stoffelijke, wordt bepaald 'aequo et bono'. Als gij burgemeester zijt geweest van een dorp, hebt

gij de oorlog verlangd en dus de Staat op hoger kosten gedreven.

Ziehier een motivering van zedelijke en stoffelijke schade door de Staat geleden. Het slachtoffer is de burgemeester van een klein Brabants dorp. Ik citeer de termen van de advocaat die de belangen van het land een vorm gaf die paste bij de inhoud:

'... Aangezien het ongetwijfeld is dat het burgemeesterschap van geïntimeerde in zekere mate het moreel der Duitse soldaten heeft opgeheven en aldus bijgedragen tot de verlenging van de oorlog; dat daarin voor appelant een materiële schade gesproten is; dat de morele schade namelijk hierin bestaat dat geïntimeerde, met zijn kandidatuur te stellen tot het burgemeesterschap, de ondergang der democratische instellingen van appelant belastigde...'

Courteline, waar blijft gij?

Oesters en cocktail

Op een avond laat wordt de deur van de cel geopend en het licht aangeknipt. Er wordt een elegante, keurig geklede man binnen gelaten. Hij staat eens rond te kijken nadat de deur achter hem is dichtgetrokken. Hij ziet er uit als een acteur. Hij kijkt onbeslist rond waar hij zijn kleren zal leggen. Dan wordt het licht van buiten uitgeknipt en wij horen hem scharrelen om op zijn strozak te komen.

's Anderendaags komen ze rond met de cantine; hij bestelt vooral citroenen en 's middags perst hij er een paar van uit in zijn soep. Hij zet ons aan hetzelfde te doen. 'C'est un délice', zegt hij. Wij vernemen ook dat hij een Griek is die sedert jaren te Brussel woont. Hij heeft hier ook onder de bezetting gezeten, in dezelfde vleugel. En schuin over hem zat één van de hoofden der repressie, niet lang. 'Ik heb hem nog oesters en coctails bezorgd', zegt de Griek.

Oh oh, zeggen wij.

Die Griek is zeer rijk; de kunstschatten in zijn hotel worden

op zeven en twintig millioen geschat. ‘die zal niet lang zitten’, zegt mijn gebuur.

Gebuurte

Een cel is zoals ieder andere cel. Maar als ge er een tijdje in verblijft, schijnt zij toch niet te zijn zoals de andere. Er zijn vlekken op de muur waarmee gij vertrouwd zijt geraakt, de kleren aan de kapstok, de scheur in de ruit, de paar foto's onder de lamp geven het uitzicht dat van de cel uw cel maakt. Met tegenzin verhuist men naar een andere die dan toch eender is, met hetzelfde kleine hoekkastje, dezelfde nachtpotten achter het verhakkelde scherm en de brutale buizen der verwarming die toch zo weinig warmte schenken.

Wij weten ongeveer wie naast ons zit, wij zien ze als ze vóór ons in de rij lopen naar de ‘préau’. Dat is de hele kennismaking geweest voor lange tijd, en toch is het een gebuurte. En 's avonds, als uw gedachten dwalen door deze lange, sombere gangen, en ge denkt aan de gezichten die gij kent en aan hun zorgen, dan is het goed te weten wie naast u zit, dan is het lijden naast u niet naamloos, en gij kunt u de peinzende gestalten voorstellen die in de avond met hun gedachten bezig zijn.

Niemand verhuist graag, hoe gering de moeite is: de bezittingen van een gevangene gaan in een zak en in een samengeknoopte deken. Maar het omwisselen naar een andere cel en vooral naar een andere vleugel, schijnt toe als een verzwaring van de straf. Die grauwe muren hebben een deel van uw leven aanschouwd en daar de gewoonte heerst over het leven en de gedachten der mensen, is de cel in ons leven getreden.

Het is nu zondagavond. Het regent, heel de dag heeft het geregend. Ik ben niet naar de ‘préau’ geweest om daar een uur onbeweeglijk onder een afdakje naar de regen te kijken die door de ijzeren staven heen op de weinige

vierkante meters modder valt die ‘préau’ heet. Drie maal heb ik gedurende heel de dag, van 's morgens half zes tot 's avonds negen, een mensengezicht gezien, dat van een medegevangene die mijn eten door het loket van de deur schuift. Zo'n dag is lang, ook al tracht ge u bezig te houden; en de winter is rijk aan dergelijke dagen.

Ik denk nu dat deze cel steeds in mijn verdere leven zal staan; sedert vele maanden zit ik er alleen; soms is het of mijn geest bezocht wordt door de gedachten van hen die hier vóór mij hebben verbleven, alles wat in een gevangenis terecht komt voor moord, roof, verkrachting, valsheid in geschrifte. Het is vroeger wel eens gebeurd dat ik geboeide mannen tussen twee gendarmen zag stappen, van de trein in de celwagen. Telkens was mijn gevoel van afkeer sterker dan het medelijden. Nu ik aan hen denk, zoals zij gezeten hebben in de cel, in deze cel, is het haast met een gevoel van lotsverbondenheid dat ik tracht ze mij voor te stellen. De meesten onder hen hadden de vertroosting niet die een boek kan schenken; zij zaten gevangen in de kringloop van hun gedachten of werden hopeloos afgestompt door het zakkenplakken. Dat zij de maatschappij haten die haar gerechtigheid als opperste vorm in het celregime uitdrukt, kan ik begrijpen. Na jaren heeft dan de cel bezit genomen van hun leven; zij komen er telkens weer opnieuw in terecht. Hun denkvormen zijn gegroeid naar haar formaat en haar eenzaamheid.

Velen van mijn kameraden zitten hier zonder uitzicht, zonder geloof in wat men menselijke goedheid noemt, zijn de periode voorbij waarin het verlangen naar de vrijheid en naar thuis als een brandende onophoudende kwellende dorst is. Zij spreken er over als over iets zeer ver soms als over iets dat voorgoed voorbij is. Zij zijn als degenen die doorhongerd zijn: de honger is dof en het eten koud geworden. Er is een stuk van hun levende ziel weggevallen.

Eens toch zullen zij hier uit komen. Maar de cel zal hen niet loslaten.

Ook mij niet. Ik heb in meer dan één huis gewoond en ieder huis heeft iets in mijn leven achtergelaten, een deel van het

heimwee dat alle voorbije geluk en leed in een mens achterlaat. Ook met deze cel zal dat geschieden. Zo vele maanden heb ik er in volslagen eenzaamheid geleefd met mijn zorgen, mijn liefde, mijn verlangen, dat het mij soms is alsof zij mij dierbaar geworden is, met het troebele licht van de ruit waarvan het vuil van jaren aan de buitenzijde nooit weggewist werd, met de strozak op de vloer, de paar foto's over de grijsheid van de muur en het kleine Christusbeeld waarvan een arm gebroken is. En met rustig gemoed overdenk ik het reusachtig kermisgedoe van schijn en gebaren daarbuiten. Het is bijna met een gevoel van trots dat ik over vier jaar gevangenis terugschouw, want ik heb ze gedragen zonder verzwakken, zonder onder te gaan in bitterheid. Dat hebben de meesten hier gedaan en ze mogen proberen het na te doen.

Als ge 's avonds van ‘'t Paleis’ komt, moe en hongerig en vol walg voor heel het apparaat dat ze gerecht heten, overvalt u de dreigende stilte van de gevangenis. Gij hebt, door het luchtgat van de dievenkar, het gedruis van de stad gehoord; nu komt gij in de plaats waar de tijd stilstaat. En onderaan in de vleugel staan twee rijen stoelen waarop kleren en ondergoed liggen. Daar zijn de cellen van de ter dood veroordeelden. Elke avond, als het belt voor het slapengaan, moeten ze hun kleren buiten zetten. Dat schijnt de mogelijkheid tot ontsnappen te verminderen. Er is iets lugubers in die lange rij stoelen waarover de plunjes hangen van hen die voor de executiepaal zijn voorbestemd. Het is als een dagelijks herhaalde afstand doen van het leven. De boevenpakken hangen over de rug van de stoelen en achter de deur van de cel liggen de mannen die niet weten of zij morgen de stoel zullen buiten slepen met hun schamel plunje. Er zijn er die reeds drie jaar en meer elke avond dat gebaar van de levende doden herhalen.

Gisteren was er een die het niet meer heeft gedaan. Hij zat in de dodencel, tussen twee strozakken gebonden, met een prop in de mond. De dood is hem tegemoet getreden met een aangezicht vol dierlijke angst. Hij is beginnen huilen als een beest en ze hebben hem als een razend dier gebonden

en gemuilband. En een half uur voor dageraad, hebben ze hem op een draagberrie gebonden en naar de paal gesleept. Vele mensen stierven door zijn toedoen; hij verkocht ze voor geld.

Muziek

En terwijl mannen hun laatste uren doorbrengen in de dodencel, in de urenlange doodstrijd van de gezonde mens die de minuten aftelt vóór zijn vernietiging, klinkt in de cellen de muziek van de radio, vrouwenstemmen zingen idiote liedjes over de genoegens der liefde en de jazz verkondigt het inhoudloze van een ontwrichte wereld. Want in het huis van de dood moet men de dood negeren; anders zou er een inzinking kunnen komen in wat men ‘het moreel’ noemt. En 't is een feit dat, hoe gedrukter de stemming, hoe groter de aanvraag is naar onthutsende, onzinnige platen. En zij krijgen ze. Men schijnt er steeds een oorzaak van bezorgdheid in te vinden als de stemming onder de gevangenen gedrukt is. Waarom dan toch? Want zoveel zitten ze met ons niet in. Maar die stemming slaat, via bezoeken en advocaten, over naar buiten, en de mannen die instaan voor de gang van zaken in het gevangeniswezen, zijn meer bekommerd om geruchten dan om feiten. Wij mogen uitgeroeid worden, maar het moet in stilte gebeuren.

De man in de dodencel overpeinst wat zijn leven was en alle voorbije geluk wordt tot één grote bitterheid. En tot negen uur 's avonds hoort hij het verwijderde gezang van een modern hoerenliedje of de zinneloze klanken van blanke wildemannen. Dan klinkt de bel. En voor het laatst is hij alleen met de stilte en met zichzelf.

Men is mij komen zeggen dat de jongste van de gevangenis meerderjarig is geworden. De repressie is in haar vijfde jaar. Hij was dus zestien toen de oorlog hier gedaan was. Er zitten hier vier en zestig jonge mannen die in 1944 geen

één en twintig jaar waren: meer dan zes procent van de hele bevolking alhier. De vooruitzichten zijn dat zij nog lang zullen zitten.

Onder hen zijn er die uit de weerstand zijn gekomen; na ondervraging volgens de methode die in eer is bij de politie, zijn zij in Duitse dienst getreden. Velen zitten met de doodstraf. Zij zien er onbekommerd uit; de nood van een gezin kwelt hen niet.

Gij ziet ze bezig aan de basket-ball; zij zijn krachtig en lenig, zij vergeten alles in het spel. En naderhand zullen zij nog lang spreken over het verloop van die zondag namiddag. Boven de hoge muur van de gevangenis zijn er mensen die vanuit hun venster toekijken. Zij zijn ver van ons, zij behoren niet tot onze wereld; wij zijn een gemeenschap geworden die niet buiten haar eigen levenskring gaat.

Dan gaan deze jonge mannen naar hun cel. De Zondag is voorbij. Het luidsprekertje brengt hun het sportnieuws van buiten, ander nieuws wordt niet doorgegeven. Zij bespreken het met hun celgenoten; het eten is vlug voorbij: te kwart over vier is het avondeten daar, de zondagsportie met het wekelijks stukje vlees, de aardappelen en groenten. En dan wordt het stil; zij lezen, denken, dromen. Zij hebben nog een deel van het leven voor zich.

En de ouderen sluiten zich op in hun herinnering.

Het is zomer; de verkiezingscampagne is hevig en vuil zoals altijd. Gevaarlijke tijd voor de ter dood veroordeelden. Veertien maal knallen de geweren. Het is Juni 1949: de laatste mannen hebben aan de paal gestaan. Ook dat wordt men beu.

Men brengt mij het geld dat ik staan heb voor de cantine; als ge dat krijgt, zijt ge zeker dat ge moogt gaan. Geld is het eerste wat ze u afnemen en het laatste wat ge weerkrijgt. Voor de laatste avond zit ik alleen in mijn cel. Weemoed overvalt mij.

Ik voel dat ik ze wel nooit zal kwijt spelen. Hier liggen jaren van mijn leven, hier blijft een stuk van mijn ziel. Hier keert mijn heimwee terug op de avonden dat ik denk: nu luidt de bel voor het slapengaan. De radio sterft uit. De nacht begint

vroeg in een gevangenis.

Er is als een gevoel van gegeneerdheid in mij dat ik vrij mag gaan terwijl hier, in zeshonderd cellen, de dagen blijven voortgaan zoals ik ze heb doorleefd. Zeshonderd deuren waarachter mannen zitten, zwijgen en denken, gevangen in de kringloop van hun gedachten en zorgen. En terwijl de nacht valt over de stilte van dit huis der smart, denk ik aan allen die ik hier ken en aan de vele gezichten waarvoor ik geen naam weet. Ik kan niet helemaal gelukkig zijn met de herwonnen vrijheid, ik voel hun zorgen en hun armoe mij omringen; ik heb steeds getracht hard te zijn in het eigen ongeluk, maar hun blik, gelaten of opstandig, zacht of verbitterd, maakt mij week, want hier wordt ontzettend geleden.

Het is zondagmorgen; het kleine deurtje in de grote poort wordt achter mij gesloten. Dat is nu de vrijheid, dat is nu het leven. Bijna vijf jaar heb ik het ander leven gekend van eenzaamheid in de gemeenschap van het lijden. De eenzaamheid van de cel gaat met mij mee.

En vanuit de trein zie ik het veld in de glorie van de zon en de dorpen in licht en rust. Mijn land en ach, mijn volk.

Profiel

door Anton Van Wilderode

Filip De Pillecyn

(Hamme 25 maart 1891 — Gent 7 augustus 1962)

Volgens de ironische vaststelling van haar eigen inwoners bezat de gemeente Hamme a/d Durme bij het begin van deze eeuw slechts twee rechte straten: de Stationsstraat, waarin de kaste van de fabrikanten, — én de Plezantstraat, waarin de burgemeester woonde. Voor dit merkwaardige feit mogen diezelfde inwoners al een nuchtere verklaring hebben, ons interesseert het slechts te weten dat Filip de Pillecyn op 25 maart 1891 als jongste in een gezin van vier zonen in de (rechte) Plezantstraat werd geboren. Het ouderlijk huis (nummer 19, thans drukkerij A. Bogaert) is onherkenbaar verbouwd maar zijn ligging vlakbij de smalle steegjes van de kerkbuurt en op een boogscheut afstand van de 'luie rivier' maakt een reconstructie van De Pillecyns jeugddomein nog vrij gemakkelijk. Achter (d.i. van Hamme uit gezien aan deze kant van) de dijken liggen zijn drie paradijzen: het Molenbroek, de Bunt en Drijgoten. De gemeenteschool 'op den Aart' tegenover de kaai met de 'Berrakadeir' (embarcadère) vanwaar destijds de veerboot naar Antwerpen vertrok ligt verraderlijk dicht bij de meersen en 'wie daar haagschool heeft gespeeld vergeet ze niet.' Aan de andere zijde van de smalle brug die Hamme met het Waasland verbindt begint de wildernis van de Bunt, een stuk ongerept natuurschoon met zwarte, metersdiepe visputten, door mispelaren overgroeide sloten en woekerend groen. De vochtige eenzaamheid wordt er door menselijke aanwezigheid nauwelijks geschonden, want de twee landelijke herbergen In de Bunt en Het Aardsch Paradijs waren slechts de stille verzamelplaatsen van stropers, vissers, jagers en

boeren. Hogerop, naar de Schelde toe, ligt het door notelaren omsingelde gehucht Drijgoten. Maar eer men zover is ziet men aan de overkant van de rivier de zachte glooiing der Durmevallei met Sombeke, Elversele en Tielrode. Op herfstnamiddagen zijn deze dorpen als met pastelkleuren geschilderd tegen een eindeloos verstilde hemel. Op de kleine werf klinken de hamers, vogels rumoeren in het onderhout van de 'kanten' en achter een voorgrond van hard riet klotst de vloed tegen het staketsel. Maar van op de dijk van Drijgoten ziet men niets meer dan de Schelde want Weert, Hingene en Bornem zijn slechts te vermoeden tussen coulissen van groen. Uit dit gebied stammen Blauwbaard en de soldaat Johan, de veerman en Jan Tervaert, Paul Danneels en mijnheer Henri. Alhoewel De Pillecyn er slechts woonde gedurende zijn jeugd en vroegste studietijd, heeft zijn geestelijk geheugen de streek met ongelofelijke scherpte geregistreerd, zodat hij veertig jaar later in gevangenschap nog moeiteloos Mensen achter de dijk kan schrijven, het boek waarin zijn 'land van herkomst' op onnavolgbare wijze wordt opgeroepen.

Na de vroegtijdige dood van zijn ouders (zijn vader, Henri, die effectenmakelaar was en ontvanger op het stoombootje Hamme-Antwerpen, stierf toen Filip zeven, - zijn moeder toen hij veertien jaar oud was) bracht hij zijn vacanties door, buiten zijn geboortestreek, op de gastvrije pastorie van oom en naamgever Philippe-Alexander die zijn voogd was geworden. Meer invloed dan deze beminnelijke man hadden tussen de leermeesters die hij op de Hamse gemeenteschool, het Klein-Seminarie te Sint-Niklaas en aan de Universiteit te Leuven mocht onmoeten: mensen als meester Hoogstoel, retoricaleraar Eugeen de Hovre en professor Scharpé – om slechts enkele te noemen – zal hij later bij diverse gelegenheden met dankbaarheid prijzen om hun pedagogische en humane kwaliteiten. Elk op hun eigen wijze hebben zij ook bijgedragen tot de sociale en literaire ontwikkeling van hun pupil. Zijn Vlaamsgezindheid, die steeds een duidelijke

trek van compassieuze bewogenheid en medelijden vertoonde, vond haar wortels in de welhaast traditionele armoede van zijn geboortedorp die hij uit gesprekken en door eigen waarneming kende; zij krijgt een literaire bodem in de strijdbare sfeer van zijn college- en universiteitsjaren, maar haar laatste en onuitwisbare toets ontvangt zij gedurende de eerste wereldoorlog die hij als vrijwilliger meemaakt. Het overgeleverde en ontvangene wordt daar immers ervaring. Naar de ontroerende en zinrijke formulering die hij toepast op de hoofdfiguur uit Aanvaard het leven is hij voortaan 'een getekende van zijn volk'. p dezelfde plaatsen waar zijn sociaal-Vlaamse gezindheid volwassen wordt, voltrekt zich zijn literaire groei: in Sint-Niklaas, te Leuven en aan het front. Op het Klein-Seminarie schreef hij vanaf de vijfde (toen nooit anders dan 'de Kleine Figuur' geheten) geregeld bijdragen voor 'Het Soete Waeslandt', een tijdschriftje waarin de pennevruchten in dicht en ondicht door (iets) oudere medeleerlingen werden gekeurd. Te Leuven, waar Filip zich in 1910 voor de cursussen in de Germaanse Filologie laat inschrijven, is hij aktief in het bloeiende letterkundige genootschap Met Tijd en Vlijt dat elke vrijdag aan zijn meer dan honderd leden de kans gaf tot het beluisteren en critiseren van 'eigen werk'. Met een drama in verzen, 'Margaretha van Eyck', aan de vooravond van de eerste wereldoorlog verschenen in Dietsche Warande en Belfort, doet Filip de Pillecyn zijn intrede in de literatuur; met het verzenbundeltje 'Onder de hiel' (geschreven in samenwerking met zijn vriend Jozef Simons) neemt hij op beminnelijk-poëtische, maar nog steeds weinig overtuigende, wijze afscheid van vier harde jaren. Na de Wapenstilstand huwt hij Elvire Van Duyse, de dochter van de Meerdonkse gemeentesecretaris, en vindt hij een al eerder voorbereide baan in de journalistiek. Aanvakelijk werkzaam op de redactie van De Standaard, wordt hij weldra hoofdopsteller van de nieuwe kristelijke arbeiderskrant, De Tijd, terwijl hij tussendoor nog gedurende vijf jaren het satirische weekblad Pallieter redigeert. Vooral in laatstgenoemde

publicatie heeft hij met zijn heftigste en vinnigste pen de Vlaamse en politieke actualiteit op de voet gevolgd. In 1926 promoveerde hij tot doctor in de Germaanse Filologie op een dissertatie over Hugo Verriest, en wordt hij leraar Nederlands (en Engels) aan het Atheneum te Malmédy.

De leraarstijd te Malmédy en, na 1933, te Mechelen vormt een eerste belangrijke periode in het leven van de 'auteur' De Pillecyn. Ongetwijfeld heeft het nieuwe, dor de klok geregelde, bestaan hem de noodzakelijke innerlijke rust tot schrijven gegeven. Daarbij moet ook de verstilde eeuwigheid van het leigrijze Eiffelstadje zich van zijn bewoner hebben meester gemaakt. Maar het besef dat hij naar de veertig ging en dat het derhalve de hoogste tijd werd voor de schepping van het literaire oeuvre dat hem voor de geest stond, was zeker niet de minste impuls. In nauwelijks drie jaar tijd schrijft hij niet minder dan vier uitvoerige biografieën. Zij zijn alle gewijd aan geestelijken-missionarissen. Al is het een feit dat er voor ten minste drie van de gevallen een 'opdracht' voorhanden was, toch kan men zich niet van de indruk ontdoen dat hij zijn figuren ook zelf 'gekozen' heeft. Het betreft opvallenderwijs telkens een 'held' van de soldateske soort, onrustigen om God, die uit de bedding van een klein land en een klein bestaan breken om aan de grens van Vlaanderen of aan het eind van de bereisbare wereld iets groots tot stand te brengen. Toch lijken deze boeken slechts vingeroefeningen te zijn geweest voor het schrijven 'Blauwbaard', de roman waarmede De Pillecyn in 1931 op overtuigende wijze plaats neemt tussen de beste auteurs van zijn generatie. Na de noodzakelijke tijd om aan het nieuwe milieu te wennen (gewoonlijk ongeveer twee jaren!) vervolgt hij te Mechelen de begonnen reeks met 'Hans van Malmédy', 'De soldaat Johan' en 'De aanwezigheid'. Maar de succesvolle auteur in al die jaren ook een uitstekend leraar geweest. Hij imponeerde niet door een streng uiterlijk of een strafgrage houding. Glimlachend kwam hij het klaslokaal binnen, besprak mensen en verschijnselen in de literatuur met zakelijke kennis en geïnspireerde humor,

ondervroeg uiterst zelden maar liet graag de behandelde auteurs aan het woord in met zorg gekozen fragmenten waaraan hij bij twee derden van het lesuur besteedde3. In een tijd dat zoiets nog ongebruikelijk was had hij persoonlijk contact met velen van zijn leerlingen. Hij volgde met aandacht en belangstelling de pogingen van het die hij omwille van hun talent een kans toekende in de republiek der letteren. Tot zijn Mechelse leerlingen behoorden bijvoorbeeld de romancier Piet van Aken en de (helaas voortijdig gestorven) dichter Remy. C. Van de Kerkchove. Maar ook de 'minder-begenadigden', die een buitenschoolse activiteit beoefenden in kulturele verenigingen als 'Kentering', konden op zijn gewaardeerde hulp én aanwezigheid (soms om er het woord te voeren) rekenen. Met zijn collega's stond hij in de beste verhouding. Graag dronk hij met hen een biertje in de nabijheid van de school, vooraleer hij naar zijn statige woning in de Rue derrière les Etangs de Malmédy of zijn landelijke villa langs de Oude Brusselse Baan te Mechelen terugwandelde.

Het mensentype waaraan Filip de Pillecyn in zijn eerste belangrijke romans ('Blauwbaard', 'Hans van Malmédy', 'De soldaat Johan') gestalte gaf zal ook in zijn later werk vrijwel ongewijzigd blijven. Deze 'helden' zijn overwegend oudsoldaten die, na het vervullen van hun 'dienst' geplaatst worden voor het moeilijke probleem van de wederaanpassing aan een onverschillige, onbegrijpende of vijandige maatschappij. Al spoedig zijn zij verwikkeld in een konflikt, soms met hun leidende stand: het kleine burgerdom, de hardvochtige eigenlandse of vreemde heersers, de onbarmhartige administratie, de onrechtvaardige rechters, de hooghartige fabrikanten en opportunistische clerus. Zij worden door hun eigenzinnig en eigengereid karakter, door hun van de gewone normen afwijkende leefwijze of door hun wel bijzonder 'ideaal' – dikwijls door alles tegelijk – gedoemd tot eenzaamheid in een onherbergzame wereld, waar de dreigementen die van de mens afkomstig zijn hun te vrezen verlengde krijgen

in ziekte, oorlog, ellende en rampspoed. Waar alle andere toeverlaat als lichamelijke liefde, hoop op gerechtigheid, drang naar activiteit en geborgenheid in een bovenzinnelijk geloof onbereikbaar of onmogelijk blijken, verschuilen zij zich in een louter 'natuurlijk' bestaan, slechts ten halve gevuld met de bescheiden vreugde van natuurnabijheid, dierenvriendschap en lectuur. Zij betrekken bij voorkeur een groot ledig huis, een afgelegen kasteel, een plekje heide ver van de dorpsgemeenschap, een hut bij de stroom. Zij zijn dromers en slapelozen die denken aan vroeger, elders en anders: wandelaars die het landschap gaarne vanop een hoogte overschouwen; zwijgers, zelfs met gelijkgezinden; peinzers die geboeid worden dor de grilligheid van water en vlammen waarin zij staren. Dikwijls speelt de vrouw een belangrijke rol in hun leven, zelden echter als echtgenote en moeder, zelden ook als een symbool van veiligheid of toevlucht. Veeleer zijn zij vleesgeworden hartstocht die nergens rekening schijnt te houden met natuurlijk en bovennatuurlijke banden, met harmonische zielsgemeenschap, met vruchtbaarheid. Deze ontgoochelen, ten slotte, uiten hun onvrede met en hun verzet tegen de gevestigde orde op geen andere wijze dan door zich in de marge van de samenleving op te sluiten in afzijdig gedroom, louter verbale zelfaffirmatie en onvruchtbare spijt. Omdat zij niet alles kunnen bereiken, bereiken zij niets. De houding van deze romanfiguren is zo uniform, dat zij ongetwijfeld ergens verband moet houden met de diepere geaardheid van De Pillecyn zelf die tot een type behoort dat meer aangesproken wordt door de herinnering dan door de onmiddellijk te beleven werkelijkheid. Zijn visie en kritiek op alles wat hem hindert in het menselijk bestel in het algemeen en in dat van het heden in het bijzonder zijn gemakkelijker naarmate hij alles in een verhuld en verhullend verleden kan terugplaatsen. Daardoor is het grondthema van zijn creatief werk een diepe, ongeneeslijke weemoed.

De tweede wereldoorlog, en meer bepaald het jaar 1941, zal een belangrijke en achteraf gebleken beslissende ommekeer teweegbrengen in het leven, de houding en het

werk van Filip de Pillecyn. Zijn benoeming tot directeur van het Middelbaar Onderwijs bij het Ministerie te Brussel stelt een bruusk einde aan het ingetogen leraarsbestaan dat hem zoveel menselijke genegenheid en scheppende kracht had gegeven. Het geheel ander werk- en levensmilieu (administratie, Brussel) ontredderden aanvankelijk de steeds langzaam gewennende auteur; de dood van zijn echtgenote verdubbelde dit gevoelen van eenzaamheid en ontworteling. Weinige maanden voor hij in 1944 uit zijn functie wordt ontheven, huwde hij zijn oudcollega van het Mechelse Atheneum, Suzanne de Cavel – maar hun geluk wordt al dadelijk op jarenlange proef gesteld want in september van dat jaar wordt hij opgesloten, in maart 1947 door de krijgsraad tot tien jaar hechtenis veroordeeld en eerst in juni 1949 vrijgelaten. Deze vijfjarige gevangenschap heeft een onuitwisbare invloed op de mens en de kunstenaar nagelaten. Men is thans al te gemakkelijk geneigd om over die sombere tijd heen te glijden of, wat al even verkeerd is, de gevolgen ervan te minimaliseren. Een aandachtige lectuur van zijn later werk en vooral de omgang met de schrijver zelf wijzen duidelijk in de richting van een geschokt rechtsgevoel, van een opstandig innerlijk verweer en van een bitter besef van onmacht (dat hij met zovelen van zijn romanhelden deelde). Wie De Pillecyns foto van voor en na de bewuste periode vergelijkt, vergelijkt een glimlachende, charmante 'meneer' met een ernstig en grimmig man, onheelbaar gekwetst en hulpeloos omdat hij niet kón vergeten. In de gevangenis van Sint-Gillis/Brussel bloeide zijn schrijversschap voor de tweede, en laatste, keer onverwelkbaar op. Achter de prikkeldraad van het Lokerse barakkenkamp had hij een dorpsgenoot teruggevonden, de zeeldraaier en cafébaas Fieleke Boutens. Eindeloze avonden lang vertelde deze in het door onze auteur bijna vergeten Hamse dialect over mensen en dingen uit het land achter de dijken. Deze verhalen en mijmeringen in de schemering inspireren De Pillecyn tot het schrijven van zijn (meester)werk 'Mensen achter de dijk'. De reeks bladzijden, ge-

vuld met het wat wijdlopende en soms moeilijk leesbare schrift, groeit moeiteloos en haast zonder schrapping of correctie want hij ziet landschap, mensen, dingen en gebeurtenissen met zo grote scherpte alsof de film van zijn jeugd vertraagd wordt teruggedraaid. En zelfs wanneer de laatste bladzijden voltooid zijn, blijft hij nog met hart en verbeelding in het door hem opgeroepen gebied vertoeven, zodat hij de wonderlijke idylle van 'De veerman en de jonkvrouw', als uit eenzelfde inspiratie geboren, kan neerschrijven. Misschien was het niet in de laatste plaats zijn verweerd tegen de tijd dat hem, - naar een geliefd procédé van vroeger, - doet vluchten naar een tijd en een geluk waarin hij geleefd had. Nog een andere, eveneens opvallende karakteristiek zal het werk van deze 'tweede periode' kenmerken en onderscheiden: de hang naar barmhartigheid en medegevoel. Figuren als de onderwijzers uit 'Mensen achter de dijk' en 'Aanvaard het leven' of als de moeder uit het eerstgenoemde boek zullen zijn 'woordvoerders' blijven, samen met het onvergetelijke 'Rochus'.

De laatste dertien jaren van zijn leven woonde Filip de Pillecyn in de Patijntjestraat 107c (thans 123) te Gent. Hij hield van die 'halflandelijke' buurt waar hij bij zijn terugkeer uit de gevangenis een wijkplaats en een thuis had gevonden die hem borg en (bijna) verborg. Zijn geloof in de mensen leek wel onherstelbaar geschokt, maar meer nog dan vroeger heeft hij de vriendschap a.h.w. gecultiveerd. Samen met zijn liefde tot de geboortestreek ('de hoek tussen twee waters') en zijn ongemeen sterke gehechtheid aan zin familie (hij ontbrak nooit op hun jaarlijkse bijeenkomst), behoort deze trek tot de innigste en duidelijkste componenten van zijn persoonlijkheid. Mèt de trouw ook aan de idealen van zijn jeugd. Want zijn scherpste woorden sprak en schreef hij tegen hen die deze idealen tegen de kansen van de rijpere leeftijd hadden afgeworden en te licht bevonden. Maar ook dàn was zijn heftigheid eerder een gevolg van spijt dan van woede. Hij

is een auteur die men als mens slechts ten halve uit zijn literair werk kan leren kennen. Er was iets van een eerder schijnbare dan werkelijke 'tweeslachtigheid' in hem. De schrijver van het meest verdroomde en suggererende proza van de Zuid-Nederlandse letterkunde is ook de puntige opsteller van 'cursiefjes', pamfletten en scherpe stukjes geweest. De geestige en scherpbezintuigde observator van mensen en dingen uit de actualiteit laat in zijn romans vrijwel nergens de humor aan bod komen. De schepper van de 'onmaatschappelijke' outlaw was een man die behoefte had aan begrip en vriendschap. De principiële antimilitarist voert altijd weer soldaten ten tonele. De mens die als geen ander geraakt werk door eigentijdse tekorten verschanst zich het liefst in het verleden. De heftige spreker en hekelaar van alles wat hem in mens en maatschappij tegenstond was in de omgang een hoogst beminnelijk mens. Zijn hartgrondig medelijden met hulplozen en getroffenen maakte dat hij zich in zijn materiële welstand wat onwennig gevoelde. Hij leefde 'elders'; in zijn geest had hij al jaren voor zijn 'afstand van daad en tijd gedaan'. Het groeiend besef van lichamelijk onvermogen heeft hij lang, te lang, verborgen gehouden en op de vriendelijke aansporingen tot het ter hand nemen van nieuwe werk reageerde hij slechts met een weemoedige grimlach of/en een kwinkslag. Op de negentiende verjaardag van zijn (tweede) huwelijk, in de morgen van 7augustus 1962 even voor zes uur overleed hij te Gent in het Academisch Ziekenhuis waar hij tien dagen eerder met acute brochopneumonie vanuit zijn woning was overgebracht. Naar zijn eigen wens, een paar weken voordien ten overstaan van goede vrienden uitgesproken, stierf hij 'zoals zijn vader en moeder gestorven waren':rustig en vredig met het dageraadslicht van de verrijzenis in de verte. Zijn begrafenis in aanwezigheid van bijna duizend vrienden en bekenden uit alle standen van de samenleving waren een allerduidelijkst getuigenis voor de genegenheid die evenzeer de mens als de auteur betrof. Want niemand die hem heeft gekend kan hem vergeten.